



**T. C.  
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**SAHÎH-İ BUHÂRÎ'DE TEMRÎZ SÎGASIYLA  
AKTARILAN MU'ALLAK RİVÂYETLERİN  
DEĞERLENDİRİLMESİ  
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Ayşegül TOPRAK**

**Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim TURHAN**

**Danışman**

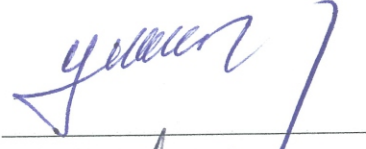
**RİZE**

**2017**

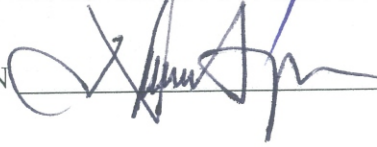
## KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında, Ayşegül TOPRAK tarafından hazırlanan “Sahih-i Buhârî’de Temrîz Sığasıyla Aktarılan Mu‘allak Rivâyetlerin Değerlendirilmesi” başlıklı bu çalışma, 20.06.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Yavuz KÖKTAŞ



Üye: Yrd. Doç. Dr. Nevzat AYDIN



Üye: Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim TURHAN



Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

11/07/2017



Yrd. Doç. Dr. Musa GÜN  
Müdür ✓

## ETİK BEYAN

Bu tezdeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı bildiririm. İfade ettiklerimin aksi ortaya çıktığında ise her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim. 11/07/2017

  
Ayşegül TOPRAK

## ÖN SÖZ

Sahîh hadislerin bir araya getirilmesi amacıyla yazılmış eserler, mu‘teber hadis kaynakları arasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu eserlerden birinin müellifi olan Buhârî’nin, *el-Câmi‘u’s-Sahîh*’inin bazı bölümlerinde hadislerin sıhhat şartlarından biri olan muttasıl isnâdı birtakım sebeplere binaen terk etmiş olması gerek klasik dönem gerekse günümüz âlimleri tarafından tartışma konusu yapılmış, kimileri Buhârî’nin bu uygulamasını tekrara düşmekten kaçınması olarak yorumlamış; kimileri ise onu isnâdı katleden ilk kişi olmakla itham etmiştir. Mu‘allak olarak nitelendirilen bu hadislerin onun söz konusu eserinde çok sayıda yer alması bu konuya dair geçmiş ve günümüz ulemâsı tarafından gözetilen hassasiyeti anlaşılır kılmaktadır.

İsnâdının başı hazfedilerek rivâyet aktarma sebeplerinin hicrî 7. yüzyıldan itibaren sorgulanmaya başlanmasının ardından bu tür nakillerde kullanılan sîgaların sıhhat veya zayıflığa işaret ettiğine dair bazı görüşler dile getirilmiştir. Bu sîgalardan zayıflığa delâlet ettiği ifade edilen temrîz sîgasının *es-Sahîh*’teki kullanımı Buhârî’nin sıhhat kaidelerine aykırı hareket etmiş olması ihtimalini gündeme getirmesi bakımından önem arz etmektedir. İlgili sîganın zayıflığa işaret etmesi, Buhârî’nin zayıf hadis nakletmekle itham edilmesine neden olsa da esasında bu durum onun, sıhhat kaidelerini mümkün mertebe ihlal etmemeye çalıştığını göstermektedir. Zira bu sîga zayıflığa delâlet ediyorsa Buhârî onu kullanarak sıhhat şartlarına uymayan hadislere vurgu yapmış olmaktadır. Diğer bir ifadeyle o, isnâdında hafif kusur gördüğü rivâyetleri birtakım sebeplerle *es-Sahîh*’ine ilave etmek durumunda kalmakta; sıhhat kaidelerine uymadıklarını göstermek için temrîz sîgası kullanmaktadır. Bu durum onun, sahîh rivâyet aktarımı hususunda ne denli hassas davrandığını ve *es-Sahîh* adlı eserinde en yüksek sıhhat şartlarını gerekli görmesinin, temrîz sîgası kullanımını önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir.

Buhârî’nin *es-Sahîh*’inde temrîz sîgasıyla yer verdiği mu‘allak hadislerin ana konu olarak belirlendiği bu çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın önemi, yöntemi ve kaynaklarına dair bilgi verilen giriş bölümünün ardından birinci bölümde mu‘allak teriminin bir hadis ıstılâhı olarak gündeme gelmesinde rol oynayan etkenler, mu‘allak hadislerde cezim ve temrîz sîgası kullanımı hakkında hadis âlimlerinin belirlemiş olduğu kaideler, Buhârî’nin *es-Sahîh*’inden önce başvurulmuş ta‘lîk uygulamaları ve Buhârî’nin *es-Sahîh*’indeki

mu'allak hadislerin sayısı gibi hususlara değinilmiştir. İkinci bölümde ise Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde temrîz sîgasıyla yer verdiği mu'allak hadislerin tahrîci ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Araştırmanın konusunun belirlenmesi, planlama ve yazma aşamalarında değerli fikirleriyle bana yol gösteren, tezin başından sonuna en ince detayına kadar eksikliklerin giderilmesi adına desteklerini esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim Turhan'a; tezin kapsam ve içeriğinin yanı sıra başlıklandırma hususunda da birtakım önerilerde bulunan Prof. Dr. Yavuz Köktaş hocama; gerek tezi okuyarak gerek çalışmanın sistemli bir şekilde sürdürülmesinde manevi destek sağlayarak yardımcı olan meslektaşım Arş. Gör. Zahide Keskin'e; bu süreç boyunca bana destek olan ve tavsiyelerde bulunan diğer meslektaşlarım Arş. Gör. Dr. Emine Battal, Arş. Gör. Zeynep Baktemur ve Arş. Gör. Merve Şişman'a teşekkürlerimi sunarım.

Ayşegül TOPRAK

## İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY .....	2
ETİK BEYAN.....	3
ÖN SÖZ .....	4
İÇİNDEKİLER .....	6
ÖZET .....	8
ABSTRACT.....	9
KISALTMALAR.....	10
GİRİŞ .....	11
Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi.....	11
Araştırmanın Yöntemi .....	12
Araştırmanın Kaynakları.....	13

### BİRİNCİ BÖLÜM

#### MU‘ALLAK KAVRAMI VE MU‘ALLAK HADİS RİVÂYETİ

I. MU‘ALLAK KAVRAMI.....	17
A. Tanımı ve Hadis Usulüne Girişi.....	17
B. Mu‘allak Hadis Türleri.....	20
II. MU‘ALLAK HADİS RİVÂYETİ .....	21
A. Buhârî Öncesi Mu‘allak Hadis Rivâyeti .....	21
B. Buhârî’nin <i>es-Sahîh</i> ’inde Mu‘allak Hadis Rivâyeti .....	22

### İKİNCİ BÖLÜM

#### BUHÂRÎ’NİN *ES-SAHÎH*’İNDE TEMRİZ SÎGASIYLA YER ALAN MU‘ALLAK HADİSLERİN TAHRÎCİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

I. BUHÂRÎ’NİN <i>ES-SAHÎH</i> ’İNDE MUTTASIL OLARAK YER ALAN MU‘ALLAK HADİSLER .....	32
A. Merfû‘ Hadisler.....	32
B. Mevkûf Hadisler.....	34

II. BUHÂRÎ'NİN <i>ES-SAHÎH</i> 'İNDE MUTTASIL OLARAK YER ALMAYAN MU'ALLAK HADİSLER .....	35
A. Merfû' Hadisler.....	35
B. Mevkûf ve Maktû' Hadisler .....	104
SONUÇ.....	131
KAYNAKLAR .....	135
ÖZGEÇMİŞ .....	148



**Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**Ana Bilim Dalı:** Temel İslam Bilimleri

**Tez Türü:** Yüksek Lisans Tezi

**Danışman:** Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim TURHAN

**Hazırlayan:** Ayşegül TOPRAK

**Yıl:** 2017

## **ÖZET**

### **SAHÎH-İ BUHÂRÎ'DE TEMRÎZ SÎGASIYLA AKTARILAN MU'ALLAK RİVÂYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde yer alan mu'allak rivâyetlerin temrîz sîgasıyla nakledilmesi hususu bu araştırmanın ana konusu olarak belirlenmiştir. İlgili bağlamda Buhârî'nin sahîh hadisleri toplamak amacıyla yazdığı bu eserinde temrîz sîgası kullanmasının ne tür bir arka plana sahip olduğunun belirlenmesi adına söz konusu rivâyetlerin tümünün incelenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde bulunan ve sayıları 1392 olarak tespit edilen merfû' mu'allak rivâyetler arasında temrîz sîgasıyla aktarılan hadisler, toplamın %3'üne karşılık gelmektedir. Bu noktada ilgili sîganın kullanımına, *es-Sahîh*'teki toplam mu'allak hadis sayısına göre oldukça az oranda yer verilmesi ve birçoğunun isnâdında hafif kusur bulunması hadis âlimlerinin belirttiği gibi bu hususta zayıflığın etkili olduğu ihtimalini gündeme getirmektedir. Öte yandan söz konusu hadislerin yarıdan fazlasına gerek klasik dönem gerekse günümüz âlimleri tarafından sahîh hükmü verilmesi, muhaddisler tarafından ortaya koyulan, Buhârî'nin ilgili hadislerde zayıflığa işaret etmek üzere temrîz sîgası kullandığı ilkesine aykırılık arz etmektedir. Bununla birlikte bu iki durum arasındaki tenâkuzun spesifik bir inceleme neticesinde giderilmesi mümkün görünmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Buhârî, Ta'lik, Temrîz Sîgası



**Recep Tayyip Erdogan University Graduate School of Social Sciences**

**Department:** Basic Islamic Sciences

**Thesis Type:** Master Thesis

**Supervisor:** Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim TURHAN

**Author:** Ayşegül TOPRAK

**Year:** 2017

## **ABSTRACT**

### **THE ASSESSMENT OF THE SUSPENDED HADITH NARRATED IN THE UNKNOWN FORM IN AL-BUKHARI'S AL-SAHIH**

This study deals muallaq narrations contained in al-Bukhari's al-Sahih in terms of unknown. In the related context, it is aimed to examine and evaluate the whole of the narrations in question in order to determine what kind of background the al-Bukhari has used to use the unknown form in this work he wrote to collect sahih hadiths.

Hadiths quoted in al-Bukhari's al-Sahih and quoted as 1392 are among the narrations of muallaq, which correspond to 3% of the total. At this point, the use of the relevant material in the al-Sahih is rather small compared to the total number of al-hadith, and the presence of minor flaws in the narrations suggest the possibility that weakness in this matter is effective, as indicated by hadith scholars. On the other hand, it is contrary to the principle that al-Bukhari, determined by hadith scholars, uses the concept of unknown to point out the weakness in the related hadiths. However, it seems possible that the nature of these two situations can be overcome in the context of a specific examination.

**Keywords:** Bukhari, Taliq, Unknown Form

## KISALTMALAR

a.e.	Adı geçen eser
a.mlf.	Aynı müellif
b.	İbn, bin
bk.	Bakınız
c.	Cilt
DÜİFD	Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hız.	Hazreti
İSAR	İslam Tarihi, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm Tarihi
t.y.	Basım Tarihi Yok
y.y.	Basım Yeri Yok

## GİRİŞ

### Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

İsnâdının baş kısmı veya tamamı hazfedilmiş rivâyetlerin, senedde yer alan râvîlerin cerh ve ta'dîl durumlarının bilinmemesi bakımından zayıf hadis kategorisinde değerlendirilmeleri mümkündür. Ancak mu'allak olarak adlandırılan bu rivâyetlerin Buhârî'nin (ö. 256) *es-Sahîh*'inde<sup>1</sup> yaygın bir biçimde yer alması, ilgili hadislerin taz'îfi konusunda muhaddisleri daha ihtiyatlı davranmaya sevk etmiştir. Bu sebeple muhaddisler mu'allak rivâyetlerin aktarımında bazı sîgaların kullanımının söz konusu olduğunu dile getirmek suretiyle onların sıhhatine dair bazı kaideler belirlemişlerdir. Bu kaidelerin oluşmasında etken olan sîgalardan biri, sıhate delâlet eden cezim sîgası; diğeri zayıflığa işaret eden temrîz sîgasıdır. Bu araştırmada, sıhate dair olumsuz anlam taşıyan temrîz sîgası ile aktarılan mu'allakların *Sahîh-i Buhârî*'de hangi maksatla nakledildiğinin incelenmesi ve değerlendirilmesinin yapılması amaçlanmıştır.

İlgili rivâyetlerin değerlendirilmesi aşamasından önce ta'lik uygulamasının kavramsal bir boyut kazanmasındaki tarihsel seyri ve bu tatbîkin Buhârî'den önce gerek hadis kaynaklarında gerekse diğere alanlara dair eserlerde ne şekilde gerçekleştirildiği hususu ortaya koyulacaktır. Buhârî'den önceki uygulamaların kimler tarafından ve hangi tür eserlerde gerçekleştirildiğinin tespiti ta'lik tatbîkinin her daim Buhârî'nin *es-Sahîh*'i ile ilişkilendirilerek yorumlanması hatasının önüne geçilmesini sağlayacak, aynı zamanda mu'allak kavramının hadis usûlü konularından biri haline gelmesi hususunda Buhârî ve söz konusu eserine dair özel bir durumun olduğunu gösterecektir.

Buhârî'nin sahîh hadisleri bir araya getirmek amacıyla yazdığı kitabında temrîz sîgasıyla rivâyet nakletmesi hususunda klasik ulemâ tarafından birtakım kaideler belirlenmiştir. Araştırmamızda onların ilgili konuda belirledikleri kaideler ve yaptıkları yorumlar etrafında temrîz sîgalı hadislerin ayrı ayrı tetkîki yapılacak ve Buhârî'nin hangi kriterleri esas alarak bu uygulamaları icrâ ettiği hususu ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bu noktada *es-Sahîh* adlı eser çerçevesinde yapılan spesifik incelemeler sonucunda ilgili hadislerin aktarımındaki metodun makûl bir arka plana sahip olup olmadığının tespiti yapılmaya çalışılacaktır. Bu sayede Buhârî'nin *es-*

<sup>1</sup> Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992)

*Sahîh*'inde zayıf hadis naklettiğine dair ortaya atılacak söylemlerin eleştiri boyutundan çıkarılması mümkün olacaktır.

### **Araştırmanın Yöntemi**

Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde aktardığı mu'allak hadislerin incelenmesi amaçlanan bu çalışmada sınırların belirlenmesi, tetkîk edilecek hadis sayısının bir yüksek lisans çalışmasına uygunluğunun tespiti ve doğruya en yakın değerlendirmenin yapılabilmesi adına öncelikli olarak söz konusu eserde yer alan ta'lik uygulamalarının miktarının belirlenip kategorize edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda ilgili kaynaktaki bulunan bütün mu'allak hadisler tespit edilmiş; buldukları yere, kullanılan sığaya, hadisin kaynağına ve kitapta muttasıl olarak yer alıp almamasına göre gruplandırılmıştır. Bu gruplar arasından hem miktarı hem de kullanılış amacı açısından bu çalışmaya en uygun olanının temrîz sığası grubunda yer alan hadisler olduğu kanaatine varılmıştır.

Buhârî'nin mu'allak hadis aktarırken takip ettiği yöntemin belirlenebilmesi adına kendinden önce tatbîk edilen bu tür uygulamaların nasıl bir anlam ifade ettiğinin ortaya konulması gerekmektedir. Zira Buhârî'den önce mu'allak formunda aktarılan rivâyetler ile *es-Sahîh*'te yer alan bu tür uygulamaların ilişkilendirilerek yorumlanması daha isabetli sonuçların alınmasını sağlar. Bu sebeple Buhârî'den önce ta'like benzer hangi aktarımların var olduğunun belirlenmesi için literatür taraması yapılmıştır. Bu aşamada elde edilen bulgular neticesinde Buhârî'nin naklettiği mu'allak hadislerin kendinden önce tatbîk edilmiş bazı uygulamalara benzediği görülerek gereken değerlendirmeler yapılmıştır.

Mu'allak teriminin hadis usûlü konusu olarak telakkî edilmesinin arka planındaki şahıslar ve eserlerin belirlenebilmesi için mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemi kaynakları taranmış, ilgili dönem hadis âlimlerinin mu'allak hadisin bir ıstîlâh olarak kullanımına ne derece etki ettikleri hususu değerlendirilmeye tâbî tutulmuştur.

Temrîz sığasıyla aktarılan rivâyetlerin, araştırmanın konusu için uygun olduğu tespit edildikten sonra Buhârî'nin ilgili sığayı ne gibi kriterler gözeterek kullandığına dair bir kanaatin oluşması adına tümünün ayrı ayrı incelenmesine karar verilmiştir. Öncelikle temrîz sığasıyla aktarılan bu mu'allak hadisler arasında Buhârî'nin, *es-Sahîh*'inde muttasıl olarak yer verdikleri incelemeye tâbî tutulmuştur. Bu doğrultuda söz konusu hadislerde Buhârî'ye göre herhangi bir sıhhat probleminin olmamasına

rağmen neden ilgili sîganın tercih edildiği meselesi üzerinde durulmuştur. Ardından temrîz sîgasıyla aktarılan mu'allaklar arasında Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde mevsûlen bulunmayan rivâyetler ele alınmıştır. Bu nakillerin ilk olarak tahrîci yapılmış, daha sonra neden temrîz sîgası kullanıldığı hususunda hadis âlimlerinin görüşlerine değinilmiş, devamında ilgili konudaki şahsî kanaatimiz dile getirilmiştir. Son olarak yalnızca merfû' hadislerin sıhhatlerine dair gerek geçmiş gerekse günümüz âlimlerinin görüşlerine yer verilmiştir.

### **Araştırmanın Kaynakları**

Araştırmamızda Buhârî'nin *es-Sahîh*'i ve mu'allak hadis aktarımı ilişkisinin incelenmesi aşamasında başvurulan kaynakları, klasik kaynaklar ve son dönem araştırmaları şeklinde iki başlık altında ele almak mümkündür.

### ***Klasik Kaynaklar***

Araştırmada mu'allak rivâyetlerin hadis usûlü bünyesinde bir ıstılâh olarak yer alması süreci ele alınırken müracaat edilen kaynaklar; içeriğin şekillenmesi aşamasına yön vermeleri açısından farklı roller üstlenmektedirler. Bu noktada ta'lîk isimlendirmesinde rol oynaması bakımından Dârekutnî'nin *el-İlzâmât ve Tettebbu'* adlı eseri<sup>2</sup> ile mu'allak hadisin ilk kez usûl çerçevesinde ele alınması, Buhârî'de kullanılan şekliyle kaidelerinin belirlenmesi ve temrîz sîgasının zayıflığa delâlet ettiğinin ilk olarak dile getirilmesi açısından İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs*'i<sup>3</sup> bu eserler arasında zikredilebilir. Bunların yanı sıra İbnü's-Salâh'ın, mu'allak hadis ve bu uygulamada kullanılan cezim ve temrîz sîgalarına dair kanaatlerinin geliştirilmesi adına yazılmış olan şerhlerde, Buhârî'nin neden böyle bir metoda başvurduğu sorusu gündeme getirilmiş, bu hususta birtakım değerlendirmelere yer verilmiştir. Ta'lîk uygulamasının Buhârî'deki formunun incelenmesi kapsamında, bu çalışmanın konusu itibariyle son derece önemli olan bu eserler arasında Moğultay b. Kılıç'ın *Islâhu*

<sup>2</sup> Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-İlzâmât ve't-Tettebbu'*, nşr. Ebü Abdîrrahmân Mukbil b. Hâdî el-Vâdî'î (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985)

<sup>3</sup> Ebü Amr Osmân b. Abdîrrahmân eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, nşr. Nureddin İtr (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1986)

*kitâbi İbni's-Salâh*'<sup>4</sup>, Zerkeşi'nin ve İbn Hacer'in *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh* adlı eserleri<sup>5</sup> zikredilebilir.

Araştırmanın birçok aşamasında istifade edilen kaynaklardan bir diğeri, Buhârî'nin mu'allak hadislerine dair yapılmış olan en kapsamlı çalışma olan İbn Hacer'in *Tağliku't-ta'lik*<sup>6</sup> adlı eseridir. Muhaddislerin, kendisinden önce Buhârî'nin mu'allak hadisleri hakkında detaylı ve müstakil bir çalışma yapmamış olmaları sebebiyle bu hususta doğru neticelere ulaşamamalarından endişe etmesi üzerine bu kitabını kaleme alan İbn Hacer, eserinde Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde yer alan bütün mu'allak hadisleri bir araya getirmiş, *es-Sahîh*'ten ve diğer kaynaklar üzerinden tahrîcini yapmış, bazı isnâdların sıhhati hakkında hüküm vermiştir. Bununla birlikte Buhârî'nin bazı rivâyetlerde neden temrîz sîgası kullandığına dair kanaatine, ilgili hadislerin herbirinin ardından kısaca yer vermektedir. Bu hususta zikrettiği sebeplerin çoğunu, Buhârî'nin *es-Sahîh*'ine yazdığı *Fethu'l-bârî* adlı şerhte<sup>7</sup> daha detaylı olarak dile getirmektedir.

Buhârî'nin *es-Sahîh*'te temrîz sîgası kullanması hususunda yapılacak değerlendirmelere ışık tutması açısından Buhârî şârihlerinin de konuyla ilgili açıklamaları incelenmiştir. Onların, temrîz sîgasına dair genellikle isnâdda yer alan bazı râvîlerin zayıflıklarının etkili olmasını sebep gösterdikleri görülmüştür. Bu eserlere örnek olarak İbn Receb'in *Fethu'l-bârî*'si,<sup>8</sup> İbnü'l-Mülakkin'in *et-Tavdîh*'i<sup>9</sup> ve Aynî'nin *Umdetü'l-kârî*'si<sup>10</sup> gösterilebilir. Bu doğrultuda ayrıca temrîz sîgasıyla aktarılan rivâyetlerin senedlerinin zayıflığına hükmedilmesine neden olan râvîler hakkındaki ricâl değerlendirmeleri için bazı cerh-ta'dîl kaynaklarına müracaat

<sup>4</sup> Ebû Abdillâh Alâüddin Moğultay b. Kılıç, *İslâhu kitâbi İbni's-Salâh*, nşr. Ebû Abdillâh Muhyiddin b. Cemâl el-Bekârî (Kahire: Mektebetü'l-İslâmî, 2007)

<sup>5</sup> Bedruddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Cemâlidîn Abdullah b. Bahadır ez-Zerkeşi, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, nşr. Zeynelabidin b. Muhammed (Riyad: Mektebetü Evdâi's-Selef, 1998); Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî İbn Hacer, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, nşr. Rebî' b. Hâdî Umeyr (Riyad: Dâru'r-Râye, 1994)

<sup>6</sup> Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî İbn Hacer, *Tağlikü'l-ta'lik ala Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Saîd b. Abdurrahman Musa Kazakî (Amman: Dâru Ammar, 1985)

<sup>7</sup> Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Riyad: Dâru's-Selâm, 2000)

<sup>8</sup> Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb, *Fethü'l-bârî şerhu Sahîh-i Buhârî*, nşr. Mecdî b. Abdülhalik Şafii (Medine: Mektebetü'l-Gurabai'l-Eseriyye, 1996)

<sup>9</sup> Sirâcuddîn Ebû Hafs İbnü'l-Mülakkin, *et-Tavdîh li-şerhi Câmi'i's-sahîh*, nşr. Hâlid er-Rebât ve Cuma Fethî (Katar: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şu'ûnu'l-İslâmiyye, 2008)

<sup>10</sup> Bedruddin Ebû Muhammed Aynî, *Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y)

edilmiştir. Bunlar arasında Yahyâ b. Ma'în'in *Târîh*'i,<sup>11</sup> Ahmed b. Hanbel'in *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*'i,<sup>12</sup> İbn Ebî Hâtîm'in *el-İlel*'i<sup>13</sup> ve *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i,<sup>14</sup> İbn Hibbân'ın *el-Mecrûhîn*'i,<sup>15</sup> Dârekutnî'nin *el-İlel*'i<sup>16</sup> ve İbn Hacer'in *Takrîb*'i<sup>17</sup> zikredilebilir. Temrîz sîgasıyla aktarılan bu rivâyetlerin sıhhatine dair hükümler hususunda ise çoğunlukla Elbânî'nin ve Şu'ayb Arnaût'un hadis kaynakları üzerine yaptıkları tahkîkler neticesinde elde ettikleri sonuçlara yer verilmiştir. Bu eserlere örnek olarak Elbânî'nin *Sahîhu Sünen-i Ebî Dâvud*'u;<sup>18</sup> Şu'ayb Arnaût'un, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i<sup>19</sup> üzerine yaptığı tahkîki gösterilebilir.

### **Son Dönem Araştırmaları**

Araştırmanın konusunun özgün bir niteliğe sahip olması adına daha önce ilgili alanda yapılmış çalışmaların hangi yönleriyle meseleyi ele aldığıın analizi yapılmalıdır. Bu bağlamda mu'allak konusu üzerine Türkiye'de yapılmış olan iki çalışmaya ulaşılmış; bu araştırmalarda konunun ele alınış biçimleri incelenmiştir. Söz konusu araştırmaların ilki, yüksek lisans çalışması olarak "Hadis Usûlünde Mu'allak Kavramı" başlığı altında Ayşenur Yamanus tarafından<sup>20</sup> hazırlanmıştır. Onun bu çalışmasının, ilgili konunun yalnızca teorik kısmını içermesi bakımından temrîz sîgalarının tümünün incelendiği bu araştırmadan ayrıldığı belirtilmelidir. Bununla birlikte bu çalışmada bazı kavramların ortaya çıkış süreci konusunda verilen bilgilerin, klasik kaynaklarda belirtilen hususlara aykırılık arz ettiği tespit edilmiştir.<sup>21</sup>

<sup>11</sup> Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în b. Avn el-Bağdâdî, *Yahyâ b. Ma'în ve kitâbuhu't-Târîh*, (Dûrî rivâyeti) nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf (Mekke: Câmiatü'l-Melik Abdülazîz, 1979); Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în b. Avn el-Bağdâdî, *Târîhu Osman b. Saîd ed-Dârimî fi tecrîhi'r-ruvâti ve ta'dîlihîm*, (Dârimî rivâyeti) nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf (Dımaşk: Dârü'l-Me'mun li't-Türâs, 1980)

<sup>12</sup> Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-ilel ve ma'rifetü'r-ricâl*, nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs (Riyad: Dârü'l-Hânî, 2001)

<sup>13</sup> Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbü'l-ilel*, nşr. Saîd b. Abdullah el-Humeyyid ve Hâlid b. Abdurrahmân el-Cüreysî (Riyad: y.y, 2006)

<sup>14</sup> Ebû Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrût: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1952)

<sup>15</sup> Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî. *el-Mehcrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, nşr. Mahmûd İbrâhîm Zâyed (Beyrut: Dârü'l-marife, 1996)

<sup>16</sup> Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-İlel*, nşr. Muhammed b. Sâlih b. Muhammed ed-Debâsî (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 2005)

<sup>17</sup> Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, nşr. Ahmed Şâgîf el-Pâkistânî (Mekke: Dâru'l-Âsime, 1992)

<sup>18</sup> Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, *Sahîhu Sünen-i Ebî Dâvud* (Kuveyt: Müessesetu Gheras, 2002)

<sup>19</sup> Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, nşr. Şu'ayb Arnaût (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1995)

<sup>20</sup> Ayşenur Yamanus, "Hadis Usûlünde Mu'allak Kavramı" (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, 2013)

<sup>21</sup> *Tez Metni*, 17.

İkinci araştırma, yine yüksek lisans çalışması olarak “Sahîh-i Buhârî'nin Bâb Başlıklarındaki Merfû Rivâyetlerin Kütüb-i Semâniye Çerçevesinde Değerlendirilmesi” başlığı altında Osman Aydın tarafından<sup>22</sup> hazırlanmıştır. Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde bâb başlıklarında yer alan rivâyetlerin mu'allak olarak aktarılmış olması gereği ilgili alan kapsamında değerlendirilmesi gereken bu çalışma yalnızca bâb başlığındaki ta'lîkleri ve merfû' aktarımları konu edinmesi yönünden temrîz sîgalarının tamamının ele alındığı bu araştırmamızdan ayrılmaktadır. Zira bu araştırmamızda temrîz sîgası ile takip edilen yöntemin daha iyi anlaşılabilmesi adına Aydın'dan farklı olarak; bâb başlığı, terceme, ihticâc ve i'tibâr kısımlarında yer alan merfû', mevkûf ve maktû' rivâyetlerin değerlendirilmesi de kapsama alınmıştır.

Mu'allak rivâyetler hakkında, bahsi geçen araştırmaların yanı sıra Arap dünyasında yapılmış birkaç çalışma bulunmaktadır. Bunlardan biri, “Ta'liku'l-İmâm el-Buhârî an şuyûhihi fi kitâbihi'l-Câmi'i's-Sahîh” başlığı ile Sa'id Muhammed Alî Bevâ'ine tarafından hazırlanmıştır.<sup>23</sup> Bu çalışmada Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde hocalarından 'قال' lafzıyla aktardığı hadisler ele alınmaktadır. Yazar burada ilgili hadislerin tek tek tahrîcini ve değerlendirmesini yapmaktadır. Bu çalışmada Buhârî'nin aktardığı bu tür nakillerin müdelles olduğu ithamına karşı bir duruş sergilenmekte; bu da söz konusu araştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Diğer bir çalışma “el-Ehâdîsü'l-mu'allaka fi Kitâbi'l-Ümm li'l-İmâm eş-Şâfiî” adı altında Abdullah Şeyh Nur Abd tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır.<sup>24</sup> Yazar bu çalışmada Şâfiî'nin *el-Ümm* aldı eserinde mu'allak olarak aktardığı hadisleri konu edinmekte, bahsi geçen rivâyetlerin tümünü ayrı ayrı değerlendirmeye tâbî tutmaktadır. Onun bu araştırması ta'lîk uygulamalarının Buhârî'den önce de yaygın bir biçimde icrâ edildiğini ortaya koyması açısından önemlidir. Öte yandan yazarın, Şâfiî'nin söz konusu eserinde, temrîz sîgasıyla yer verdiği bazı nakillerin bulunduğuna değinmesi, ilgili sîganın ilk defa Buhârî tarafından kullanılmamış olduğunu göstermesi bakımından mühim bir ayrıntıdır.

<sup>22</sup> Osman Aydın, “Sahîh-i Buhârî'nin Bâb Başlıklarındaki Merfû Rivâyetlerin Kütüb-i Semâniye Çerçevesinde Değerlendirilmesi” (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2015)

<sup>23</sup> Sa'id Muhammed Alî Bevâ'ine, “Ta'liku'l-İmâm el-Buhârî an şuyûhihi fi kitâbihi'l-Câmi'i's-Sahîh” (Doktora Tezi, Cami'atü'l-Ürdüniyye, 2009)

<sup>24</sup> Abdullah Şeyh Nur Abd, “el-Ehâdîsü'l-mu'allaka fi Kitâbi'l-Ümm li'l-İmâm eş-Şâfiî” (Doktora Tezi, Cami'atü Ümmi Dermân el-İslâmiyye, 2013)



## BİRİNCİ BÖLÜM

### MU‘ALLAK KAVRAMI VE MU‘ALLAK HADİS RİVÂYETİ

#### I. MU‘ALLAK KAVRAMI

##### A. Tanımı ve Hadis Usulüne Girişi

Mu‘allak kelimesi, عَلَّقَ fiilinin ismi mef‘ûlü olup sözlükte ‘askıda bırakmak’, ‘bağlanmak’, ‘yüksek bir yere asmak’ gibi anlamlar taşımaktadır.<sup>25</sup> Hadis usûlünde mu‘allak teriminin en kapsayıcı tanımı ‘isnâdının baş kısmından bir veya daha fazla râvînin düşürüldüğü rivâyet’ şeklinde yapılmış, bu tür uygulamalara da ‘ta‘lîk’ adı verilmiştir.<sup>26</sup>

Mu‘allak hadisin bu tanımına bazı muhaddisler tarafından sınırlama getirildiğinden söz edilmektedir. Zira İbnü’s-Salâh (ö. 643) mu‘allak tabirinin, isnâdı baş kısmından hafzedilmiş olsa bile *روي*, *ينكر*, *قبل* gibi meçhûl sîgalarla aktarılan hadisler için kullanılmadığını dile getirir.<sup>27</sup> Bazı muhaddisler, onun bu açıklamasına dayanarak meçhûl sîga ile nakledilen hadislerin mu‘allak kapsamına girmediğini ifade eder.<sup>28</sup> Ancak gerek İbnü’s-Salâh’ın gerekse ondan sonraki dönemde yaşamış birçok hadis âliminin meçhûl olarak; diğer bir ifadeyle temrîz sîgasıyla aktarılan rivâyetleri, mu‘allak bahsi içerisinde ele almış olması ve onların bu kapsama girmediğini dile getirmemesi<sup>29</sup> bu tür nakillerin de mu‘allak olarak değerlendirildiğini gösterir. Öte yandan İbnü’s-Salâh, bu ifadesinde meçhûl sîga ile aktarılan nakiller için mu‘allak tabirinin kullanılmadığından; daha net bir ifadeyle kendisinden önce ta‘lîk konusunu ele alan hadis âlimlerinin, bu tür rivâyetleri mu‘allak olarak isimlendirmediklerinden bahseder. Bu hususta kendi görüşünü beyân etmez. Kaldı ki İbnü’s-Salâh’tan önce mu‘allak kavramının, bir hadis ıstılâhı olarak tanımının yapılmamış olması, önceki

<sup>25</sup> Ebu’l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu‘cemü mekâyisi’l-lüga*, nşr. Abdüsselam Muhammed Hârûn (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1979), 4: 125; Ebu’l-Fazl Cemâlüddin b. Mükrim b. Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dârü’s-Sâdır, t.y), 10: 261.

<sup>26</sup> İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 24.

<sup>27</sup> *Ulûmu’l-hadîs*, 70.

<sup>28</sup> Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve’t-teysîr li ma‘rifeti süneni’l-beşîri’n-nezîr*, nşr. Muhammed Osmân el-Huşt (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-Arabî, 1985), 37; Bedreddin Muhammed b. İbrâhîm b. Cemâ‘a, *el-Menhelü’r-revî*, nşr. Muhyiddin Abdurrahmân Ramazan (Beyrut: Dârü’l-Fikr, t.y), 49; Alâüddin Alî b. Osmân el-Mâverdi İbnü’t-Türkmânî, *el-Müntehib fi Ulûmi’l-hadîs*, nşr. Avvâd el-Halef (Beyrut: Dârü’l-Besâiri’l-İslâmiyye, 2008), 47.

<sup>29</sup> İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, 24; Moğultay b. Kılıç, *Islâh*, 86; Ebü’l-Fidâ İmadüddin İsmâil b. Ömer İbn Keşîr, *el-Bâ‘isü’l-hasîs fi ihtisâri ulûmi’l-hadîs*, nşr. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Sa‘d (Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2012), 40; Zerkeşî, *en-Nüket*, 1: 238; İbn Hacer, *en-Nüket*, 1: 325.

dönem muhaddislerin, ta'lik uygulamalarında kullanılan temrîz sîgasının ilgili tanıma dâhil edilip edilmemesi hususunda bir kanaat benimsememiş olduklarını gösterir. Diğer taraftan İbnü's-Salâh'ın, bu ifadesiyle kendinden önceki dönem âlimlerinin bu kullanım hakkında bir kanaat belirtmediklerinin bilgisini vermeyi amaçlıyor olması kuvvetli bir ihtimal olarak görünmektedir.

Birçok hadis ıstılâhının kavramsallaşma sürecinde olduğu gibi mu'allak teriminin de hadis usûlü içerisinde müstakil olarak ele alınmaya başlaması sürecinde birtakım aşamalar kaydedilmiştir. İsnâdının başından bir veya daha fazla râvînin düşürüldüğü rivâyetler için 'عَلَى' fiilinin, ilk kez hicrî dördüncü asırda kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Dârekutnî, (ö. 385) Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde bulunan ve illetli olarak gördüğünü ifade ettiği rivâyetleri incelediği bir kitâbında, isnâdının başı hazfedilen hadisler için iki yerde 'عَلَى الْبَخَارِي' tabirini kullanır.<sup>30</sup> Bu lafzın, Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde yer alan mu'allak sayısının fazlalığına oranla burada oldukça düşük bir sayıya karşılık gelmesi Dârekutnî'nin geniş çapta bir ma'lûmâta ulaşmadan ve ilgili rivâyetlere kavramsal bir boyut kazandırma amacı gütmeyen bu tabiri kullandığını gösterir. Aynı şekilde Dârekutnî'nin ardından mu'allak formunda nakledilen rivâyetlere dikkat çeken bir diğer hadis âlimi Humeydî de (ö. 488) Buhârî ve Müslim'in (ö. 261) *es-Sahîh*'lerinde yer alan hadisleri topladığı eserinde<sup>31</sup> yüz yirmi yerde Buhârî'nin ta'lik yaptığını ifade eder. Ancak ne Dârekutnî ne de Humeydî bu tabiri nasıl bir manâ ile ilişkilendirerek kullandıklarına dair bir bilgi vermemiştir. Bu durum onların, ta'lik tabirini kavramsallaştırmaya yönelik bir düşünce ile kullanmadıklarını göstermektedir. Diğer taraftan söz konusu rivâyetler için Dârekutnî ve Humeydî'nin kullandığı ta'lik isimlendirmesinin, kendilerinden sonra bu hususa

<sup>30</sup> Dârekutnî, *el-İlzâmât ve't-Tettebbu'*, 125, 221. Ayşenur Yamanus yüksek lisans çalışmasında, Dârekutnî'nin ta'lik lafzı kullanması hususuna değinmiş, yaptığı incelemeler neticesinde onun eserlerinde böyle bir ma'lûmâta rastlamadığını dile getirmiştir. Ayrıca muhaddislerin ta'lik lafzını ilk defa Dârekutnî'nin kullandığını dile getirmeleri konusunda şifâhen aktarmış olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur (Yamanus, "Hadis Usûlünde Mu'allak Kavramı", 15). Ancak görüldüğü üzere Dârekutnî söz konusu tabiri sonraki dönem muhaddislerin mu'allak hadise yüklediği anlam ile aynı doğrultuda olacak şekilde, isnâdının başı hazfedilen bir rivâyete işaret ederek kullanmıştır. Dolayısıyla Dârekutnî'nin söz konusu eserinde ta'lik lafzına yer vermediği ve onu yalnızca şifâhen dile getirmiş olduğu şeklindeki izâh hatalıdır. Yine Osman Aydın belirtilen hususta Yamanus ile aynı kanaati paylaşmış ve ta'lik isimlendirmesini yapanın Dârekutnî; eserinde ona ilk kez yer verenin Humeydî olduğunu ifade etmiştir (Aydın, "Sahîh-i Buhârî'nin Bâb Başlıkları", 4). Humeydî mu'allak nakiller hususunda Dârekutnî'nin, eserinde ifade ettiği 'عَلَى' fiilinin mastarı olan ta'lik lafzını kullanmıştır. Kast edilen manâ açısından Dârekutnî ve Humeydî'nin kullanımları arasında fark olmadığı için Aydın'ın bu husustaki görüşü belirtilen durumlara aykırılık arz etmektedir.

<sup>31</sup> Muhammed b. Fütûh el-Humeydî, *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*, nşr. Alî Hüseyin el-Bevvâb (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1998)

değinen bazı muhaddisler tarafından iltifât görmemesi dikkat çekicidir. Nitekim Ebû Alî el-Gassânî, (ö. 498) Müslim'in *es-Sahîh*'inde isnâdının baş kısmını hafzederek aktardığı on dört rivâyet için maktû' ifadesini kullanır.<sup>32</sup> Yine Mâzerî, (ö. 536) Müslim'in *es-Sahîh*'ine yazdığı şerhte bu on dört hadisin isnâdlarının hafzedildiğini ve maktû' olarak nakledildiklerini söyler.<sup>33</sup> Onların maktû' lafzını kullanması, isnâdın hafzedilmiş olması sebebiyle genel bir ıstılâhla bu duruma işaret ettiklerini göstermektedir. Ancak Kâdı İyâz (ö. 544) Mâzerî'nin, bu ıstılâhla durumu ifade etmesine karşı çıkararak isnâdının başı hafzedilen rivâyetler için daha farklı bir lafız kullanılması gerektiğine dikkat çeker. O, söz konusu senedlerin teknik açıdan maktû' sayılamayacağını; çünkü maktû' teriminin, tâbi'ûndan önceki râvîlerin isimlerinin düşürüldüğü senedler için kullanıldığını zikreder.<sup>34</sup> Öte yandan isnâddan düşürülen râvîlerin yalnızca isim ve hallerinin bilinmemesi sebebiyle söz konusu hadislerin meçhûl kabilinden sayılması gerektiğini dile getirir.<sup>35</sup> Bu rivâyetlerin maktû' olmadığı hususunda Kâdı İyâz ile aynı görüşe sahip olan Nevevî (ö. 676) de Müslim'in *es-Sahîh*'inde söz konusu hadislerin mevsûl ve sahîh isnâdlarla yer aldığını söyler.<sup>36</sup> Bu bilgiler ışığında gerek maktû' gerekse meçhûl teriminin kullanılmasında Ebû Alî el-Gassânî ve Kâdı İyâz'ın, Dârekutnî'den daha farklı bir gidişat izlediği söylenebilir. Ancak Ebû Alî el-Gassânî, Mâzerî ve Kâdı İyâz'ın tercih etmiş olduğu bu lafızlar, ileriki dönem âlimleri tarafından bu duruma uygun görülmemiş olacak ki bu tür rivâyet şekilleri için kullanılmak üzere mu'allak kavramı, yeniden gündeme gelmiştir. Nitekim İbnü's-Salâh 'isnâdının başından bir veya daha fazla râvînin düşürüldüğü hadis' şeklinde tanımladığı bu tür nakillere mu'allak adını vermiştir.<sup>37</sup> Hatta bu lafız sonraki dönem muhaddisleri arasında İbnü's-Salâh'ın yaptığı bu tanım ile şöhret kazanmıştır. İbnü's-Salâh'ın tanımı ile bu kavramın yaygınlık kazanmasının ardından

<sup>32</sup> Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, *Sahîhu Müslim bi şerhi'n-Nevevî* (Kahire: Matbaatü'l-Mısriyye, 1929), 1: 18.

<sup>33</sup> Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî el-Mâzerî, *el-Mu'lim bi fevâ'idü Müslim*, nşr. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer (Tunus: Dârü't-Tunusiyye, 1987), 1: 184, 424.

<sup>34</sup> Ebu'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yehsubî es-Sebtî Kâdı İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâ'idü Müslim*, nşr. Yahyâ İsmâîl (İskenderiye: Dârü'l-Vefâ, 1998), 2: 306, 5: 310.

<sup>35</sup> *İkmâlü'l-Mu'lim*, 3: 451, 5: 222.

<sup>36</sup> *Şerhu Sahîhi Müslim*, 18.

<sup>37</sup> *Ulûmu'l-hadîs*, 24. İbnü's-Salâh'ın, isnâdının başı hafzedilen rivâyetler için kendinden önce kullanılan lafızlar arasından ta'lik kavramını seçmesi, yüksek bir olasılıkla bu hususta zikredilen diğer tabirlerin, isnâdın hafzedilmesi uygulaması ile örtüşmemesinden kaynaklanmaktadır. Zira maktû' terimi, isnâddaki inkitâ'ı temsil eder. Oysaki burada isnâddaki inkitâ' değil, muttasıl olarak bilinen senedin bir kısmının hafzedilmesi söz konusudur. Diğer taraftan tâbi'ûn tabakasına ait sözleri ifade ediyor olması da bu kavramın farklı bir kullanım alanı olarak karşımıza çıkar. Meçhûl kavramı ise hadis ıstılâhı olarak rivâyetin aktarıldığı isnâddan ziyade bu senedde yer alan râvîler için kullanılır. Bu gibi sebepler İbnü's-Salâh'ın mu'allak terimini tercih etmesine yol açmış olabilir.

sonraki dönem muhaddislerinin kaleme aldığı eserlerde mu'allak terimi müstakil olarak ele alınmaya başlanmıştır.<sup>38</sup>

## B. Mu'allak Hadis Türleri

Mu'allak hadise dair ilk tanımın İbnü's-Salâh tarafından yapılmasından sonra hadis usûlüne dair yazılan eserlerde konu edinilmeye başlanan bu rivâyetlerin, iki tür sîga ile aktarıldığından bahsedilmektedir. İbnü's-Salâh ve onun akabinde gelen birkaç muhaddisin meczûm ve gayri meczûm olarak ifade ettiği bu sîgalar daha sonraki dönemlerde cezim ve temrîz sîgası adlarını almıştır.

### 1. Cezim Sîgası

Mu'allak rivâyetlerde kullanılan قال, ذكر, روى gibi ma'lûm fiiller, cezim sîgasını temsil eder. Bu sîgayla nakledilen mu'allak hadislerin sıhhati hakkındaki genel kanaat sahîh oldukları yönündedir. Zira İbnü's-Salâh, bu sîganın yalnızca sahîh kabul edilen rivâyetler için kullanılmasına cevâz verir.<sup>39</sup> Yine Nevevî'nin zayıf hadis naklederken sıhhate delâlet edecek şekilde cezim sîgalarının kullanımını uygun bulmaması<sup>40</sup> da İbnü's-Salâh ile görüşlerinin aynı doğrultuda olduğunu gösterir. Onunla bu hususta aynı kanaati paylaşan İbn Cemâ'a, (ö. 733) mu'allak hadislerin şekilsel açıdan munkatı' görünseler de isnâdlarının hazfedilen kısmının sika râvîlerden oluştuğunu ifade eder.<sup>41</sup> Öte yandan İbn Kesîr, (ö. 774) bu yolla rivâyet edilen hadislerin sahîh olduğunu kabul etmekle beraber onların buldukları şekil itibariyle muttasıl kategorisinde yer almadığını; çünkü senedlerinin hazfedilmiş olduğunu söyler.<sup>42</sup> Zerkeşî (ö. 794) ise meczûm sîga kullanılarak nakledilen rivâyetlerin, başka bir yerde muttasıl isnâdla aktarılmaları durumunda bu senedin gerektirdiği hükmü alacaklarını söyler.<sup>43</sup>

<sup>38</sup> İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-revî*, 49; İbnü't-Türkmânî, *el-Müntehib*, 47; İbn Kesîr, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, 40; Zerkeşî, *en-Nüket*, 1: 238; İbn Hacer, *en-Nüket*, 1: 325.

<sup>39</sup> *Ulûmu'l-hadîs*, 25.

<sup>40</sup> Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî. *Kitâbu'l-Mecmû' fî şerhi'l-Mühezzib li'ş-Şîrâzî*, nşr. Muhammed Necîb el-Mu'tî (Cidde: Mektebetü'l-İrşâd t.y), 1: 63.

<sup>41</sup> *el-Menhelü'r-revî*, 49.

<sup>42</sup> *el-Bâ'isü'l-hasîs*, 40.

<sup>43</sup> *en-Nüket*, 1: 248.

## 2. Temrîz Sîgası

İbnü's-Salâh tarafından mu'allak hadislerde meczûm ve meczûm olmayan sîga kullanımını şeklindeki ayırımın yapılmasının ardından meczûm olmayan sîga için 'تمريض' kelimesini ilk defa Mizzî'nin (ö. 743) kullandığı görülmektedir.<sup>44</sup> Temrîz sîgası mu'allak hadislerin nakledildiği روي, قيل, يذكر gibi meçhûl fiilleri temsil eder. Rivâyet naklinde kullanılan temrîz sîgası hadis âlimlerinin birçoğuna göre genellikle zayıflığa işaret etmek amacıyla tercih edilir. Nitekim İbnü's-Salâh, gayri meczûm olarak aktarılan mu'allak hadislerin tümünün sıhhatine hükmedilemeyeceğini; çünkü bu ibarelerin zayıf rivâyetler için de kullanıldığını dile getirir.<sup>45</sup> Nevevî ise herhangi bir kayıtlama yapmadan temrîz sîgasının yalnızca zayıf rivâyetler için kullanılabileceğini;<sup>46</sup> hatta Beyhakî'nin (ö. 458) sahîh hadisler için temrîz sîgası kullananları gevşeklik göstermekle suçladığını söyler.<sup>47</sup> İbn Kesîr, temrîz sîgasıyla aktarılanların sıhhat ifade etmediğini, aynı zamanda sahîhin zıttı da olmadıklarını; çünkü aralarında sahîh rivâyetler bulunduğunu söyler.<sup>48</sup> Bu konuda onlardan daha farklı bir yaklaşım benimseyen Moğultay b. Kılıç (ö. 762) ve Zerkeşî, Buhârî'nin *es-Sahîh*'i üzerinden örnekler vererek bu sîganın zayıflığa delâlet etmek amacıyla tercih edilmediğine dikkat çekerler.<sup>49</sup>

## II. MU'ALLAK HADİS RİVÂYETİ

### A. Buhârî Öncesi Mu'allak Hadis Rivâyeti

İsnâdının başı hazfedilen nakil biçimlerinin tarihsel seyri incelendiğinde ta'lik uygulamasının, Buhârî'den önceki dönemlerde bu minvalde tatbîk edilen birtakım rivâyet şekillerini de ihtivâ ettiği gözlenmektedir. Nitekim Mâlik b. Enes'in (ö. 179) 'belâğ' adı verilen türde naklettiği rivâyetlerin mu'allaklara önemli ölçüde benzediği görülmektedir. Zira o kimi zaman hocasını isnâddan düşürerek bir sonraki râvîden, bazen de senedin tamamını hazfederek doğrudan Hz. Peygamber'den belâğ sîgasıyla

<sup>44</sup> Ebü'l-Haccâc Cemâleddin Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 1: 153.

<sup>45</sup> *Ulûmu'l-hadîs*, 24.

<sup>46</sup> *et-Takrîb ve't-teysîr*, 27.

<sup>47</sup> Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-sârî Mukaddimetu Fethi'l-bârî*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Riyad: Dâru's-Selâm, 2000), 23.

<sup>48</sup> *el-Bâ'isü'l-hasîs*, 40.

<sup>49</sup> Moğultay b. Kılıç, *Islâh*, 85-86; Zerkeşî, *en-Nüket*, 1: 237-247. Onların bu görüşlerine, çalışmanın "Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde Mu'allak Hadis Rivâyeti" adlı başlığı altında ayrıntılı olarak yer verileceğinden onların burada ayrıca dile getirilmemesi uygun görülmüştür.

hadis nakletmektedir.<sup>50</sup> Öte yandan mütekaddimûn âlimleri arasında da senedin baş tarafının hazfedilmesi uygulamasına Buhârî'nin kullanımına yakın bir biçimde rastlandığı görülmektedir. Nitekim senedin hazfi konusunda muhtemelen hocası Mâlik b. Enes'ten esinlenmiş olan Şâfiî, (ö. 204) *el-Ümm* adlı eserinde fikhî hükümleri delillendirmede kullandığı sekiz yüzü aşkın hadisi isnâdının baş kısmını hazfederek aktarmış;<sup>51</sup> hatta bu rivâyetlerin bir kısmını temrîz sîgasıyla nakletmiştir.<sup>52</sup> Bir fikhî kitabı dahî olsa Şâfiî'nin, orada yer alan hadislerin büyük bir çoğunluğunu muttasıl senedle aktarmış olması rivâyet aktarımında isnâda verdiği ehemmiyeti ortaya koymaktadır. Muttasıl isnâda bu ölçüde önem gösteren söz konusu müellifin bu uygulaması mu'allak hadis naklinin Buhârî'den önce de tatbîk edildiğine işaret etmektedir. Bunun yanı sıra Buhârî'den önce tatbîk edilen ve yine ta'lik kapsamında değerlendirilebilecek bir diğer uygulamaya isnâd tedlîsi denilen; kişinin mülâkî olup kendisinden hadis aldığı hocasından bizzat dinlemediği rivâyetleri ondan duyduğu hissi uyandıracak şekilde 'قال' veya 'عن' gibi semâ'a delâlet etmeyen lafızlarla aktardığı nakillerde<sup>53</sup> rastlanmaktadır. Zira bu tedlîs türünde kişi, rivâyeti asıl dinlediği, senedin baş kısmında bulunan râvîyi isnâddan düşürmüş olmasıyla aynı zamanda ta'lik yapmaktadır. Buradan hareketle isnâd tedlîsi uygulanarak nakledilen her bir müdelles hadisin, mu'allak vasfı taşıdığı söylenebilir.

## B. Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde Mu'allak Hadis Rivâyeti

Ta'like benzer uygulamalar rivâyet naklinin başlangıcından bu yana farklı tabakalarda icrâ edilmiş olmasına rağmen mu'allak kavramı ilk kez Buhârî'nin *es-Sahîh*'indeki kullanım ile gündeme gelmiş, hatta bu ıstılâh için belirlenen usûl kaideleri onun kullandığı sîgalar etrafında şekillenmiştir. Bunun sebepleri üzerinde yapılacak değerlendirmelerin eser odaklı yapılması durumunda daha isabetli sonuçlar elde edilecektir. Zira ta'lik tabiri Buhârî'nin *es-Sahîh*'i ile şöhret kazanmıştır. Buhârî'den önce ta'like benzer uygulamalar arasında zikredilen Mâlik b. Enes'in kitabında yer verdiği belâğ türü rivâyetlerinin ve Şâfiî'nin eserinde senedsiz olarak naklettiği hadislerin, sonraki dönem usûl kitaplarında Buhârî'nin *es-Sahîh*'i kadar mevzu bahis edilmemeleri, *es-Sahîh*'e özgü bir tavrın sergilendiği ihtimalini

<sup>50</sup> Mâlik b. Enes'in, hocasını isnâddan düşürdüğü rivâyet örneği için bk. "Cihâd", 17; doğrudan Hz. Peygamber'den naklettiği hadis örneği için bk. "İsti'zân", 34.

<sup>51</sup> Abdullah Şeyh Nûr Abd, "el-Ehâdîsü'l-mu'allaka fi Kitâbi'l-Ümm li'l-İmâm eş-Şâfiî" (Doktora Tezi, Câmi'atü Ümmi Dermân el-İslâmiyye, 2013), 79.

<sup>52</sup> *el-Ümm*, 1: 8, 79.

<sup>53</sup> İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 73.

kuvvetlendirmektedir. Zira Buhârî'nin onlardan farklı olarak bu kitabını yazarken sahîh hadisleri topladığına dair bir iddiası vardı.<sup>54</sup> Buna rağmen o sahîh hadisleri topladığını söylediği kitabında azımsanmayacak sayıdaki hadisin isnâdını hafızca aktarmaktadır. Bu durum onun belirlediği sıhhat kaidelerine aykırı hareket ettiği düşüncesini gündeme getirmektedir. Kendisinden önce farklı şekillerde ta'lik tarzı uygulamalara rastlanmasına rağmen mu'allak hadisin neden Buhârî'nin *es-Sahîh*'i ile şöhret bulan bir ıstılâh olduğu meselesi de bu noktada anlaşılır hale gelmektedir. Nitekim Buhârî'nin *es-Sahîh*'ine kadar görülen ta'lik uygulamalarının herhangi bir sıhhat problemi ile gündeme gelmemiş olması da bu değerlendirmeyi destekler niteliktedir.

### 1. *es-Sahîh*'teki Mu'allak Hadis Sayısı

Buhârî'nin *es-Sahîh*'te isnâdının başını hafızca aktardığı merfû' hadis sayısı, bu çalışmada tespit edildiğine göre toplamda 1733'tür. Bu sayıya, rivâyet lafızlarının farklılığına işaret edildiği 27 hadis ve 'تابعه' formunda nakledilen 314 mütâba'ât da dâhildir. Bunların dışında bâb başlığı, terceme, ihticâc ve i'tibâr kısımlarında yer alan mu'allak hadislerin toplamı 1392 olarak tespit edilmiştir. Bu rivâyetlerden bâb başlığı ve tercemede yer alanların sayısı 496 olup bunların 401'i *es-Sahîh*'te muttasıl olarak nakledilmiştir. Yine 1392 rivâyet içerisinde ihticâcda bulunanların sayısı 180'dir; onların da 20'si *es-Sahîh*'te muttasıl olarak yer almaktadır. İ'tibârda yer alanların sayısı ise 743 olup bunların da 186'sı *es-Sahîh*'te muttasıl olarak aktarılmıştır. Bu sayıların buldukları yerlere göre oranına bakıldığında büyük bir çoğunluğunun, ihticâc olarak rivâyet edilmeyen grupta yer aldıkları görülmektedir. Diğer bir ifadeyle Buhârî'nin, *es-Sahîh*'inin bâb başlığı, terceme ve i'tibârdaki rivâyetleri dışında asıl konusunu teşkil eden kısımda aktardığı mu'allaklar, 1392 sayısının takriben %13'üne karşılık gelmektedir. Bunların 20'sinin *es-Sahîh*'te muttasıl olarak yer aldığı dikkate alındığında isnâdsız olarak ihticâcen aktardığı merfû' hadis oranı daha da düşmektedir. Bu bağlamda İbn Hacer'in, *es-Sahîh*'te muttasıl olarak yer almadığını ifade ettiği 160 rivâyet<sup>55</sup> ile hangi kategoriye kast ettiği hususu netlik kazanmaktadır. Nitekim çalışmada tespit edildiğine göre *es-Sahîh*'in asıl konusunu teşkil eden ihticâc rivâyetlerinden yalnızca 160'ı mu'allak bırakılmış; başka bir yerde vasledilmemiştir. Bu sayı da İbn Hacer'in söz konusu

<sup>54</sup> Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî, 2001), 2: 327.

<sup>55</sup> *Hedyü's-sârî*, 659.

ifadesindeki sayıya karşılık gelmektedir. Bu doğrultuda onun, muttasıl yer almadığını söylediği 160 rivâyet ile sadece ihticâcda geçen mu'allakları kast ettiği ihtimali yüksek görünmektedir.

*es-Sahîh*'te yer alan 1392 mu'allak rivâyet arasında temrîz sîgasıyla aktarılan merfû' hadislerin sayısı 41'dir. Bunların 28'i bâb başlığı ve tercemede, 2'si ihticâcda, 9'u ise i'tibârda yer almaktadır. Bununla birlikte bâb başlığı ve tercemede bulunan yalnızca 2 rivâyet, kitapta muttasıl olarak yer almaktadır.

Buhârî'nin mu'allak olarak naklettiği mevkûf ve maktû' rivâyetlerin sayısı tespit edebildiğimiz kadarıyla toplamda 1341 olup bunların 86'sı *es-Sahîh*'te muttasıl olarak yer almaktadır. Mevkûf ve maktû' hadisler arasında temrîz sîgası ile nakledilenlerin sayısı toplamda 91 olup bunların 82'si bâb başlığı ve tercemede, 9'u i'tibârda bulunmaktadır. Bununla beraber tercemede yer alan sadece 3 mevkûf hadis, *es-Sahîh*'te muttasıl olarak aktarılmıştır.

## 2. *es-Sahîh*'teki Mu'allak Hadislerin Sıhhatine İlişkin Değerlendirmeler

İsnâdının başının hazfedilmesi sebebiyle sahîh hadis şartlarını taşımadığı izlenimini uyandıran mu'allakların yalnızca sahîh hadislerin toplanması amacıyla yazılmış bir eserde çok sayıda yer alması o kitapta yer alan rivâyetlerin sıhhatinin sorgulanması gerektiğini gündeme getirmiş, müellifin böyle bir eserde neden ta'lik sîgası kullandığına dair muhaddisler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Buhârî'nin rivâyet aktarımında 'قال' lafzı kullanmasına ilişkin ilk değerlendirme İbn Hazm (ö. 456) tarafından ortaya koyulmuş; o, Buhârî'nin Hişâm b. Ammâr'dan (ö. 245) 'قال' ifadesiyle aktardığı bir hadiste<sup>56</sup> inkıtâ' bulunduğunu iddia etmiştir. İsnâdı Hişâm b. Ammâr > Sadaka b. Hâlid şeklinde olan rivâyette Hişâm ile Sadaka arasında ittisâlin olmadığını dile getiren İbn Hazm bu hadisin, bulunduğu bâb başlığı içerisinde aktarılan bütün nakillerin mevzû olduğunu kaydetmiştir.<sup>57</sup> Onun bu ifadeleri Buhârî'nin mu'allak olarak aktardığı rivâyetlerde inkıtâ' olduğu şüphesini uyandırmaktadır. Ancak ilgili hadisteki inkıtâ' probleminin 'قال' lafzıyla alakalı olmadığı yine İbn Hazm'ın bir başka ifadesinden anlaşılmaktadır. Zira o 'قال عن فلان' ve 'قال: قال فلان' şeklindeki lafızların 'سمعت', 'حدثنا' veya 'أخبرنا' gibi semâ'a delâlet eden

<sup>56</sup> "Eşribe", 6.

<sup>57</sup> Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-Muhallâ*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (Kâhire: İdâretü't-Tıbaâti'l-Münîriyye, 1928), 9: 59.



lafızlar hükmünde olduğunu dile getirmektedir.<sup>58</sup> Buradan hareketle İbn Hazm'ın ifade ettiği, söz konusu rivâyetteki inkıtâ'ın, ta'likan aktarılmaktan kaynaklanmadığını ve bu senede özgü bir değerlendirme olduğu söylenebilir. Aksi takdirde İbn Hazm'ın bu iki ifadesinin birbiriyle çelişki arz etmesi söz konusu olacaktır. Netice itibariyle her iki durumda da Buhârî'nin buradaki ta'likinin inkıtâ' ifade etmediği sonucu ortaya çıkmaktadır.

İbn Hazm'ın yukarıda zikredilen görüşü haricinde sonraki dönem muhaddislerinin genel kanaatinin Buhârî'nin cezim ve temrîz sîgası kullandığı rivâyetlerin birbirinden ayırt edilmesi ilkesi çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Zira İbnü's-Salâh söz konusu sîgaların sıhhatleri bakımından farklılık arz etmeleri dolayısıyla onları ayrı ayrı değerlendirmeye tâbî tutmuştur. Bu doğrultuda Buhârî'nin cezim sîgasıyla aktardığı rivâyetlerin sıhhatine hükmedileceğini söylerken temrîz sîgasının ise sahîhliğe delâlet etmeyeceğini, çünkü bu sîganın zayıf nakiller için de kullanıldığını ifade eder. Bununla birlikte onların sahîh bir asla dayandığını ve Buhârî'ye olan güvenin bunu gerektirdiğini söyleyerek onun, neden zayıflığa işaret eden bir sîga ile *es-Sahîh*'inde rivâyet aktardığı hususuna açıklık getirir.<sup>59</sup> Bu hususta Nevevî,<sup>60</sup> İbn Cemâ'a,<sup>61</sup> İbnü't-Türkmânî,<sup>62</sup> (ö. 750) İbn Kesîr<sup>63</sup> ve Irâkî<sup>64</sup> (ö. 806) onunla aynı kanaati paylaşırken bazı muhaddisler bu konuda ona itiraz etmiştir. Nitekim Moğultay b. Kılıç, İbnü's-Salâh'ın söylediğinin aksine cezim sîgasının Buhârî tarafından bazen zayıf rivâyetler için, temrîz sîgasının da kimi zaman sahîh hadisler için kullanıldığını dile getirir. Bu paralelde cezim sîgasının zayıf rivâyetlerde kullanıldığına ilişkin Buhârî'nin el-Mâcişûn'dan aktardığı bir hadisi delil gösterir. Buhârî'nin cezim sîgasıyla aktardığı bu hadisi, Ebû Seleme'nin isnâdda yer almadığı bilgisiyle nakletmiş olmasını Moğultay b. Kılıç, zayıflık sebebi olarak görmektedir. Bu sebeple o Buhârî'nin bu rivâyeti hem cezim sîgasıyla nakledip hem de onun zayıf olduğuna işaret etmesini İbnü's-Salâh'ın bu ilkesine aykırı bir tutum olarak

<sup>58</sup> Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1983), 21.

<sup>59</sup> *Ulûmu'l-hadîs*, 24-25.

<sup>60</sup> *et-Takrîb ve't-teysîr*, 27.

<sup>61</sup> *el-Menhelü'r-revi*, 49.

<sup>62</sup> *el-Müntehib*, 47.

<sup>63</sup> *el-Bâ'isü'l-hasîs*, 40.

<sup>64</sup> Zeydüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh (Halep: Matbaatü'l-İlmiyye, 1931), 23.

değerlendirir.<sup>65</sup> Irâkî ise bahsi geçen durumun hadisin zayıflığını gerektirmeyeceğini; Ebû Seleme'den bu hadisi dinleyen Abdullah b. el-Fadl'ın hocası olan A'rec'den gelen başka bir tarîk ile de bu rivâyeti aktarmış olabileceğini söyleyerek Moğultay b. Kılıç'a itiraz eder.<sup>66</sup> Öte yandan Moğultay b. Kılıç, İbnü's-Salâh'ın temrîz sîgasının zayıflığa delâlet ettiğine dair kanaatine de Buhârî'nin *es-Sahîh*'inden verdiği örnekler üzerinden karşı çıkar.<sup>67</sup> Bu doğrultuda zikrettiği hadisler ile Buhârî'nin temrîz sîgası kullanarak herhangi bir ölçütü esas almadığını kanıtlamaya çalışır. Zira Buhârî zayıf, hasen veya sahîh olarak gördüğü birçok rivâyet için temrîz sîgası kullanmaktadır.<sup>68</sup> Moğultay b. Kılıç'ın bu ifadelerine de karşı çıkan Irâkî, onu İbnü's-Salâh'ın sözlerini doğru anlayamamakla suçlar. Zira İbnü's-Salâh'ın, temrîz sîgasının zayıf rivâyetlerde de kullanıldığı şeklindeki açıklaması Irâkî'ye göre söz konusu sîganın kullanımının, sahîh hadisleri de kapsadığını göstermektedir.<sup>69</sup>

İbnü's-Salâh'ın cezim ve temrîz sîgalarına ilişkin görüşlerine itiraz eden başka bir isim Zerkeşî olmuştur. O cezim sîgası kullanılan hadisler için İbnü's-Salâh'ın sahîh hükmü vermesini tuhaf karşılamaktadır. Bu doğrultuda Buhârî'nin 'قال' lafzı kullanmasının sıhhati gerektirmeyeceğini ve bir hadisin ancak sıhhat ifade etmiyorsa ta'lîkan aktarılacağını söyler.<sup>70</sup> Zerkeşî temrîz sîgasının zayıflığa delâlet ettiğine dair görüşe ise şu şekilde itiraz eder: Eğer temrîz sîgası İbnü's-Salâh'ın ifade ettiği gibi zayıflığa işaret ediyorsa bazı rivâyetlerin ardından zikredilen 'لم يصح' veya 'في إسناده' gibi taz'îf ifadelerinin tekrarlanmasına gerek yoktur. Zerkeşî'nin kanaatine göre bu ifadelerin tekrarlanmasına ihtiyaç duyuluyorsa temrîz sîgası zayıflığa delâlet etmek için yeterli görülmemektedir.<sup>71</sup> Diğer taraftan o, İbn Teymiyye'nin (ö. 728) de temrîz sîgaları ile ilgili görüşünde İbnü's-Salâh'a karşı çıktığını dile getirmektedir. İbn Teymiyye'nin bu husustaki görüşü, söz konusu hadislerin zayıf veya metrûk olmadığı; bilakis Buhârî'nin onları hasen mertebesinde gördüğü ve sahîh rivâyetlere muhâlefet etmemeleri kaydıyla ihticâc ve istişhâd amacıyla nakledilebilecekleri

<sup>65</sup> *Islâh*, 85.

<sup>66</sup> *et-Takyîd*, 26.

<sup>67</sup> *Islâh*, 86-88. Moğultay b. Kılıç'ın bu hususta verdiği örneklere, çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak yer verildiğinden burada yalnızca onun bu konudaki görüşüyle yetinilmiştir (*Tez Metni*, 31-32).

<sup>68</sup> *Islâh*, 88.

<sup>69</sup> *et-Takyîd*, 23.

<sup>70</sup> *en-Nüket*, 1: 236.

<sup>71</sup> *en-Nüket*, 1: 238.

yönündedir.<sup>72</sup> Zerkeşî bu görüşün İbnü's-Salâh'ınkine nisbetle daha isabetli olduğunu<sup>73</sup> söyledikten sonra bu konudaki şahsî kanaatini şu şekilde açıklar: Buhârî'nin, *es-Sahîh*'inde cezim ve temrîz sîgasıyla aktarıp başka bir bölümde muttasıl isnâdına yer verdiği hadisler onun sıhhat şartlarına uymaktadır. Muttasıl isnâdına başka bir bölümde yer vermiyorsa ve 'لم يصح', 'في إسناده نظر' şeklinde ifadeler kullanıyorsa bu rivâyetler ona göre zayıftır. Eğer bu tür lafızlar kullanmıyorsa *es-Sahîh*'i dışındaki kitaplarına mürâcât edilir. Eğer *et-Târihü'l-kebîr*'inde veya Tirmizî'nin (ö. 279) ondan dinlediği hadisler arasında söz konusu rivâyetlerin tashihi veya taz'îfi yer alıyorsa bu hükümler itibâra alınır. Eğer bu kitaplarda da herhangi bir değerlendirmeye rastlanmazsa bu rivâyetlerin Buhârî'ye göre hasen mertebesinde olduğuna hükmedilir.<sup>74</sup>

İbnü's-Salâh'ın Buhârî'nin cezim ve temrîz sîgası kullanımı hakkındaki kanaatine bire bir katılan ve ona bu hususta yöneltilen eleştirilere cevap veren Irâkî, *es-Sahîh*'te muttasıl isnâdla yer verilen rivâyetlerin başka bir yerde temrîz sîgasıyla nakledilmesine, ihtisâr ve ma'nen aktarılmış olmaları üzerinden bir yorum getirir. Ona göre ihtisâr ve ma'nen rivâyetin cevâzı konusunda ulemanın ihtilâfı, Buhârî'nin bu hadislerde temrîz sîgası kullanmasına sebep olmuştur.<sup>75</sup> Diğer bir ifadeyle Buhârî bu ihtilâftan kaçınmak için bu tür rivâyetleri cezim sîgasıyla aktarmamıştır. Irâkî'nin bu görüşüne de itiraz eden Zerkeşî ihtisâr ve ma'nen rivâyetin, müellife göre hadisin zayıf olmaması koşuluyla cevâzına hükmedildiğini söyler. Bu doğrultuda söz konusu rivâyetlerin Buhârî'ye göre sahîh olduğuna hükmedilir; zira ma'nen rivâyet edebiliyorsa ona göre zayıf değildir. Öte yandan Zerkeşî bu hususun Irâkî'nin ifade ettiği gibi olması durumunda ihtisâran ve ma'nen rivâyet ettiği her yerde Buhârî'nin temrîz sîgası kullanması gerektiğini dile getirir. Bu bağlamda Zerkeşî Buhârî'nin muttasıl isnâdla aktardığı birçok hadisi farklı bölümlerde ihtisâran veya ma'nen rivâyet ederken cezim sîgası kullandığını ve bu durumun, Irâkî'nin bu konudaki temellendirmesini batıl kılacağını ifade eder.<sup>76</sup>

Mu'allak hadiste kullanılan sîgalarla ilgili İbnü's-Salâh'ın görüşlerine yer yer itiraz eden İbn Hacer, kimi zaman da açıklayıcı mahiyette birtakım

<sup>72</sup> *en-Nüket*, 1: 240.

<sup>73</sup> *en-Nüket*, 1: 239-240.

<sup>74</sup> *en-Nüket*, 1: 247.

<sup>75</sup> *et-Takyîd*, 24.

<sup>76</sup> *en-Nüket*, 1: 245-247.

değerlendirmelerde bulunmaktadır. O İbnü's-Salâh'ın 'cezim sîgasıyla nakledilenlerden Buhârî'nin sıhhat şartlarına uymayanlar az sayıdadır' sözüne karşılık bu sayının fazla olduğunu; bununla birlikte İbnü's-Salâh'ın kitapta yer alan hadislerin çokluğuna göre nisbî bir azlıktan bahsettiğini dile getirir.<sup>77</sup> Ardından İbnü's-Salâh'ın temrîz sîgası ile ilgili kanaatini Buhârî'deki ta'likleri kategorize ederek değerlendirmeye tâbî tutar. İlk olarak *es-Sahîh*'te muttasıl olarak yer alan ve almayan mu'allakların bulunduğunu; birinci kategoridekilerin tekrara düşmemek adına ta'likan aktarıldığını, ikinci kategoridekilerin ise *es-Sahîh*'te cezim ve temrîz sîgasıyla olmak üzere iki şekilde nakledildiğini ifade eder.<sup>78</sup> Söz konusu sîgaların kullanımı ile ilgili değerlendirmeleri de şu şekildedir: Buhârî'nin ta'likan aktardığı rivâyetlerde cezim sîgası kullanması bu hadislerin kendisine semâ' yoluyla değil de müzâkere ve icâzet yoluyla ulaşmış olması, *es-Sahîh*'i için belirlediği yüksek sıhhat şartlarını taşımaması, inkitâ' bakımından zayıf olması gibi sebeplerle açıklanabilir. Bunun yanı sıra bir rivâyetin isnâdında müdellis olduğu bilinen bir râvî varsa o râvînin hocası ile aralarında semâ'ın belirtildiği isnâdı da cezim sîgası ile nakletmektedir.<sup>79</sup> Temrîz sîgası ile aktarılan rivâyetlerden ise sıhhat şartlarına uyanlar az sayıdadır, onlar da ma'nen rivâyet edilmiştir. Bununla birlikte temrîz sîgası kullanılan hadisler arasında sahîh olanlar da vardır, ancak onlar Buhârî'nin sıhhat şartlarına uymamaktadır. Yine bu sîgayla aktarılan hasen ve zayıf mertebesinde olan hadisler bulunmaktadır. Bunlardan zayıf olanlarının bazıları desteklenip hasen li-gayrihî seviyesine çıkabilirken bazıları da zayıf rütbesinden yukarıya çıkamamaktadır. Zayıf olarak kalan bu hadisler için Buhârî 'لم يصح' veya 'فيه نظر' şeklinde ifadeler kullanmaktadır.<sup>80</sup> Bütün bu kaidelerin merfû' hadisler için geçerli olduğunu söyleyen İbn Hacer, mevkûf rivâyetlerden cezim sîgasıyla aktarılanların sahîh olduğunu veya kendi sıhhat şartlarına ulaşamayıp başkalarına göre sahîh olduğunu; temrîz sîgası kullanılanların ise zayıflık barındırdığını ifade eder.<sup>81</sup>

Buhârî'nin *es-Sahîh*'indeki mu'allak hadislerle ilgili önemli bir husus, rivâyet aldığı hocalarından 'قال' lafzıyla aktardığı, sayıları 183 kadar olan ta'liklerdir.<sup>82</sup>

<sup>77</sup> *en-Nüket*, 1: 324.

<sup>78</sup> *en-Nüket*, 1: 325.

<sup>79</sup> *Tağlik*, 2: 7.

<sup>80</sup> *en-Nüket*, 1: 325-326.

<sup>81</sup> *en-Nüket*, 1: 342-343.

<sup>82</sup> Bu sayı, Sa'îd Muhammed Alî Bevâ'ine tarafından tespit edilmiştir. (Bevâ'ine, "Ta'liku'l-İmâm el-Buhârî", 354).

İbnü's-Salâh Buhârî'nin bu tür rivâyetlerinde kullandığı 'قال' lafzının, 'عن' hükmünde olduğunu dile getirir.<sup>83</sup> Diğer bir deyişle Buhârî'nin hocalarından hadis aktarırken bu lafzı kullanması İbnü's-Salâh'a göre ittisâl ifade eder. Diğer taraftan kitabının başka bir bölümünde ise mu'allak hadisler için verdiği örnekler arasında Buhârî'nin, hocası el-Ka'nebî'den (ö. 221) 'قال' lafzıyla aktardığı bir hadisi zikreder.<sup>84</sup> İbn Hacer, Buhârî'nin hocalarından yaptığı ta'lîkler hususunda İbnü's-Salâh'ın bu tenâkuzuna değinerek bu tür rivâyetlerin de diğer ta'lîkler kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Bu doğrultuda onlara cezim sîgasıyla aktarılmış olmaları sebebiyle sahîh hükmü verilemeyeceğini, zira hocalarından bu hadisleri semâ' etmemiş olma ihtimalinin bulunduğunu dile getirir. Nitekim Buhârî hocasından ta'lîkan aktardığı bir hadisi farklı bir yerde muttasıl olarak naklettiğinde hocası ile arasında başka birini zikretmektedir. Bu durum, hocasından ta'lîkan aktardığı bir önceki hadisin ittisâl ifade etmediğini gösterir. Dolayısıyla İbn Hacer'in bu ifadelerine göre Buhârî'nin hocalarından yaptığı ta'lîklerin hükmü de tıpkı diğerleri gibidir.<sup>85</sup>

Bir kısım münekkit tarafından Buhârî'nin 'قال لي' veya 'قال لنا' formunda naklettiği rivâyetlerin mu'allak hadis kapsamında değerlendirilmesi gereği bu tür hadislerin hükmü hususundaki kanaatlere de değinmek yerinde olacaktır. Endülüslü âlimlerden bazılarının bu tür nakilleri ta'lîkin farklı bir çeşidi olarak isimlendirdiğini dile getiren İbnü's-Salâh bu değerlendirmenin, Buhârî'yi daha iyi tanıyan Ebû Ca'fer b. Hemdân'ın (ö. ?) söz konusu rivâyetler için verdiği hükümlerle çeliştiğini ifade eder. Zira Ebû Ca'fer b. Hemdân'a göre Buhârî bu şekilde aktardığı rivâyetleri arz ve münâvele yoluyla almıştır.<sup>86</sup> Bu ifadeleriyle İbnü's-Salâh'ın, söz konusu rivâyetlerin arz ve münâvele yoluyla alındığı görüşüne katıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kendisinden sonra bu hususta fikir beyân eden İbnü't-Türkmânî,<sup>87</sup> İbn Kesîr<sup>88</sup> ve İbn Hacer<sup>89</sup> tarafından bu tür hadislerin isnâdının muttasıl olduğuna hükmedilmiştir.

Buhârî'nin *es-Sahîh*'te yer verdiği mu'allak rivâyetler hakkında klasik ulemanın bahsi geçen bütün bu kanaatlerinden farklı olarak günümüzde söz konusu

<sup>83</sup> *Ulûmu'l-hadîs*, 65.

<sup>84</sup> *Ulûmu'l-hadîs*, 25.

<sup>85</sup> *Tağlîk*, 2: 8.

<sup>86</sup> *Ulûmu'l-hadîs*, 70.

<sup>87</sup> *el-Müntehib*, 48.

<sup>88</sup> *el-Bâ'isü'l-hasîs*, 40.

<sup>89</sup> *Tağlîk*, 2: 10.

nakillerin hadis tahammül yollarından vicâde<sup>90</sup> ile alınmaları sebebiyle ta'likan aktarıldıkları iddiası ortaya atılmıştır. Bu iddianın sahibi olan çağdaş ilim adamlarından Fuad Sezgin,<sup>91</sup> bir bakıma ta'likan aktarımlardaki ana etkenin Buhârî'nin sıhhat kaideleri ekseninde değil; bu tür rivâyetlerin Buhârî'ye ulaştığı kanallar çerçevesinde incelenmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte İbn Hacer'in bu husustaki kanaatleri üzerinden klasik ulemânın ta'lik uygulamaları ile ilgili görüşlerinin isabetli olmadığını açıklamaya çalışmaktadır.<sup>92</sup> Bu doğrultuda Buhârî'nin ta'likleri hakkında bilinen en detaylı çalışmanın İbn Hacer tarafından yapılması, onun mu'allak rivâyetlere olan hâkimiyetini ortaya koymasına rağmen Sezgin, onun belirlediği kaidelerin durumu daha da karmaşık hale getirdiğini söyler.<sup>93</sup> İbn Hacer'e bu doğrultuda yönelttiği birtakım eleştirilerin ardından *es-Sahîh*'te yer alan ta'likât için uygun gördüğü vicâde metodunu mu'allak hadislere tatbik etmeye çalışır. Bu bağlamda özetle, Buhârî'den önce zengin bir yazılı hadis edebiyâtının bulunduğunu, bu malzeme içerisinde rivâyet hakkı alınamamış kitapların sadece vicâde türünde cevazına hükmedilmiş olan 'قال' lafzıyla aktarılabileceğini; buradan hareketle Buhârî'nin de bu lafızlarla naklettiği hadislerin, rivâyet hakkını alamadığı ve vicâde yoluyla aldığı nakiller olduğunu ifade etmektedir.<sup>94</sup> *es-Sahîh*'teki mu'allak hadisler üzerinden verdiği birkaç örnekle bu iddiasını temellendirmeye çalışan Sezgin, günümüz araştırmacılarından Ahmet Tahir Dayhan tarafından ciddi bir biçimde eleştiriye tâbî tutulmuştur. Dayhan, onun, ifadelerinde yer yer çelişkiye düşmesi, bazı klasik kaynakları dayanak olarak kullanırken yine orada bulunan ve kendi görüşüne aykırı görünecek türden söylemlere yer vermekten kaçınması, vicâde türünü mu'allak hadisin farklı türlerine uyarlamaya çalışırken başarısız olması ve daha birçok yönden bu iddiasında hatalı olduğunu tespit etmiştir.<sup>95</sup> Sezgin'e bu konuda yönelttiği eleştirilerinin ardından onun yanlışının, hadislerin toplandığı kitapları farklı tür eserlerle aynı kategoride değerlendirmesinden kaynaklandığına dikkat çekmektedir. Bu paralelde Buhârî'nin rivâyet hakkını bizâtihi alamadığı bir musannifin râvîsini görmüş olmasının, o hakkı elde etmesi için yeterli olduğunu; zira rivâyetin tek bir

<sup>90</sup> Vicâde: Bir muhaddisin, herhangi bir müellifin veya râvînin el yazısı ile yazdığı kitabını veya hadislerini bulmasına denir (İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, 178; İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-revi*, 91).

<sup>91</sup> M. Fuad Sezgin, *Hakkında Araştırmalar* (İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1956), 90.

<sup>92</sup> *Buhârî'nin Kaynakları*, 83-90.

<sup>93</sup> *Buhârî'nin Kaynakları*, 90.

<sup>94</sup> *Buhârî'nin Kaynakları*, 94.

<sup>95</sup> Ahmet Tahir Dayhan, "Buhârî'ye Yöneltilen Bazı Tenkitler" (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1995), 206-214.

şahısta takılıp kalmayacağını dile getirir. Diğer taraftan uzun yıllar boyunca hadis yolculuklarına çıkan Buhârî'nin eline geçen her hadis kitabının rivâyet hakkını alamaması veya alma zahmetinde bulunmaması gibi söylemlerin yersiz olduğunu; ayrıca onun böyle bir şeye ihtiyaç hissetmeyecek kadar yetkisini almış bulunduğu rivâyete sahip olduğunu ifade eder. Netice itibariyle Dayhan, *es-Sahîh*'te muttasıl isnâdla yer almayan 160 ta'lik<sup>96</sup> için bu denli çetrefilli ve tutarsız yorumlara gerek olmadığını, Fuad Sezgin'nin bu iddiasının *es-Sahîh*'in asıl konusu olmayan filolojik alıntılara dair olabileceğini söyler.<sup>97</sup>

---

<sup>96</sup> İbn Hacer'in tespitine göre *es-Sahîh*'te yer almayan bu 160 mu'allak hadis, metnin asıllarında yer almaktadır. Bu sayıya *es-Sahîh*'in asıl konusunu teşkil etmeyen bâb başlığı, terceme ve i'tibâr kısımlarında bulunan ve mevkûf olarak nakledilmiş ta'likler dâhil değildir.

<sup>97</sup> Dayhan, "Buhârî'ye Yöneltilen Bazı Tenkitler", 213.

## İKİNCİ BÖLÜM

### BUHÂRÎ’NİN *ES-SAHÎH*’İNDE TEMRÎZ SÎGASIYLA YER ALAN MU‘ALLAK HADİSLERİN TAHRÎCİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

#### I. BUHÂRÎ’NİN *ES-SAHÎH*’İNDE MUTTASİL OLARAK YER ALAN MU‘ALLAK HADİSLER

Buhârî’nin genellikle zayıflığa işaret etmek üzere kullandığı düşünülen temrîz sîgasını, sahîh kabul ettiği; hatta *es-Sahîh*’inin farklı bir bölümünde muttasıl isnâdla yer verdiği rivâyetler için de kullandığı görülmektedir. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden söz konusu sîganın bu şekildeki kullanımı, genel kabule aykırı görünmesi itibariyle önem arz etmektedir. Buhârî’nin, bu şekilde aktardığı iki merfû‘ ve üç mevkûf hadis bulunmakta; onlar da *es-Sahîh*’in bâb başlığı, terceme ve i‘tibâr kısımlarında yer almaktadır.

#### A. Merfû‘ Hadisler

##### 1. Nakil:

وَيُذَكِّرُ عَنْ أَبِي مُوسَى كُنَّا نَتَلَوَّبُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَ صَلَاةِ الْعِشَاءِ فَأَعْتَمَ بِهَا.<sup>98</sup>

Buhârî, tercemede temrîz sîgasıyla yer verdiği bu nakli, *es-Sahîh*’inde aynı bölümde muttasıl senedle aktarmaktadır.<sup>99</sup> Bu durum, söz konusu hadisin, onun sıhhat şartlarını taşıdığını göstermektedir. Temrîz sîgasının kullanımı ile ilgili genel kaidenin zayıflığa işaret etmek olmasına rağmen rivâyetin bu sîga ile nakledilmesi muhaddisler arasında genel kabulün doğruluğunun sorgulanması gerektiğini gündeme getirmiştir. Nitekim İbn Receb, (ö. 795) Buhârî’nin temrîz sîgasıyla naklettiği hadislerin çoğunlukla sıhhat şartlarına uymayanlar olduğunu söylemekle birlikte bu sîganın yalnızca zayıflığı gerektirmediğini; sahîh nakillerde de kullanıldığını ifade etmiştir.<sup>100</sup> İbn Mülakkin (ö. 804) söz konusu hadisin temrîz sîgasıyla aktarılmasının, bu sîganın zayıflıkla bağlantılı olduğunu iddia eden âlimlerin görüşüyle çeliştiğini dile getirmiştir.<sup>101</sup> Bununla birlikte Buhârî’nin sıhhat şartlarına uyan bu hadiste neden temrîz sîgası kullandığı hususunda farklı bir yaklaşım Irâkî ve İbn Hacer tarafından zikredilmektedir. Onlar, bu hadisin ihtisâr amacıyla ma‘nen aktarıldığını; hadis

<sup>98</sup> *Buhârî*, “Mevâkîtu’s-salât”, 20.

<sup>99</sup> “Mevâkîtu’s-salât”, 22.

<sup>100</sup> *Fethu’l-bârî*, 4: 366.

<sup>101</sup> İbnü’l-Mülakkin, *et-Tavdîh*, 6: 228.



naklinde ihtisâr ve ma‘nen rivâyetin cevâzı hususunda ulemâ arasındaki ihtilâfın da burada temrîz sîgası kullanılmasına neden olduğu kanaatini taşımaktadırlar.<sup>102</sup> Onların bu yorumunun, gerçeği ne derece yansıttığı tetkîk edildiğinde şu sorular gündeme gelmektedir: Buhârî, hadis naklinde ihtisâr yapma ve ma‘nen rivâyet etmenin cevâzı hususunda olumsuz bir kanaat taşımakta mıdır? Veya *es-Sahîh*’inde ma‘nen rivâyet ettiği bütün hadislerde bu ihtilâfa dikkat çekmek için temrîz sîgası kullanmış mıdır? İlk olarak Buhârî’nin ihtisâr ve ma‘nen rivâyet etmede bir be‘is görmediği, *es-Sahîh*’inde çokça bu şekilde hadis nakletmiş olmasından anlaşılmalıdır. Öte yandan söz konusu yaklaşıma göre hareket edecek olsaydı Buhârî’nin ma‘nen naklettiği bütün hadisleri temrîz sîgasıyla aktarması gerekirdi. Oysaki onun, *es-Sahîh*’inde ihtisâr amacıyla ma‘nen rivâyet ettiği birçok hadisi, cezim sîgasıyla da aktardığı görülmektedir.<sup>103</sup> Netice itibariyle Buhârî’nin burada kullandığı temrîz sîgasını, herhangi bir kriter gözeterek tercih etmediği anlaşılmaktadır.

## 2. Nakil:

بَاب الرقى بفاتحة الكتاب. وَيَذَكَّرُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.<sup>104</sup>

Buhârî, bâb başlığında yer verdiği yukarıdaki nakli, *es-Sahîh*’inde aynı bölümde muttasıl isnâdla aktarmaktadır.<sup>105</sup> Onun sıhhat şartlarını taşıyan söz konusu aktarımı temrîz sîgasıyla nakletmesi, bir önceki rivâyette de bahsedildiği üzere *es-Sahîh*’inde bu sîgayı sadece zayıflığa işaret etmek üzere kullanmamış olduğunu gösterir. Zira Moğultay b. Kılıç,<sup>106</sup> İbn Mülakkin,<sup>107</sup> İbn Hacer<sup>108</sup> ve Aynî’nin<sup>109</sup> (ö. 855) bu hususta yaptığı açıklamalar da bu yöndedir. Diğer taraftan Buhârî’nin söz konusu rivâyette temrîz sîgası kullanması hususunda Irâkî’nin, bu görüşlerden daha farklı bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. O, temrîz sîgasıyla aktarılan İbn Abbâs hadisinin, bir sonraki bâbda muttasıl isnâdla nakledilen rivâyet olduğuna dair Buhârî’nin net bir ifade kullanmadığını; buradan hareketle söz konusu nakildeki temrîz sîgası ile İbn Abbâs’tan yine bu konuyla ilgili sıhhat şartlarına uymayan başka

<sup>102</sup> Irâkî, *et-Takyîd ve l-îzâh*, 24; İbn Hacer, *Tağlik*, 2: 258.

<sup>103</sup> Cezim sîgasıyla ma‘nen ve ihtisâran rivâyet ettiği hadisler için bk. “Fedâilü’s-sahâbe”, 3; “Hayz”, 20; “İlim”, 37; “Tahâret”, 32; “İstiskâ”, 28.

<sup>104</sup> *Buhârî*, “Tıb”, 33.

<sup>105</sup> “Tıb”, 34.

<sup>106</sup> Aynî, *Umdetu’l-kârî*, 21: 263.

<sup>107</sup> *et-Tavdîh*, 27: 479.

<sup>108</sup> *Fethu’l-bârî*, 10: 244.

<sup>109</sup> *Umdetü’l-kârî*, 21: 263.

bir rivâyete işaret etmiş olabileceğini söyler.<sup>110</sup> İbn Hacer ve Aynî, onun bu yaklaşımını isabetli bulmaz. Onlara göre Buhârî söz konusu aktarımın metninde tasarrufta bulunmuştur; bu sebeple temrîz sîgası kullanmıştır.<sup>111</sup> Bir önceki hadisin değerlendirilmesinde değindiğimiz üzere burada da temrîz sîgası kullanımı, ne zayıflığa ne ma‘nen rivâyetin cevâzı hususundaki ihtilâfa işaret etme amacına yöneliktir. Yüksek bir olasılıkla Buhârî burada söz konusu sîgayı kullanma hususunda herhangi bir kriter gözetmemiştir.

## B. Mevkûf Hadisler

وَيَذْكُرُ عَنِ الْقَاسِمِ وَعُرْوَةَ وَالْأَسْوَدَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَفَاضَتْ صَفِيَّةَ يَوْمَ النَّحْرِ.<sup>112</sup>

Buhârî, *es-Sahîh*'inde Hz. Âişe'den (ö. 57) mevsûlen aktardığı bir hadisin ardından onu desteklemek amacıyla Esved b. Amr, (ö. 69) Urve b. Zübeyr (ö. 94) ve Kâsım b. Muhammed (ö. 106) tarîkleriyle üç mevkûf rivâyet nakletmiştir. Temrîz sîgasıyla naklettiği bu isnâdların üçüne de *es-Sahîh*'inde muttasıl olarak yer vermektedir.<sup>113</sup> Söz konusu hadislerin temrîz sîgasıyla nakledilmesi hususunda muhaddisler, ma‘nen rivâyet edilmiş olması ihtimali üzerinde durmaktadır. İbn Hacer, i‘tibâr amacıyla yer verilen bu üç nakildeki ifadelerin, Hz. Âişe hadisinde bire bir bulunmadığını; bu yüzden temrîz sîgası kullanarak bu duruma işaret edildiğini ifade eder. Bununla birlikte mevsûl hadisin isnâdında bulunan Ebû Seleme'nin Hz. Âişe'den aktardığı bu nakilde teferrüd etmediğine dikkat çekmek için bu üç tarîke yer verdiğini söyler.<sup>114</sup> Aynî'nin bu husustaki görüşleri de İbn Hacer ile aynı doğrultudadır.<sup>115</sup> Buhârî'nin temrîz sîgası kullandığı hadisleri muttasıl isnâdla başka yerde aktarması hususunda ma‘nen rivâyetin etkili olmasının düşük bir ihtimal olduğuna daha önce değinilmişti.<sup>116</sup> Buradan hareketle Buhârî'nin sıhhat şartlarına uyan hadislerde yalnızca cezim sîgası değil, temrîz sîgası da kullandığı söylenebilir.

<sup>110</sup> *et-Takyîd ve'l-îzâh*, 25.

<sup>111</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10: 244; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 21: 263.

<sup>112</sup> *Buhârî*, "Hac", 129.

<sup>113</sup> Kâsım b. Muhammed tarîki için bk. "Hac", 145; Urve b. Zübeyr isnâdı için bk. "Meğâzi", 77; Esved b. Amr senedi için bk. "Hac", 151.

<sup>114</sup> *Fethu'l-bârî*, 3: 717.

<sup>115</sup> *Umdetü'l-kârî*, 10: 70.

<sup>116</sup> *Tez Metni*, 32.

## II. BUHÂRÎ'NİN *ES-SAHÎH*'İNDE MUTTASİL OLARAK YER ALMAYAN MU'ALLAK HADİSLER

Buhârî, temrîz sîgasıyla naklettiği rivâyetlerin birçoğunu *es-Sahîh*'inde muttasıl isnâdla aktarmamaktadır. Merfû', mevkûf ve maktû' olmak üzere üç kaynaktan da aktarılan bu hadisler bâb başlığı, terceme, ihticâc ve i'tibâr bölümlerinde yer almaktadır. Bununla birlikte söz konusu aktarımların terceme kısımlarında yoğunlaştığı görülmektedir.

### A. Merfû' Hadisler

#### 1. Bâb Başlığı ve Tercemede Yer Alan Hadisler

##### 1. *Nakil*:

وقال جابر بن عبد الله إذا ضحك في الصلاة أعاد الصلاة ولم يعد الوضوء. ويُذَكَّرُ عن جابر أن النبي صلى الله عليه وسلم كان في غزوة ذات الرقاع فرمي رجل بسهم فنزفه الدم فركع وسجد ومضى في صلاته.<sup>117</sup>

Buhârî, tercemede Câbir b. Abdillâh'tan (ö. 78) biri mevkûf diğeri merfû olmak üzere iki mu'allak hadis rivâyet etmiştir. Mevkûf olan, cezim sîgasıyla aktarılırken merfû olan, temrîz sîgasıyla aktarılmıştır. Araştırmamızın konusunu teşkil eden bu rivâyeti, Ahmed b. Hanbel,<sup>118</sup> (ö. 241) Ebû Dâvûd,<sup>119</sup> (ö. 275) İbn Huzeyme,<sup>120</sup> (ö. 311) İbn Hibbân,<sup>121</sup> (ö. 354) Dârekutnî,<sup>122</sup> (ö. 385) Hâkim<sup>123</sup> (ö. 405) ve Beyhakî<sup>124</sup> muttasıl olarak nakletmektedir. Söz konusu nakil hadis kaynaklarında Muhammed b. İshâk (ö. 151) > Sadaka b. Yesâr (ö. 132) > Akîl b. Câbir (ö. ?) > Câbir b. Abdillâh tarîkiyle aktarılmaktadır.

Buhârî'nin bu rivâyeti temrîz sîgasıyla nakletmesinin sebepleri ile ilgili birkaç ihtimal zikredilebilir. İlk olarak söz konusu rivâyette ihtisâr yapmış olduğu

<sup>117</sup> *Buhârî*, "Tahâret", 34.

<sup>118</sup> Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 3: 343, 359.

<sup>119</sup> "Tahâret" 79.

<sup>120</sup> Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, nşr. Muhammed Mustafa A'zamî (Beirut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1975), 1: 24.

<sup>121</sup> Ebü'l-Hasan Alaeddîn Ali b. Balaban b. Abdillâh İbn Balabân, *Sahîhu İbn Hibbân* nşr. Şuayb Arnaût (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 3: 375.

<sup>122</sup> Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, nşr. Şuayb Arnaût (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2004) 1: 416.

<sup>123</sup> Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn me'a ta'likâti'z-Zehebî fi't-Telhîs*, nşr. Yûfus Abdurrahman el-Maraşlî (Beirut: Dâru'l-Marife, t.y), 1: 258.

<sup>124</sup> Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 1: 140.

düşünülebilir; zira burada zâtü'r-rika' gazvesinin uzunca anlatıldığı rivâyetin bir kısmı nakledilmektedir. Teknik açıdan doğru olsa bile bu ihtimalin, temrîz sîgası kullanımı ile ilişkilendirilmesi kanaatimizce uygun değildir. Nitekim ihtisâr amacıyla mu'allak naklettiği birçok rivâyeti cezim sîgasıyla da aktarmıştır.<sup>125</sup> Dolayısıyla burada temrîz sîgası kullanmasının daha farklı sebepleri olmalıdır.

İkinci bir ihtimal ise Buhârî'nin fikhî ihtilâflara işaret etmek üzere temrîz sîgası kullanmış olabileceğidir. İbn Battâl, (ö. 449) Buhârî'nin kitabına böyle bir bâb başlığı ekleme sebebini onun, ilgili konudaki fikhî görüşünü destekleme ve buna muhalif olan görüşlere karşı delil gösterme amacına bağlamaktadır.<sup>126</sup> Buhârî bu bâb içerisinde fikhî görüşünü destekler nitelikte birçok sahâbî ve tabî sözünü aktarmasının yanı sıra bir de merfû hadis nakletmektedir. İbn Battâl'a göre Buhârî, temrîz sîgasıyla aktarmış olduğu bu merfû hadisi akan kanın abdesti bozmadığına delil göstermek amacıyla zikretmekte, bununla birlikte Ebû Hanîfe'nin (ö. 150) buna muhalif olan içtihadına cevap vermiş olmaktadır.<sup>127</sup> Zira Ebû Hanîfe'nin bu meseledeki içtihadı akan kanın abdesti bozduğu yönündedir. Rivâyette görüldüğü üzere bir sahâbî ok ile vurulup kendisinden çok fazla kan akmasına rağmen namazına devam etmiştir. İbn Battâl'ın fikhî ihtilâflara yapmış olduğu vurgu, Buhârî'nin söz konusu rivâyette temrîz sîgası kullanmasının bu ihtilâfla bir bağlantısı olduğunu akla getirmektedir. Diğer bir ifadeyle o, bu ihtilâfa işaret etmek üzere temrîz sîgası kullanmış olabilir. Ancak bu durumda şöyle bir soru gündeme gelmektedir: Buhârî tercemede delil göstermek amacıyla naklettiği diğer mu'allak rivâyetleri neden temrîz sîgasıyla aktarmamıştır? Buhârî'nin temrîz sîgası kullanmasının, fikhî görüşünü desteklemesi veya farklı bir görüşe karşı delil getirmesi ile bağlantısı olsaydı burada naklettiği diğer mevkûf rivâyetleri de temrîz sîgasıyla nakletmesi gerekirdi. Nitekim İbn Battâl bu tercemedeki diğer rivâyetlerin de bu amaçla nakledildiğini öne sürmektedir.<sup>128</sup> Bunun yanı sıra söz konusu rivâyetin istinbât amacıyla aktarılmış olması durumunda karşımıza daha büyük bir problem çıkmaktadır. Şöyle ki; Buhârî'nin fikhî görüşünü savunmak amacıyla naklettiği rivâyette zayıflığa delâlet eden bir sîga kullanması ne derece tutarlıdır? Kaldı ki Buhârî, fikhî alandaki yeterliliğini ispatlamış bir muhaddis

<sup>125</sup> Bu tür rivâyetlere örnek olarak bk. *Buhârî*, "İmân", 37; "İlim", 10.

<sup>126</sup> Ebu'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik el-Bekrî el-Kurtubî İbn Battâl, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, nşr. Ebu't-Temîm Yasir b. İbrâhîm (Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 2003), 1: 274.

<sup>127</sup> *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, 1: 275.

<sup>128</sup> *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, 1: 274.

olmasıyla tanınmaktadır.<sup>129</sup> O halde kendini bu denli bir tutarsızlığın içine düşürebilecek olması ihtimal dâhilinde değildir. Dolayısıyla onun burada temrîz sîgası kullanmasının sebebi bu fikhî ihtilaflar olmamalıdır.

Diğer bir ihtimal ise Buhârî'nin bu hadiste bir zayıflık görmesi sebebiyle temrîz sîgası kullanmış olabileceğidir. Bu hususta Kirmânî (ö. 786) Câbir'den nakledilen ilk hadisin cezim sîgasıyla aktarıldığı için sıhhat ifade ettiğini; diğer nakilde ise bundan farklı olarak temrîz sîgası kullanıldığını vurgulamaktadır.<sup>130</sup> Kirmânî'nin cezim sîgasının sıhhatine yaptığı bu vurgu onun, temrîz sîgası kullanılan merfû' hadiste zayıflık olduğuna işaret ettiğini düşündürmektedir. Ancak Aynî onun bu kanaatinin isabetli olmadığını, Câbir'den cezim sîgasıyla nakledilen mevkûf rivâyetin, merfû' hadis ile mukâvemet edecek derecede sağlam bir rivâyet olmadığını zikretmektedir. Ardından iki rivâyet arasında böyle bir kıyaslamaya gidilecek olursa, bunun tersi şeklinde aktarılmaları gerektiğini ifade etmektedir.<sup>131</sup> Diğer bir deyişle temrîz sîgasının merfû' hadiste değil mevkûf rivâyette kullanılması gerektiğini söylemektedir. Zîra temrîz sîgasıyla aktarılan merfû' hadis Aynî'ye göre sahîhtir.<sup>132</sup> Bu açıklamalarından sonra Buhârî'nin söz konusu nakli temrîz sîgasıyla aktarma sebebine değinen Aynî, bu doğrultuda isnâd zincirindeki Muhammed b. İshâk hakkındaki ihtilâftan ötürü Buhârî'nin temrîz sîgası kullandığını dile getirmektedir.<sup>133</sup> İbn Hacer ise bu ihtimalin yanı sıra seneddeki Akîl b. Câbir'den dolayı ilgili sîganın kullanılmış olabileceğine dikkat çekmektedir.<sup>134</sup> Nitekim Muhammed b. İshâk, bir takım nedenlerden dolayı bazı münekkitler tarafından eleştirilirken<sup>135</sup> Akîl b. Câbir'in adâleti hakkında yeterli bilginin bulunmadığı, teknik ifade ile meçhûlu'l-hâl olduğu

<sup>129</sup> İlgili konu hakkında bilgi için bk. Mehmet Bilen, "Buhârî'nin Fakîhliği Meselesi", *DÜİFD* 6 (2004): 35-52.

<sup>130</sup> Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Sa'îd Şemsuddîn Kirmânî, *el-Kevâkıbu'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabî, 1981), 3: 14.

<sup>131</sup> Aydın, söz konusu rivâyette temrîz sîgası kullanılması hususunda Kirmânî'nin yukarıda bahsi geçen kanaatine yüksek lisans çalışmasında yer vermiştir. Kirmânî'nin zikrettiği bu iki rivâyet arasındaki farklılığın, Buhârî'nin birinde cezim; diğerinde temrîz sîgası kullanılması olmasına rağmen Aydın, bu ihtilâfın Akîl b. Câbir'in tercemedeki iki sözünün manâlarının birbiriyle çelişmesinden kaynaklandığını ifade ederek tercüme hatası yapmıştır. Ardından Aynî'nin, Câbir'in ilk sözünde ittifâkın bulunmaması sebebiyle Kirmânî'nin yukarıda zikredilen görüşüne karşı çıktığını dile getirerek başka bir tercüme yanlışı yapmıştır. Çünkü Aynî, cezim ve temrîz sîgalarının kullanımı ile alakalı yanlışı bir kanaat benimsediğini düşündüğü için Kirmânî'nin bu görüşüne karşı çıkmaktadır (Aydın, "Sahîh-i Buhârî'nin Bâb Başlıkları", 96).

<sup>132</sup> *Umdetu'l-kârî*, 3: 50.

<sup>133</sup> *Umdetu'l-kârî*, 3: 50.

<sup>134</sup> *Fethu'l-bârî*, 1: 368.

<sup>135</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7: 194; İbn Hacer, *Takrîb*, 1: 467; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müde'llisîn*, nşr. Âsım b. Abdullah Kayrutî (Zerka: Mektebetü'l-Menâr, 1983), 1: 51.

belirtmiştir.<sup>136</sup> Onlar hakkındaki bu cerh ifadeleri nedeniyle, Buhârî'nin söz konusu nakilde temrîz sîgası kullanmış olması ihtimal dâhilinde olsa da bu râvîlerden Muhammed b. İshâk'ın Buhârî tarafından güvenilir kabul edilmesi<sup>137</sup> bu yaklaşımın da kısmen isabetli olmadığını göstermektedir. Buhârî, güvenilir kabul ettiği Muhammed b. İshâk hakkındaki olumsuz kanaatlere işaret etmek için temrîz sîgası kullanmış olsaydı yalnızca bu rivâyette değil kendisinden naklettiği bütün rivâyetlerde ilgili sîgayı kullanmış olması gerekirdi. Fakat o Muhammed b. İshâk'tan aktardığı bazı rivâyetlerde cezim sîgası kullanmaktadır.<sup>138</sup> Öte yandan Muhammed b. İshâk'ın muhaddisler tarafından müdellis olarak biliniyor olması<sup>139</sup> Buhârî'nin onun tedlîsine işaret etmiş olabileceği ihtimalini gündeme getirirse de Muhammed b. İshâk, bu aktarımı Sadaka b. Yesâr'dan naklederken “حدثني” lafzını kullanmıştır.<sup>140</sup> Muhammed b. İshâk müdellis bir râvî de olsa semâ'a delâlet eden lafız kullanması, bu rivâyetin onun tedlîsinden selîm olduğunu gösterir.

Buhârî'nin söz konusu rivâyette temrîz sîgası kullanmasının sebepleri hususunda aktarılan bütün bu ihtimaller üzerinde yapılan değerlendirmeler sonucunda ulaşılmış olduğumuz kanaat, bu sîğa ile Akîl b. Câbir'in meçhûlu'l-hâl olduğuna işaret edilmiş olabileceğidir. Diğer taraftan söz konusu hadisin sıhhati hususunda gerek geçmiş ulemânın gerekse günümüz araştırmacılarının görüşleri, çok zayıf bir nakil olmadığını göstermektedir. Zira İbn Huzeyme ve İbn Hibbân bu hadisi *Sahîh*'lerinde nakletmekte,<sup>141</sup> Elbânî (ö. 1914) ve Şu'ayb Arnaût (ö. 2016) da bu rivâyete hasen hükmünü vermektedir.<sup>142</sup>

<sup>136</sup> Ebû Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, nşr. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, t.y), 3: 88.

<sup>137</sup> Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Kırâ'atü halfe'l-imâm*, nşr. Fazlurrahmân es-Sevrî (Pakistan: Mektebetu's-Selefiyye, 1980), 38.

<sup>138</sup> “Humus”, 17; “Meğâzi”, 28.

<sup>139</sup> İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7: 194; İbn Hacer, *Takrîb*, 1: 467; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdellisîn*, nşr. Âsım b. Abdullah Kayrutî (Zerka: Mektebetü'l-Menâr, 1983), 1: 51.

<sup>140</sup> *Ebû Dâvûd*, “Tahâret” 79.

<sup>141</sup> İbn Huzeyme, *Sahîh*, 1: 24; İbn Balabân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 3: 375.

<sup>142</sup> Elbânî, *Sahîhu Ebî Dâvud*, 1: 357; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 23: 270, 2 numaralı dipnot.

## 2. Nakil:

وَيَذْكُرُ عَنْ سَلْمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: يَزُرُّهُ وَلَوْ بِشَوْكَةٍ. فِي إِسْنَادِهِ نَظَرٌ وَمَنْ صَلَّى فِي الثِّيَابِ الَّذِي يَجَامِعُ فِيهِ مَا لَمْ يَرِ أَدَىٍّ وَأَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ لَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عَرِيَانًا.<sup>143</sup>

Buhârî, tercemede Seleme b. Ekva‘ tarîkiyle gelen bu rivâyeti temrîz sîgasıyla mu’allak olarak aktarmıştır. Bu nakil, hadis kaynaklarında Attâf b. Hâlid (ö. 179) ve Derâverdî (ö. 187) tarîkleri olmak üzere iki kanaldan nakledilmektedir. Bu iki tarîki de Şâfîî, muttasıl olarak nakletmektedir.<sup>144</sup> Attâf b. Hâlid tarîki Ahmed b. Hanbel<sup>145</sup> ve Nesâî<sup>146</sup>; (ö. 303) Derâverdî tarîki ise Buhârî<sup>147</sup>, Ebû Dâvûd<sup>148</sup>, İbn Huzeyme<sup>149</sup> ve İbn Hibbân<sup>150</sup> ve Hâkim<sup>151</sup> tarafından muttasıl olarak nakledilmektedir. Söz konusu nakil, muttasıl olarak yer aldığı kaynaklarda Derâverdî ve Attâf b. Hâlid > Mûsâ b. İbrâhîm > Seleme b. Ekva‘ (ö. 74) tarîkiyle aktarılmaktadır.

Buhârî, söz konusu hadisi temrîz sîgasıyla aktardıktan sonra “في إسناده نظر” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bu ifadesiyle, rivâyetin nakledildiği tarîkte zayıflık bulunduğunu bildirmektedir.<sup>152</sup> Bu zayıflığın sebeplerinden biri sened zincirinde bulunan Mûsâ b. İbrâhîm’in kim olduğu hakkındaki ihtilâftır. Nitekim Mûsâ b. İbrâhîm’in nisbet edildiği iki şahıs bulunmaktadır. Bunlardan biri Mûsâ b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hâris et-Teymî, (ö. 120) diğeri ise Mûsâ b. İbrâhîm b. Abdîrahmân b. Ebî Rebî‘a el-Mahzûmî’dır. (ö. ?) Bahsi geçen râvîlerin isim benzerlikleri ve aynı hocalardan hadis dinlemeleri dolayısıyla birbirine karıştırılmamaları gerektiğini belirten İbn Ebî Hâtim, Mûsâ b. İbrâhîm el-Mahzûmî’nin aksine Mûsâ b. Muhammed et-Teymî’nin zayıf bir râvî olduğunu dile getirir.<sup>153</sup> Bunun yanı sıra Buhârî onu, rivâyetlerinde münker bulunduğu gerekçesiyle cerh eder.<sup>154</sup> Zehebî<sup>155</sup> (ö. 748) ve İbn Hacer<sup>156</sup> de onu zayıf kabul eder. Mûsâ b.

<sup>143</sup> Buhârî, “Salat”, 2.

<sup>144</sup> Muhammed b. İdrîs Şâfîî, *el-Ümm*, nşr. Muhammed Zehrâ en-Neccâr (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1990), 1: 90.

<sup>145</sup> *el-Müsned*, 4: 49, 54.

<sup>146</sup> “Kıble”, 15.

<sup>147</sup> Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu‘fi el-Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, t.y.), 1: 296-297.

<sup>148</sup> “Salât”, 80.

<sup>149</sup> *Sahîh*, 1: 381.

<sup>150</sup> İbn Balabân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 6: 71.

<sup>151</sup> *el-Müstedrek*, I, 250.

<sup>152</sup> Buhârî’nin “في إسناده نظر” ifadesini kullanması hakkında bk. İbn Kesîr, *el-Bâ‘isu’l-hasîs*, 120.

<sup>153</sup> *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 8: 133.

<sup>154</sup> Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu‘fi el-Buhârî, *Kitâbu’d-du‘afâi’s-sağîr*, nşr. Muhammed İbrâhîm Zâyed (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1986), 112.

İbrâhîm el-Mahzûmî hakkındaki kanaatler ise sika olduğu yönündedir. Zehebî kendisini tevsîk eder, İbn Hacer makbûl olduğunu zikreder.<sup>157</sup> Buradan hareketle Mûsâ b. İbrâhîm'in, et-Teymî olduğu düşünülürse Buhârî'nin, zayıf kabul ettiği bu râvî için “في إسناده نظر” ifadesini kullanmış olduğu söylenebilir. Zira Aynî, söz konusu aktarımda Buhârî'nin işaret ettiği zayıflığın sebebinin, Mûsâ b. İbrâhîm'in kime nisbet edileceği hususundaki ihtilâf olduğunu söyler.<sup>158</sup>

Sened zincirinde bulunan Mûsâ b. İbrâhîm'in kim olduğu hususundaki ihtilâf hakkında muhaddislerin kanaatleri şu şekildedir: İbnü'l-Kattân'a (ö. 628) göre bu isnâddaki Mûsâ b. İbrâhîm, Mûsâ b. Muhammed et-Teymî'dir. Çünkü et-Teymî'nin, sened zincirindeki Seleme b. Ekva'dan başka rivâyetleri bulunmakla birlikte Derâverdî'nin de kendisinden aldığı hadisler vardır.<sup>159</sup> İbn Mülakkin ise İbnü'l-Kattân'ın bu kanaatinde hatalı olduğunu belirterek Mûsâ b. Muhammed et-Teymî'de zayıflık bulunduğunu ve bahsi geçen râvînin Mûsâ b. İbrâhîm el-Mahzûmî olduğunu öne sürmektedir.<sup>160</sup> Nitekim el-Mahzûmî'nin de Seleme b. Ekva'dan birçok rivâyeti bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Tahâvî (ö. 321) haricinde söz konusu hadisin muttasıl geçtiği bütün hadis kaynaklarında Mûsâ b. İbrâhîm'in, el-Mahzûmî'ye nisbet edildiğini görmekteyiz. İbn Hacer de bu hususta İbnü'l-Kattân'ın görüşüne katılmayıp bu râvînin hiç şüphesiz Mûsâ b. İbrâhîm el-Mahzûmî olduğunu çünkü Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde<sup>161</sup> ve diğer hadis kaynaklarında el-Mahzûmî'ye nisbet edildiğini ifade etmektedir. İbn Hacer daha sonra Tahâvî'de bu râvînin, Muhammed b. İbrâhîm et-Teymî'ye nisbet edildiğini<sup>162</sup> söyleyerek bu durumda söz konusu hadisin iki râvîden de farklı tarîklerle gelebileceği ihtimali üzerinde durmaktadır. İbn Hacer hal böyle olsa bile Tahâvî'nin, aktardığı rivâyette et-Teymî'nin bulunması sebebiyle diğer sika

<sup>155</sup> Ebû Abdullâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tehzîbu Tehzîbi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, nşr. Mus'ad Kâmil, Mecdî es-Seyyid Emîn (Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tıbâ'ati ve'n-Neşr, 2004), 9: 154;

<sup>156</sup> Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, nşr. Ahmed Şâgîf el-Pâkistânî (Mekke: Dâru'l-Âsime, 1992), 985.

<sup>157</sup> Ebû Abdullâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehu rivâyetun fi'l-Kütübi's-sitte*, nşr. Muhammed Sıbt ibnu'l-Acemî el-Halebî (Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Müessesetu Ulûmi'l-Kur'ân, 1992), 2: 301; *Takrîbu't-Tehzîb*, 977.

<sup>158</sup> *Umdetu'l-kârî*, 4: 55.

<sup>159</sup> Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Abdilmelik el-Mağribî İbnü'l-Kattân, *Beyânu'l-vehm ve'l-ihâmi'l-vâki'ayn fi Kitâbi'l-Ahkâm*, nşr. Hüseyin Âyet Saîd (Riyâd: Dâru Tayyibe li'n-Neşri ve't-Tevzî', t.y), 5: 537.

<sup>160</sup> *et-Tavdîh*, 5: 277.

<sup>161</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1: 296-297.

<sup>162</sup> Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdülmelik b. Seleme Ezdî Hacrî Mısırî el-Hanefî et-Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, nşr. Muhammed Seyyid Cadelhak, Muhammed Zührî en-Neccâr (Kahire: Matbaatü'l-Envari'l-Muhammediyye, 1968), 1: 380.



râvîlere muhalefet etmesi söz konusu olacağı için bu rivâyetin şâz olacağına işaret etmektedir.<sup>163</sup>

Söz konusu tarîkin zayıf kabul edilmesine sebep olan diğer bir hususa işaret eden İbn Hacer, Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'inde bu rivâyeti birkaç tarîkten aktardığını ifade eder. Ona göre Buhârî'nin zikrettiği tarîkteki zayıflıktan kasıt, bu senedlerin bazılarında râvî sayısının artmış olması ve Attâf b. Hâlid isnâdında vehim bulunmasıdır. Bununla beraber bu hadise sahîh hükmü verenlerin Derâverdî tarîkine dayandığını; Attâf b. Hâlid tarîkini ise şevâhid nev'inden kabul ettiklerini belirtmektedir.<sup>164</sup>

Tercemede yer alan bu rivâyetin temrîz sîgasıyla nakledilmesiyle ilgili kanaatler de Mûsâ b. İbrâhîm'in kim olduğu hususundaki ihtilâf etrafında şekillenmiştir. Nitekim Buhârî'nin Derâverdî tarîkinde bulunan Mûsâ b. İbrâhîm'den dolayı bu hadisi temrîz sîgasıyla aktardığını ve ardından “في إسناده نظر” ifadesini kullandığını zikreden İbn Battâl, söz konusu râvînin nakilleri arasında münker bulunduğunu, aynı zamanda Buhârî'nin bu râvîyi zayıf kabul ettiğini ifade etmektedir. İbn Battâl, bu râvînin kime nisbet edileceği hususundaki ihtilâfa hiç değinmeksizin o kişinin Mûsâ b. Muhammed b. İbrâhîm et-Teymî olduğuna dikkat çekerek Buhârî'nin bu râvîdeki zayıflık sebebiyle temrîz sîgası kullandığını belirtmektedir.<sup>165</sup> İbnü'l-Kattân'a göre ise Buhârî hem Mûsâ b. Muhammed et-Teymî'nin zayıflığına hem de onun hakkındaki ihtilâfa işaret etmek üzere temrîz sîgası kullanmıştır.<sup>166</sup>

Kanaatimizce buradaki zayıflığın kaynağı isnâddaki Mûsâ b. İbrâhîm'in kime nisbet edileceği hususundaki ihtilâftır. Nitekim birçok hadis âlimi de ilgili konuya bu ihtimal çerçevesinde açıklık getirmiştir. Buhârî'nin bu belirsizliğe dikkat çekmek üzere temrîz sîgası kullanmış olma olasılığı yüksektir. Bununla birlikte üzerinde ihtilâfın vâkî olduğu râvînin nisbet edildiği kişilerden biri, daha önce de ifade ettiğimiz gibi Buhârî'ye göre zayıftır. Düşük bir ihtimal de olsa isnâddaki râvînin et-Teymî'ye nisbet edilmesi durumunda Buhârî zayıf bir râvîden hadis nakletmiş olacaktır. Bu yüzden *Sahîh*'inde böyle bir rivâyeti tahrîc etmekten imtinâ ederek temrîz sîgası kullanması onun sıhhat şartlarına riâyet ettiğini gösterir.

<sup>163</sup> *Fethu'l-bârî*, 1: 604.

<sup>164</sup> *Fethu'l-bârî*, 1: 604.

<sup>165</sup> *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 2: 17.

<sup>166</sup> *Beyânu'l-vehm*, 5: 537.

Buhârî'nin *es-Sahîh*'i için belirlediği şartları sağlamasa da söz konusu naklin sıhhati hakkındaki kanaatler zayıf bir hadis olmadığını göstermektedir. Zira klasik ulemâdan günümüz araştırmacılarına kadar bu hadisin taz'îf edildiği görülmemiştir. Zehebî bu rivâyete sahîh hükmünü vermiştir.<sup>167</sup> Elbânî, bu hadisin râvîlerinin Mûsa b. İbrâhîm dışında Müslim'in râvîlerinden olduğunu, Mûsa b. İbrâhîm'in ise hasenu'l-hadîs olduğunu aktararak bu hadise hasen hükmünü vermiştir.<sup>168</sup> Şu'ayb Arnaûd, rivâyetin isnâdında bulunan Attâf b. Hâlid ve Mûsâ b. İbrâhîm'in sadûk, geriye kalanların da sika olduğunu söyleyerek isnâdına hasen hükmü vermektedir.<sup>169</sup>

### 3. Nakil:

وَيُرْوَى عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ وَجَرَاهُ وَمُحَمَّدِ بْنِ جَحْشٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْفَخْدُ عَوْرَةٌ. وَقَالَ أَنَسٌ: حَسَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ فَخْدِهِ. وَحَدِيثُ أَنَسٍ أَسْنَدٌ. وَحَدِيثُ جَرَاهُ أَحْوَطُ حَتَّى يَخْرُجَ مِنْ اخْتِلَافِهِ.<sup>170</sup>

Buhârî, tercemede baldırın avret olması ile alakalı bu hadisi; İbn Abbâs'tan, Cerhed'den (ö. 61) ve Muhammed b. Cahş'tan (ö. ?) olmak üzere, temrîz sîgasıyla üç farklı târîkle mu'allak olarak nakletmiştir. Rivâyetin aktarıldığı isnâdların tahrîcini ve sıhhatleri hakkındaki değerlendirmelerin üç başlık altında ele alınması uygun görülmüştür.

- a. Hadisin İbn Abbâs'tan aktarılan kanalı, Ebû Yahyâ el-Kattât (ö.?) > Mücâhid (ö. 103) > İbn Abbâs târîkiyle İbn Ebî Şeybe,<sup>171</sup> (ö. 235) Ahmed b. Hanbel,<sup>172</sup> Tirmizî,<sup>173</sup> Hâkim<sup>174</sup> tarafından muttasıl olarak nakledilmektedir. İbn Abbâs'tan rivâyet edilen bu isnâddaki Ebû Yahyâ el-Kattât adlı râvî, ricâl münekkitlerinin cerhlerine maruz kalmıştır. Zira Yahyâ b. Maîn,<sup>175</sup> (ö. 233) Ahmed b. Hanbel<sup>176</sup> ve İbn Hacer<sup>177</sup> bu râvîyi zayıf kabul etmiştir. Ebû Yahyâ el-Kattât hakkındaki

<sup>167</sup> Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn me'a ta'likâti'z-Zehebî fi't-Telhîs*, 1: 250.

<sup>168</sup> *Sahîhu Ebî Dâvûd*, 3: 196.

<sup>169</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaûd, 27: 51, 1 numaralı dipnot.

<sup>170</sup> *Buhârî*, "Salat", 12.

<sup>171</sup> Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* (Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2008), 8: 630.

<sup>172</sup> *el-Müsned*, 1: 275.

<sup>173</sup> "Edeb", 40.

<sup>174</sup> *el-Müstedrek*, 4: 178.

<sup>175</sup> Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, (Dûrî rivâyeti), 3: 310.

<sup>176</sup> Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Su'âlâtu Ebî Dâvud min âsâri'l-imâm Ahmed b. Hanbel fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, nşr. Ziyâd Muhammed Mansûr (Medine: Mektebetu'l-İlim ve'l-Hikem, 1994), 311.

<sup>177</sup> *Takrîb*, 1224.

bu zayıflık, söz konusu aktarımın temrîz sîgasıyla nakledilmesine sebep teşkil etmiş olabilir.<sup>178</sup>

- b. Temrîz sîgasıyla nakledilen bu hadisin Cerhed'den aktarılan kanalı, Ebu'z-Zinâd (ö. 130) ve Ebu'n-Nadr (ö. ?) > Cerhed > babası > dedesi isnâdıyla İbn Ebî Şeybe,<sup>179</sup> Ahmed b. Hanbel,<sup>180</sup> Buhârî,<sup>181</sup> Tirmizî<sup>182</sup> tarafından muttasıl olarak aktarılmaktadır. Cerhed kanalıyla gelen bu rivâyet, Tirmizî'de üç farklı tarîkle yer almaktadır. Birincisi, Süfyân b. Uyeyne (ö. 198) > Ebu'n-Nadr > Zür'a b. Müslim b. Cerhed > Cerhed tarîkidir. Buhârî, bu isnâddaki Zür'a'nın Müslim b. Cerhed değil, Abdurrahmân b. Cerhed olduğunu kaydeder.<sup>183</sup> Bunun yanı sıra Tirmizî bu rivâyetin muttasıl isnâdına rastlamadığını zikrederek Müslim b. Cerhed'in dedesinden bu hadisi dinlememiş olduğuna işaret etmiş ve bu isnâda hasen hükmü vermiştir.<sup>184</sup> İkincisi, Ma'mer (ö. 153) > Ebu'z-Zinâd > İbn Cerhed > babası tarîkidir. Bu tarîkin aktarıldığı hadis kaynaklarında Ebu'z-Zinâd'ın hocası olan İbn Cerhed'in isminin farklı olarak aktarılması,<sup>185</sup> râvî hakkında ihtilâfın doğmasına sebep olmuştur. Üçüncüsü, Abdullah b. Muhammed b. Akîl > Abdullah b. Cerhed > babası tarîkidir. Bu tarîkin de bazı kaynaklarda inkıta' yapılarak nakledilmesi sebebiyle üzerinde ihtilâf vâkî olmuştur.<sup>186</sup> İbnü'l-Hizâ, Buhârî'nin Cerhed'deki ihtilâf sebebiyle bu hadisi tahrîc etmediğini zikreder.<sup>187</sup> İbnü'l-Kattân da Cerhed'den gelen bu rivâyetlerde ızdırâb bulunduğunu; Cerhed'den bu hadisi alan râvîlerin meçhûlu'l-hâl olduğunu söyler. Ona göre Buhârî bu rivâyette illet bulunduğu için onu zayıf kabul etmiş ve tahrîc etmemiştir.<sup>188</sup> Bahsi geçen problemler sebebiyle Buhârî'nin bu tarîki temrîz sîgasıyla aktarmış olması ihtimal dâhilindedir.

c. Temrîz sîgasıyla yer alan diğer bir isnâd Muhammed b. Cahş'tan nakledilmektedir. O da Ebû Kesîr (ö. ?) > Muhammed b. Cahş senediyle Ahmed

<sup>178</sup> Tirmizî, "Edeb" 40.

<sup>179</sup> *el-Musannef*, 8: 629.

<sup>180</sup> *el-Müsned*, 3: 478.

<sup>181</sup> *et-Târihu'l-Kebîr*, 2: 248.

<sup>182</sup> "Edeb", 40.

<sup>183</sup> *et-Târihu'l-kebir*, 2: 249.

<sup>184</sup> Tirmizî, "Edeb", 40.

<sup>185</sup> Dârekutnî, *el-İlel*, 13: 483.

<sup>186</sup> Dârekutnî, *el-İlel*, 13: 487.

<sup>187</sup> Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 4: 81.

<sup>188</sup> *Beyânu'l-vehm*, 3: 338-339.

b. Hanbel,<sup>189</sup> Buhârî,<sup>190</sup> Hâkim<sup>191</sup> tarafından muttasıl olarak aktarılmaktadır. Bu tarîkte bulunan Ebû Kesîr, yalnızca bu isnâdla bilinmesi sebebiyle meçhûl kabul edilmiştir.<sup>192</sup> İbn Hacer de Ebû Kesîr'i sika kabul ettiğini dile getirmesine rağmen<sup>193</sup> onun hakkında ta'dîl lafzına rastlamadığını ifade etmektedir.<sup>194</sup>

Tercemede temrîz sîgasıyla aktardığı bu üç naklin ardından baldırın avret olup olmaması konusunda ulemânın ihtilâfına dikkat çeken Buhârî, Enes b. Mâlik'ten (ö. 93) muttasıl olarak naklettiği,<sup>195</sup> baldırın avret olmadığı yönündeki hadisin tarîkinin, temrîz sîgasıyla naklettiği diğer isnâdlardan daha sahîh olduğunu söyler. Ona göre temrîz sîgasıyla aktardığı baldırın avret olduğu yönündeki hadis zayıftır. Diğer taraftan Buhârî'nin tercemede naklettiği baldırın avret olup olmaması hakkındaki nakillerin tümünü sıhhat açısından değerlendirmeye tâbî tutan Taberî, (ö. 310) Hz. Peygamber'den baldırın avret olmadığına dair aktarılan rivâyetlerin isnâdının zayıf olduğunu; avret olduğu yönündeki hadislerin ise sahîh olduğunu dile getirir.<sup>196</sup> İbn Hazm buna katılmayarak baldırın avret olduğu yönündeki bütün rivâyetlerin zayıf olduğunu beyan eder.<sup>197</sup> Beyhakî de Taberî ile aynı kanaati paylaşarak Buhârî'nin tercemede naklettiği baldırın avret olduğuna dair bu üç rivâyetin isnâdlarının sahîh olduğunu ve ihticâc amacıyla nakledilebileceklerini ifade eder.<sup>198</sup> Söz konusu naklin sıhhati hakkındaki kanaatlerin farklı olmasının da, Buhârî'nin bu nakilleri temrîz sîgasıyla aktarması hususunda etkili olabileceğini söyleyebiliriz.

Söz konusu naklin, muttasıl isnâdlarında bulunan problemler, Buhârî'nin onları bu sebeple temrîz sîgasıyla aktardığı ihtimalini gündeme getirmektedir. Zira İbn Abbâs hadisinde bulunan Ebû Yahyâ el-Kattât'ın birçok münekkît tarafından zayıf kabul edilmesi; Cerhed hadisinin aktarıldığı isnâdlarda inkıtâ'ın vukû bulması ve Muhammed b. Cahş rivâyetinin isnâdındaki Ebû Kesîr'in meçhûl olmasının Buhârî'nin bu rivâyetleri temrîz sîgasıyla aktarmasına sebep olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim o, bu nakilleri aktardıktan sonra Enes hadisinin Cerhed hadisinden daha

---

<sup>189</sup> *el-Müsned*, 5: 290.

<sup>190</sup> *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1: 13.

<sup>191</sup> *el-Müstedrek*, 4: 180.

<sup>192</sup> Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-Muhallâ*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (Kâhire: İdâretü't-Tıbaâti'l-Münîriyye, 1928), 3: 214.

<sup>193</sup> *Takrîb*, 1196.

<sup>194</sup> *Fethu'l-bârî*, 1: 620.

<sup>195</sup> Enes b. Mâlik'ten gelen rivâyetin muttasıl isnâdı için bk. "Salat", 12.

<sup>196</sup> İbn Mülakkin, *et-Tavdîh*, 5: 317.

<sup>197</sup> *el-Muhallâ*, 3: 213.

<sup>198</sup> *es-Sünen*, 2: 228.

sağlam olduğuna vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla Buhârî'nin, tercemede naklettiği bu üç hadisi, sıhhat şartlarını taşımaması sebebiyle *es-Sahîh*'inde temrîz sîgasıyla aktarmış olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Kirmânî de bu isnâdların temrîz sîgasıyla nakledilmesi hususunda Cerhed hadisinin Buhârî'ye göre zayıf olmasını gerekçe göstermektedir.<sup>199</sup> Bununla birlikte söz konusu isnâdların sıhhati hakkında verilen hükümler, baldırın avret olduğuna dair tercemede nakledilen bu rivâyetin hasen mertebesinde olduğunu gösterir. Zira İbn Abbâs, Cerhed ve Muhammed b. Cahş tariflerini zayıf kabul eden Şu'ayb Arnaût, birbirlerini desteklemeleri neticesinde söz konusu hadisin hasen li-gayrihî mertebesine çıkabileceğini ifade etmektedir.<sup>200</sup>

#### 4. Nakil:

وَيَذْكُرُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: انتموا بي وليأتم بكم من بعدكم.<sup>201</sup>

Buhârî, tercemede Hz. Peygamber'den temrîz sîgasıyla bir mu'allak hadis aktarmıştır. Bu rivâyet Ebu'l-Eşheb (ö. 165) > Ebû Nadra (ö. 108) > Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74) isnâdıyla Ahmed b. Hanbel,<sup>202</sup> Müslim,<sup>203</sup> ve İbn Mâce<sup>204</sup>, (ö. 273) Ebû Dâvûd,<sup>205</sup> Nesâî<sup>206</sup> ve Beyhakî<sup>207</sup> tarafından muttasıl olarak nakledilmektedir.

İlgili hadisin temrîz sîgasıyla aktarılması hususunda Buhârî şârihlerinin kanaatleri şu şekildedir: İbn Battâl, Buhârî'nin tercemede aktardığı bu rivâyetin, Mesrûk (ö. 63) ve Şa'bî'nin (ö. 104) fikhî görüşleriyle aynı doğrultuda olduğuna işaret etmektedir. Onlara göre hadiste geçen “Siz bana uyun (cemaatte), sizin arkanızdakiler de birbirlerine uysun” ifadesi, arka saftaki kişilerin birbirlerine imamlık yapabileceğine cevâz vermektedir. Mesrûk ve Şa'bî, burada hadisin zahirî manâyı kast ettiğine kanaat getirip arka saftaki kişilerin, ön saflarında bulunanlara tâbî olacağını öne sürmektedir. Fakat cumhûrun bu konudaki görüşü yalnızca imama tâbî olunacağı yönündedir. İbn Battâl söz konusu hadisin Mesrûk ve Şa'bî'nin görüşlerine delil olarak getirilmesinin uygun olduğuna dikkat çekmektedir.<sup>208</sup> Onun bu rivâyet

<sup>199</sup> *el-Kevâkibu'd-derârî*, 4: 30.

<sup>200</sup> İbn Abbâs tarifinin sıhhati hakkında bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 4: 295, 1 numaralı dipnot; Cerhed tarifinin sıhhati hakkında bk. a.e., 4: 295, 1 numaralı dipnot; Muhammed b. Cahş tarifinin sıhhati hakkında bk. a.e., 25: 274, 3 numaralı dipnot.

<sup>201</sup> *Buhârî*, “Ezân”, 68.

<sup>202</sup> *el-Müsned*, 3: 34, 54.

<sup>203</sup> “Salat”, 130.

<sup>204</sup> “İkâmetu's-salat”, 45.

<sup>205</sup> “Salat”, 97.

<sup>206</sup> “İmâme”, 17.

<sup>207</sup> *es-Sünen*, 3: 103.

<sup>208</sup> İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 2: 342.

hakkındaki açıklamalarında fikhî ihtilâflara değinmiş olması ve Buhârî'nin burada fikhî bir görüşü destekleme amacıyla bu hadisi naklettiğini öne sürmesi, rivâyetin temrîz sîgasıyla aktarılma sebepleri arasında zikredilebilir. Fakat Buhârî'nin ilgili hadisi bu şekilde naklederek işaret ettiği bir husus bulunmaktadır. O da tercemeden sonra muttasıl olarak aktarılan nakilde anlatıldığı üzere Hz. Peygamber'in vefatının yaklaştığı sıralarda kendisi oturur vaziyette namaz kıldırırken Hz. Ebû Bekir'e (ö. 13) diğer saftakilere imamlık yaptırmış olmasıdır.<sup>209</sup> Buhârî'nin aktardığı bu rivâyet her ne kadar Mesrûk ve Şa'bi'nin görüşünü destekler nitelikte olsa da bu bâb içerisinde aktardığı muttasıl hadise yapmış olduğu vurgu göz ardı edilmemelidir. Buhârî'nin rivâyetleri aktarma üslûbunu göz önüne aldığımızda, sıhhat şartlarına daha uygun olan hadisleri ihticâc amacıyla, diğerlerini ise bab başlığında, tercemede ve istişhâd olarak naklettiğini görmekteyiz. Temrîz sîgasıyla nakledilen söz konusu rivâyet bu bağlamda değerlendirildiğinde Buhârî'nin onda bir zayıflık gördüğü ve bu yüzden onu tercemede isnâdsız olarak aktardığı gündeme gelmektedir. O halde bu rivâyet tam olarak Buhârî'nin sıhhat şartlarını yansıtmadığı için onu yalnızca bâb içerisindeki diğer muttasıl rivâyete işaret etmek veya ona vurgu yapmak için kullanmış olabilir. Dolayısıyla temrîz sîgasını kullanmış olmasının sebebi bu rivâyette zayıflık olduğuna dikkat çekmektir.

Rivâyetin zayıflığı ve temrîz sîgası kullanımı arasındaki ilişki hususunda hadis âlimlerinin görüşleri şu şekildedir: İbn Receb ve İbn Mülakkin söz konusu rivâyetin temrîz sîgasıyla aktarılması hususunda, Buhârî'nin Ebû Nadra<sup>210</sup> sebebiyle temrîz sîgası kullandığını belirterek bu râvîdeki zayıflıktan dolayı Buhârî'nin sıhhat şartlarını taşımadığını ve bu yüzden kendisinden ihticâcen rivâyet almadığını ifade eder.<sup>211</sup> İbn Hacer Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde Ebû Nadra'dan ihticâcen rivâyet etmemesi sebebiyle temrîz sîgası kullanmış olduğu kanaatini taşımakla<sup>212</sup> beraber Ebû Nadra ile ihticâc etmemesinin sebebini ondaki zayıflığa bağlamamaktadır. Çünkü İbn Hacer'e göre söz konusu râvînin Buhârî'nin sıhhat kriterlerini taşıyor olması, onunla ihticâc edilemeyeceğini göstermez. Bilakis râvî ihticâc için uygun olabilir; sadece Buhârî'nin en yüksek sıhhat şartlarını gerekli gördüğü *es-Sahîh*'inin şartlarına uymamıştır. Ayrıca İbn Hacer, temrîz sîgasının zayıflığa özgü kılınamayacağını; bilakis sahîh

<sup>209</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2: 265.

<sup>210</sup> Ebû Nadra Münzir b. Mâlik.

<sup>211</sup> İbn Receb, *Fethu'l-bârî*, 6: 251; İbn Mülakkin, *et-Tavdîh*, 6: 580.

<sup>212</sup> İbn Hacer, *Tağlik*, 2: 300.

rivâyetlerde de kullanılabilceğini öne sürmektedir. Başka bir ifade ile ona göre burada kullanılan temrîz sîgası söz konusu râvîdeki zayıflık sebebiyle değildir.<sup>213</sup> Yalnızca Ebû Nadra ile ihticâc edilip edilmemesi hususundaki ihtilâftan ötürü burada ihtisâra gitmiştir.<sup>214</sup> Zira İbn Sa'd (ö. 230) bu râvînin sika olduğunu zikretmekle beraber kendisinden herkesin ihticâc etmediğini kaydetmiştir.<sup>215</sup> İbn Hacer de İbn Sa'd'ın (ö. 230) aktarmış olduğu bu bilgi sebebiyle Buhârî'nin bu rivâyeti temrîz sîgasıyla aktararak ihtisâr yapmış olabileceğine ihtimal vermektedir.<sup>216</sup> Nitekim İbn Hacer de bu râvînin sika olduğu kanaatini taşımaktadır.<sup>217</sup> Aynî, İbn Hacer'in söz konusu râvînin, *es-Sahîh* için belirlenen özel kriterleri taşıyor olsa bile kendisinden ihticâc edilebileceği kanaatine katılmamakta, böyle bir durumun Buhârî'nin sıhhat kâidelerine hâlel getireceğini savunmaktadır. Aynî'ye göre Ebû Nadra, Buhârî'nin ihticâc şartlarına uymamaktadır. Bu yüzden o *Sahîh*'in başka bir bölümünde kendisinden istişhâd amacıyla cezim sîgasıyla bir rivâyet aktarmıştır.<sup>218</sup>

Buhârî'nin bu rivâyeti temrîz sîgasıyla aktarmasının sebepleri hususunda yapılan değerlendirmeler, Ebû Nadra üzerinde yoğunlaşmıştır. Onun hakkındaki 'kendisinden ihticâc etmeyenler vardı' şeklindeki bilgi Buhârî'yi ondan ihticâcen rivâyet aktarmaktan alıkoymuş olabilir. Bu yüzden Buhârî, yalnızca istişhâd olarak kendisinden hadis aktarmıştır.<sup>219</sup> İstişhâd olarak aktardığı rivâyette temrîz sîgası yerine cezim sîgası kullanmıştır; çünkü Ebû Nadra, Buhârî'nin ihticâc değil istişhâd şartlarına uymaktadır. Temrîz sîgasıyla aktardığı rivâyette ise Ebû Nadra'dan ihticâc etmediğini vurgulamış olması yüksek bir ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu hadisin isnâdı ile ilgili bu değerlendirmelerin olması, bu aktarımın sıhhati hususundaki kanaatleri etkilememiş olacak ki Ebû Nadra hariç hadisin bütün râvîlerinin Buhârî ve Müslim'in râvîleri olup sika olduklarını söyleyen Elbânî ve Şu'ayb Arnaût bu hadise sahîh hükmünü vermiştir.<sup>220</sup>

<sup>213</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2: 265.

<sup>214</sup> İbn Hacer, *Tağlik*, 2: 300.

<sup>215</sup> Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' Zührî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, nşr. Alî Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), 9: 207.

<sup>216</sup> Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, nşr. Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 4: 154.

<sup>217</sup> *Takrîb*, 971.

<sup>218</sup> Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 5: 249.

<sup>219</sup> *Buhârî*, "Şurût", 4.

<sup>220</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 17: 226, 3 numaralı dipnot; Elbânî, *Sahîhu Ebî Dâvûd*, 3: 259.

## 5. Nakil:

وَيَذْكُرُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ السَّائِبِ قَرَأَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصُّبْحِ حَتَّى إِذَا جَاءَ ذِكْرَ مُوسَى وَهَارُونَ أَوْ ذِكْرَ عِيسَى أَخَذَتْهُ سَعْلَةٌ فَكَرَّعَ.<sup>221</sup>

Buhârî, terceme de Abdullah b. Sâib'den (ö. 60'lar) temrîz sîgasıyla bir hadis aktarmaktadır. Abdurrezzâk,<sup>222</sup> (ö. 211) Humeydî,<sup>223</sup> (ö. 219) İbn Ebî Şeybe<sup>224</sup>, Ahmed b. Hanbel,<sup>225</sup> Buhârî,<sup>226</sup> Müslim,<sup>227</sup> İbn Mâce,<sup>228</sup> Ebû Dâvûd,<sup>229</sup> Nesâî<sup>230</sup> ve Beyhakî,<sup>231</sup> eserlerinde bu rivâyetin muttasıl isnâdına yer vermektedir. Bu rivâyet hadis kaynaklarında iki kanaldan nakledilmektedir. Birincisi, İbn Cüreyc (ö. ?) > Muhammed b. Abbâd (ö. ?) > Ebû Seleme b. Süfyân (ö. ?) > Abdullah b Sâib; ikincisi Süfyân b. Uyeyne > İbn Cüreyc > İbn Ebî Müleyke (ö. 117) > Abdullah b. Sâib tarîkidir.

Bu hadisin muttasıl olarak yer aldığı kaynaklar incelendiğinde, isnâdı hakkında birkaç ihtilâf karşımıza çıkmaktadır. Bu ihtilâflardan biri, söz konusu rivâyetin muhaddisler tarafından birbirinden farklı tarîklerle nakledilmesidir. Bu aktarım, muttasıl geçtiği kaynakların çoğunda, İbn Cüreyc > Muhammed b. Abbâd > Ebû Seleme b. Süfyân > Abdullah b Sâib tarîkiyle nakledilirken Humeydî ve İbn Mâce'nin eserlerinde, Süfyân b. Uyeyne > İbn Cüreyc > İbn Ebî Müleyke > Abdullah b. Sâib isnâdıyla yer almaktadır. Rivâyetin iki farklı kanaldan aktarılmış olması mümkün olsa bile Süfyân b. Uyeyne'den nakledilen isnâdın yalnızca zikredilen iki kaynaktan yer alıyor olması, bu senede ihtiyatla bakılmasına neden olmuştur. Nitekim Ebû Hâtim, (ö. 277) Süfyân b. Uyeyne'den aktarılan bu isnâdda hata bulunduğunu; Süfyân b. Uyeyne'nin bu hadisi doğru bir şekilde hıfzetmediğini belirtmiştir.

<sup>221</sup> Buhârî, "Ezân", 106.

<sup>222</sup> Ebû Bekr Abdürrezzâk es-San'ânî Abdürrezzâk b. Himmâm, *el-Musannef*, nşr. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrut: Meclisu'l-İlmî, 1983), 2: 102.

<sup>223</sup> Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr b. İsa el-Humeydî, *Müsnedü'l-Humeydî*, nşr. Hüseyin Selîm Esed (Dımaşk: Dâru's-Sekâ, 1996), 3: 411.

<sup>224</sup> *el-Musannef*, 20: 497.

<sup>225</sup> *el-Müsned*, 2: 67.

<sup>226</sup> *et-Târihu'l-kebir*, 5: 152.

<sup>227</sup> "Salat", 163.

<sup>228</sup> "İkâmetu's-salat", 5.

<sup>229</sup> "Salat", 88.

<sup>230</sup> "İftitâh", 76.

<sup>231</sup> *es-Sünen*, 2: 59.



Ardından söz konusu rivâyetin doğru isnâdının İbn Cüreyc > Muhammed b. Abbâd > Ebû Seleme b. Süfyân > Abdullah b. Sâib şeklinde olduğunu ifade etmiştir.<sup>232</sup>

Hadisin, muttasıl geçtiği kaynaklardan birinde inkita‘ yapılarak aktarılması, isnâd üzerindeki başka bir ihtilâf olarak karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki; İbn Ebî Şeybe, bu hadisi Vekî > İbn Cüreyc > Muhammed b. Abbâd > Abdullah b. Sâib isnâdıyla aktarmıştır.<sup>233</sup> Fakat diğer hadis kaynaklarında Muhammed b. Abbâd ve Abdullah b. Sâib arasında Ebu Seleme Abdullah b. Süfyân bulunmaktadır. İsnâdındaki bahsi geçen inkita‘ sebebiyle, Buhârî’nin, bu rivâyeti *es-Sahîh*’inde tahrîc etmemiş olma ihtimali göz önüne alınmalıdır. Zira o, buradaki inkita‘a dikkat çekerek Abdullah b. Sâib’den Ebû Seleme b. Süfyân’ın hadis dinlediğini vurgulamıştır.<sup>234</sup>

Diğer bir ihtilâf, söz konusu rivâyetin Müslim’de geçen isnâdında vehim bulunmasıdır.<sup>235</sup> Müslim’in naklettiği bu hadisin isnâdında Muhammed b. Abbâd ve Abdullah b. Sâib arasında üç râvî bulunmakta; söz konusu rivâyet, bu râvîlerden üç ayrı târifle nakledilmektedir. İsnattaki tartışma, bu râvîlerden biri olan Abdullah b. Amr b. el-Âs’ın kim olduğu hususundadır. Şöyle ki; Abdullah b. Amr’ın sahâbî olan Amr b. el-Âs’ın oğlu mu yoksa tâbiûndan olan Abdullah b. Amr b. el-Âs mı olduğu konusu münâkaşalıdır. Buhârî, bu râvînin Hicâz ehlinden olduğunu ve Muhammed b. Abbâd’ın kendisinden hadis dinlediğini zikretmiştir.<sup>236</sup> İbn Ebî Hâtim (ö. 327) de Abdullah b. Amr’ın Hicâz ehlinden olup Abdullah b. Sâib’den rivâyet aldığını; Ebû Seleme b. Süfyân’ın da kendisinden hadis dinlediğini dile getirmiştir.<sup>237</sup>

Bahsi geçen bu ihtilâflar dışında bir de hadisin isnâdında bulunan İbn Cüreyc hakkında ricâl münekkitlerinin birtakım cerh ifadeleri bulunmaktadır. İbn Hibbân onu, sika-tedlîşçiler arasında zikrederken<sup>238</sup> Dârekutnî, İbn Cüreyc’in tedlîsinden sakınılması gerektiğini; çünkü onun yalnızca mecrûh râvîleri atlayarak tedlîs yaptığını söyler.<sup>239</sup> İbn Hacer onu *Tabakâtu’l-müdellesîn*’de zikreder.<sup>240</sup> İbn Cüreyc’in müdelles

<sup>232</sup> Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü’l-ilel*, nşr. Saîd b. Abdullah el-Humeyyid, Hâlid b. Abdurrahmân el-Cüreysî (Riyad: y.y., 2006), 2: 88.

<sup>233</sup> *Müsned*, 2: 365.

<sup>234</sup> *et-Târihu’l-kebîr*, 5: 154.

<sup>235</sup> İbn Receb, *Fethü’l-bârî*, 7: 65.

<sup>236</sup> *et-Târihu’l-kebîr*, 5: 152-154.

<sup>237</sup> *el-Cerh ve’ta’dîl*, 5: 117.

<sup>238</sup> Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, *el-Mehcrûhîn mine’l-muhaddisîn ve’d-du’afâ ve’l-metrûkîn*, nşr. Mahmûd İbrâhîm Zâyed (Beyrut: Dârü’l-marife, 1996), 1: 92.

<sup>239</sup> Ebü’l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Suâlâtü’l-Hâkim en-Nîsâbü’lî’l-d-Dârekutnî fi’l-cerh ve’t-ta’dîl*, nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadîr (Riyad: Mektebetü’l-Meârif, 1984), 174.

olduğuna dair bu bilgiler, rivâyetin bu sebeple *es-Sahîh*'te temrîz sîgasıyla aktarılmış olma ihtimalini gündeme getirmektedir. Bununla birlikte İbn Cüreyc'in bu aktarımı "عن" lafzıyla yapmış olması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Netice itibariyle Buhârî'nin burada temrîz sîgası kullanmasının sebepleri ile ilgili değerlendirmeler göz önüne alındığında, bu sîgayı tercih etmesinde, rivâyetin isnâdında bulunan ihtilafların etkili olduğu anlaşılmaktadır. Buhârî, bu hadisin aktarıldığı kaynaklardan birinde munkatı' olarak gelmesi sebebiyle zayıflığa; hadis kaynaklarında farklı tarîklerle nakledilmesi dolayısıyla isnâddaki ihtilafa işaret etmiş olabilir. Bu bağlamda İbn Hacer ve Aynî, Buhârî'nin burada temrîz sîgası kullanması ile hadis kaynaklarında bu rivâyetin farklı tarîklerle nakledilmesi arasında bağlantı kurmaktadır.<sup>241</sup> Onlara göre temrîz sîgası kullanılmasının sebebi, hadisin nakledildiği tarîklerden birinde ihtilaf bulunmasıdır.<sup>242</sup> Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Humeydî ve İbn Mâce'de geçen rivâyette diğerlerinden farklı bir isnâd zikredilmektedir. Söz konusu hadis, onlarda Süfyân b. Uyeyne > İbn Cüreyc > İbn Ebî Müleyke > Abdullah b. Sâib isnâdıyla yer alırken diğerlerinde İbn Cüreyc > Muhammed b. Abbâd > Ebû Seleme b. Süfyân > Abdullah b Sâib tarîkiyle nakledilmektedir. İbn Hacer ve Aynî'ye göre Buhârî, temrîz sîgası kullanarak isnâdlardaki bu farklılığa işaret etmektedir. Zira Humeydî ve İbn Mâce'de geçen tarîkte zayıflık şüphesi bulunmaktadır. Bu yüzden hadisin aktarıldığı isnâdlar üzerinde ihtilaf vâkî olmuştur.

Buhârî, temrîz sîgası kullanarak bu hadisin onun sıhhat şartlarına uymadığına işaret etse de söz konusu naklin sıhhati konusunda Elbânî, sahîh olduğu kanaatini taşımaktadır.<sup>243</sup> Şu'ayb Arnaût, hadisin bazı tarîklerinde inkıta' bulunduğunu kaydetmekle birlikte o da söz konusu hadise sahîh hükmünü vermiştir.<sup>244</sup>

---

<sup>240</sup> 1: 31.

<sup>241</sup> *Umdetü'l-kârî*, 6: 39; *Fethu'l-bârî*, 2: 332.

<sup>242</sup> Aydın, yüksek lisans çalışmasında, İbn Hacer'in bu husustaki kanaatine değinirken tercüme hatası yaparak Buhârî'nin temrîz sîgası kullanmasının, isnâd zincirinde bulunan Ebû Seleme b. Süfyân'ın ismi üzerinde var olan tartışmalarla ilgili olduğunu ifade etmektedir (Aydın, "Sahîh-i Buhârî'nin Bâb Başlıkları", 99). Ancak İbn Hacer'in bu bahis hakkında açıklama yaparken "Ebû Seleme b. Süfyân ya da Süfyân b. Ebî Seleme" ifdesini kullanması, onun bu râvînin ismi hakkında şekke düştüğünü göstermektedir. İbn Hacer burada temrîz sîgasıyla alakalı ihtilâfı kast etmemiştir. Nitekim Aynî de temrîz sîgası kullanımını ele alırken isnâddaki ihtilaflara değinmekte, Ebû Seleme'nin ismi hususunda herhangi bir ayrıntıya girmemektedir.

<sup>243</sup> *Sahîhu Ebî Dâvûd*, 3: 219.

<sup>244</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 24: 114.

## 6. Nakil:

يُذَكِّرُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو نَفَخَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سُجُودِهِ فِي كَسُوفٍ.<sup>245</sup>

Buhârî'nin tercemede temrîz sîgasıyla naklettiği bu rivâyeti, İbn Ebî Şeybe,<sup>246</sup> Ahmed b. Hanbel,<sup>247</sup> Ebû Dâvûd,<sup>248</sup> Nesâî,<sup>249</sup> İbn Huzeyme<sup>250</sup> ve İbn Hibbân,<sup>251</sup> Atâ b. Sâib > babası > Abdullah b. Amr b. el-Âs isnâdıyla muttasıl olarak aktarmaktadır.

Buhârî'nin bu rivâyeti temrîz sîgasıyla aktarması hususunda yapılan incelemeler, hadisin isnâdında bulunan Atâ b. Sâib (ö. 136) hakkında birtakım cerh ifadelerinin varlığı üzerinde yoğunlaşmıştır. Buhârî şârihleri bu hadisin, Atâ b. Sâib'den nakledilmesi sebebiyle temrîz sîgasıyla aktarıldığı ihtimali üzerinde durmaktadır. Onlara göre bu nakil, senedindeki Atâ b. Sâib'in, kendisinden ihticâc edilmesi hususu ihtilâflı olan bir râvî olması sebebiyle temrîz sîgasıyla aktarılmıştır.<sup>252</sup> Bununla beraber münekkitlerin bazı cerh ifadeleri de onun hakkındaki bu zayıflığı destekler niteliktedir. Zira İclî (ö. 261) son dönemlerinde ondan aktarılan hadislerin muzdarib olduğunu,<sup>253</sup> Ebû Hâtim ve İbn Hibbân da Atâ b. Sâib'in ömrünün sonlarında ihtilât ettiğini<sup>254</sup> ifade etmektedir. Bununla birlikte Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân (ö. 198) ve İclî, ihtilâtından önce onun sika bir râvî olduğunun altını çizmiştir.<sup>255</sup> Öte yandan Buhârî, *es-Sahîh*'inde Atâ b. Sâib'den ihticâc maksadıyla rivâyet aktarmaktadır.<sup>256</sup> Bu durum, Buhârî'nin onu ihtilâtından önce sika kabul ettiğini göstermektedir. Atâ'dan söz konusu nakli aktaranlar arasında, ihtilâtından sonra kendisinden hadis dinleyen İbn Fudayl (ö. ?) olduğu gibi,<sup>257</sup> ihtilâtından önce

<sup>245</sup> Buhârî, "Amel fi's-salat", 12.

<sup>246</sup> Musannef, 5: 417.

<sup>247</sup> el-Müsned, 2: 158.

<sup>248</sup> "İstiskâ", 9.

<sup>249</sup> "Küsûf", 14.

<sup>250</sup> Sahîh, 2: 53.

<sup>251</sup> İbn Balabân, Sahîhu İbn Hibbân, 7: 79.

<sup>252</sup> İbn Receb, Fethu'l-bârî, 9: 341; İbn Mülakkin, et-Tavdîh, 9: 305; İbn Hacer, Fethu'l-bârî, 3: 110; Aynî, Umdetu'l-kârî, 7: 291; Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed Kastallânî, İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî (Bulak: Matbaâtü'l-Emîriyye, 1891), 2: 358.

<sup>253</sup> Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdullah b. Sâlih İclî, Ma'rifetü's-sikât, nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985), 2: 135.

<sup>254</sup> İbn Ebî Hâtim, el-İlel, 5: 629; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, Kitâbü's-sikât (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973), 7: 251.

<sup>255</sup> Buhârî, et-Târîhu'l-kebîr, 6: 465.

<sup>256</sup> "Rikâk", 53.

<sup>257</sup> İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-ta'dîl, 6: 334.

ondan rivâyet aktaran Şu'be b. Haccâc (ö. 160) ve Süfyân es-Sevrî<sup>258</sup> (ö. 161) de yer almaktadır. Eğer Buhârî ihtilâtından önce Atâ'dan ihticâc ediyorsa söz konusu aktarımın, Şu'be ve Süfyân'dan nakledilen isnâdlarının onun sıhhat şartlarına uyması gerekir. Diğer bir ifadeyle Atâ'dan bu hadisi ihtilâtından sonra dinleyenler râviler de olduğu için ilgili durum söz konusu aktarımın sıhhatine zarar vermemelidir. Nitekim Dârekutnî de Atâ b. Sâib'in Şu'be b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Vuheyb (ö. 165) ve benzerlerinden aktarılan nakillerinin sağlam olduğunu dile getirmektedir.<sup>259</sup> Buradan hareketle Buhârî şârihlerinin söz konusu hadisin, Atâ b. Sâib'in güvenilirliği hususundaki ihtilâftan dolayı temrîz sîgasıyla aktarıldığına dair görüşleri, bu hususta öne sürülebilecek uzak bir ihtimal olarak değerlendirilebilir.

Buhârî'nin bu rivâyeti temrîz sîgasıyla aktarmasında etkili olabilecek başka bir husus, Atâ b. Sâib'in babası Sâib b. Mâlik (ö. ?) ile ilgilidir. Zira onun, sahâbî olmamasına rağmen<sup>260</sup> söz konusu nakli, doğrudan Hz. Peygamber'den mürsel olarak aktardığı başka bir senedin olduğu görülmektedir.<sup>261</sup> Bu durum, Sâib b. Mâlik'in Buhârî'nin sıhhat şartlarını taşımadığı ihtimalini gündeme getirmektedir. Ayrıca Buhârî'nin *es-Sahîh*'i dışındaki bir eserinde ondan ihticâc etmesi<sup>262</sup> de bu olasılığı artıran unsurlardan biri olarak kabul edilebilir. Nitekim İbn Hacer de Sâib b. Mâlik'in Buhârî'nin sıhhat şartlarını taşımadığını dile getirmektedir.<sup>263</sup>

Söz konusu naklin temrîz sîgasıyla aktarılması hususunda günümüzde yapılmış bir çalışmada, bahsi geçen ihtimallerden farklı olarak bu hadisten çıkarılan hükümlere ilişkin ortaya çıkmış fikhî ihtilâfların etkili olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır.<sup>264</sup> Fakat Buhârî'nin rivâyetleri ta'likan aktarma üslûbu bütüncül olarak göz önüne alındığında onun, bâb başlığında ve tercemede, ihtilâfın vâkî olduğu fikhî meselelere konu olan birçok hadisi cezim sîgasıyla da aktardığı görülmektedir.<sup>265</sup> Bu hususta cezim ve temrîz sîgası ayırımı yapmamaktadır. Bununla birlikte İbn Battâl, söz konusu hadisin hüküm istinbâtında ortaya çıkan ihtilâf ile bağlantısından detaylı bir

<sup>258</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6: 333.

<sup>259</sup> *el-İlel*, 11: 144.

<sup>260</sup> Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-merâsîl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 67.

<sup>261</sup> İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5: 417.

<sup>262</sup> Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Kitâbu edebi'l-müfred*, nşr. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1998), 804.

<sup>263</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 3: 110.

<sup>264</sup> Osman Aydın, *Sahîh-i Buhârî'nin Bâb Başlıkları*, 140.

<sup>265</sup> "Cenâiz", 91; "Zekât", 49; "Hac", 16, 134.

şekilde söz etmesine rağmen Atâ b. Sâib'den aktarılan bu rivâyetin, fikhî ihtilâftan ötürü değil; Buhârî'nin sıhhat şartlarına uymaması sebebiyle tahrîc edilmediğini dile getirmektedir.<sup>266</sup> Bu durum bizi, temrîz sîgası kullanılarak fikhî ihtilâflara işaret edildiğine dair görüşün isabetli olmadığı sonucuna götürmüştür.

Kanaatimizce tercemede aktarılan bu nakilde, Sâib b. Mâlik'in güvenilirliği hususunda Buhârî'nin sıhhat kaidelerine aykırı bir durum bulunması sebebiyle temrîz sîgası kullanılmış olması muhtemeldir.

Söz konusu hadisin sıhhati hususundaki değerlendirmelere gelince, Elbânî, bu rivâyete sahîh hükmünü vermiş;<sup>267</sup> Şu'ayb Arnaût, İbn Fudayl isnâdıyla nakledilen rivâyete hasen;<sup>268</sup> Şu'be b. Haccâc tarîkiyle aktarılan nakle ise sahîh hükmünü vermiştir.<sup>269</sup>

### 7. Nakil:

باب لا يجمع بين متفرق ولا يفرق بين مجتمع. وَيُذَكَّرُ عَنْ سَالِمٍ عَنْ ابْنِ عَمْرِو بْنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ  
مثله.<sup>270</sup>

Buhârî'nin tercemede İbn Ömer'den temrîz sîgasıyla naklettiği bu rivâyeti, Şâfîî,<sup>271</sup> Ahmed b. Hanbel,<sup>272</sup> Ebû Dâvûd,<sup>273</sup> Tirmizî,<sup>274</sup> İbn Huzeyme<sup>275</sup> ve Hâkim<sup>276</sup> muttasıl olarak aktarmaktadır. Hadis kaynaklarında iki farklı isnâdla nakledilen bu rivâyetin senedlerinden birincisi, Süfyân b. Hüseyin (ö. ?) > Zührî (ö. 124) > Sâlim (ö. 106) > İbn Ömer; (ö. 73) ikincisi, Yûnus b. Yezîd (ö. 159) > Zührî > Sâlim tarîkidir.

Söz konusu rivâyetin temrîz sîgasıyla aktarılması hususunda yapılan değerlendirmeler, bu hadisin isnâdları üzerinde yoğunlaşmaktadır. İlk olarak, rivâyetin senedlerinden birinde yer alan Süfyân b. Hüseyin'in güvenilirliği hususundaki kanaatlere değinmek yerinde olacaktır. Zira onun hakkında Buhârî'nin bu rivâyette temrîz sîgası kullanmasına sebep teşkil edebilecek mahiyette cerh ifadeleri bulunmaktadır. Nitekim Yahyâ b. Ma'în, Süfyân b. Hüseyin'in Zührî ile

<sup>266</sup> Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, 3: 204.

<sup>267</sup> Sahîhu Ebî Dâvûd, 4: 354.

<sup>268</sup> Ahmed b. Hanbel, Müsned, nşr. Ş. Arnaût, 9: 22. 1 numaralı dipnot.

<sup>269</sup> Ahmed b. Hanbel, Müsned, nşr. Ş. Arnaût, 9: 374. 6 numaralı dipnot.

<sup>270</sup> Buhârî, "Zekât", 34.

<sup>271</sup> el-Ümm, 2: 5.

<sup>272</sup> el-Müsned, 2: 14.

<sup>273</sup> "Zekât", 5.

<sup>274</sup> "Zekât", 4.

<sup>275</sup> Sahîh, 4: 19.

<sup>276</sup> el-Müstedrek, 1: 392.

bayram günleri dışında bir araya gelmediğini, bundan dolayı ondan naklettiği rivâyetlerinde zayıflık bulunduğunu aktarmıştır.<sup>277</sup> Ahmed b. Hanbel de onun Zührî'den aktardığı rivâyetlerinde zayıflık olduğunu dile getirmiş;<sup>278</sup> İclî, hadislerinde zayıflık bulunduğunu belirtmek üzere Süfyân b. Hüseyin için “câizü'l-hadîs” ifadesini kullanmıştır.<sup>279</sup> İbn Sa'd, onun çok hata yapan bir sika olduğunu söylerken İbn Hibbân da Zührî'den aktardığı rivâyetlerinde zayıflık olduğunu ve onlardan sakınılması gerektiğini vurgulamıştır.<sup>280</sup> Söz konusu naklin de Süfyân b. Hüseyin'den Zührî kanalıyla aktarılıyor olması, Buhârî'nin o hadisi *es-Sahîh*'inde tahrîc etmekten imtinâ' etmesini anlaşılır kılmaktadır.

Bu rivâyetin temrîz sîgasıyla aktarılmasına sebep teşkil edebilecek diğer bir husus, hadisin Yûnus b. Yezîd'den nakledilen tarîkidir. Şöyle ki; Süfyân b. Hüseyin isnâdı İbn Ömer'den aktarılırken Yûnus b. Yezîd senesinde bu rivâyetin İbn Ömer'den nakledilmediği görülmektedir. Hâkim, Yûnus b. Yezîd isnâdının Süfyân b. Hüseyin hadisi için sahîh bir şahid olduğunu; dolayısıyla onu tashîh edebileceğini dile getirirken<sup>281</sup> İbn Hacer, Hâkim'in bu görüşüne itiraz ederek Yûnus b. Yezîd isnâdının ancak Süfyân b. Hüseyin hadisinin illeti olabileceğini; çünkü Yûnus b. Yezîd tarîkinde İbn Ömer'in bulunmadığını ve Zührî'den bu hadisi dinleyenler arasında bulunan Süleymân b. Kesîr'in (ö. 133) de Yûnus b. Yezîd gibi isnâdında İbn Ömer'i zikretmediğini ifade eder. Öte yandan muhaddisler nezdinde Süfyân b. Hüseyin mesâbesinde olan mecrûh bir râvînin, muttasıl isnâdlı bir hadiste teferrüd etmesi durumunda tashîh edilemeyeceğine dikkat çeker.<sup>282</sup>

Söz konusu naklin temrîz sîgasıyla nakledilmesi hususunda hadis âlimlerinin kanaatlerine gelince; Moğultay b. Kılıç, Tirmizî ve diğer muhaddislerin çoğunun bu rivâyetin makbûl olduğu yönünde ittifâkı bulunuyorken Buhârî'nin bu hadisi temrîz sîgasıyla aktarmasına anlam verememiştir.<sup>283</sup> Aynî, Moğultay b. Kılıç'a katılmayarak bu konuda Buhârî'ye itiraz edilemeyeceğini; Tirmizî veya başka bir hadis âliminin bu hadisi tashîh etmesinin, onun kanaatini etkileyemeyeceğini söylemiştir.<sup>284</sup> Bir başka

<sup>277</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4: 227.

<sup>278</sup> Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, (Merrûzî rivâyeti) nr. Subhî el-Bedrî es-Sâmirânî (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1988), 82.

<sup>279</sup> *Ma'rifetu's-Sikât*, 1: 407.

<sup>280</sup> *es-Sikât*, 6: 404.

<sup>281</sup> *el-Müstedrek*, 1: 393.

<sup>282</sup> *Tağlîk*, 3: 17.

<sup>283</sup> *Umdetu'l-kârî*, 9: 9.

<sup>284</sup> *Umdetu'l-kârî*, 9: 9.

ifadeyle bu hadis hakkında Tirmizî'nin hasen hükmü vermiş olması,<sup>285</sup> Buhârî'ye göre de hasen hükmünde olacağı anlamına gelmemektedir. Esasen Buhârî'nin bu rivâyeti *es-Sahîh*'inde tahrîc etmeyip temrîz sîgasıyla aktarması, onun sıhhat şartlarının ağırlığına göre yerinde bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Süfyân b. Hüseyin, Zührî'den bu hadisi dinleyen Yûnus b. Yezîd ve diğer râvîlere muhâlefet etmiştir. Üstelik onun Zührî'den naklettiği rivâyetlerinde zayıflık bulunmaktadır. İbn Hacer, Buhârî'nin bu hadisi aynı bâb içerisinde ihticâc kısmında Enes b. Mâlik'ten nakledilen muttasıl rivâyete şahid olarak zikrettiğini, iki isnâd arasındaki bahsi geçen ihtilâf sebebiyle temrîz sîgasıyla aktardığını dile getirmektedir.<sup>286</sup>

Kanaatimizce bahsi geçen naklin isnâdında bulunan Süfyân b. Hüseyin'in, güvenilirliği hakkındaki birtakım kusurlar sebebiyle cerh edilmesi ve bu aktarımında zayıf bir râvî olarak teferrüd etmesi, bu rivâyetin temrîz sîgasıyla nakledilmesinde etkili olabilecek unsurlardır. Bununla beraber bu rivâyetin sıhhati hususunda Elbânî sahîh hükmünü vermiş,<sup>287</sup> Şu'ayb Arnaût da hadisin sahîh, ancak Süfyân b. Hüseyin'den nakledilen isnâdın zayıf olduğunu kaydetmiştir.<sup>288</sup>

#### 8. Nakil:

وَيُذَكِّرُ عَنْ أَبِي لَاسٍ حَمَلْنَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى إِبِلِ الصَّدَقَةِ لِلْحَجِّ.<sup>289</sup>

Buhârî'nin tercemede temrîz sîgasıyla aktardığı bu rivâyeti Ahmed b. Hanbel,<sup>290</sup> İbn Huzeyme,<sup>291</sup> Hâkim,<sup>292</sup> Taberânî<sup>293</sup> (ö. 360) ve İbn Abdilber,<sup>294</sup> (ö. 463) Muhammed b. Ubeyd > Muhammed b. İshâk > Muhammed b. İbrâhîm > Amr b. Hakem b. Sevbân > Ebû Lâs (ö. ?) isnâdıyla muttasıl olarak nakletmektedir.

Ricâl münekkitlerinin bu hadisin râvîleri arasında yer alan Muhammed b. İshâk hakkındaki cerhlerinin, bu naklin temrîz sîgasıyla aktarımına sebep olması

<sup>285</sup> “Zekât”, 4. Tirmizî, bu rivâyete hasen hükmünü vermiş, hadis imamlarının da bu hadisin sıhhati hususunda kendisiyle aynı kanaatte olduğunu ifade etmiştir.

<sup>286</sup> *Fethu'l-bârî*, 3: 396.

<sup>287</sup> Muhammed Nâsıruddîn Elbânî, *Sahihu Süneni't-Tirmizî* (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 2000), 1: 342.

<sup>288</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 8: 253, 4 numaralı dipnot.

<sup>289</sup> *Buhârî*, “Zekât”, 49.

<sup>290</sup> *el-Müsned*, 4: 221.

<sup>291</sup> *Sahîh*, 4: 73.

<sup>292</sup> *el-Müstedrek*, 1: 444.

<sup>293</sup> Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y), 22: 334.

<sup>294</sup> Ebû Ömer Cemleddîn Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî Nemerî İbn Abdilber, *et-Temhîd lima fi'l-Muvattâ mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, nşr. Said Ahmed A'rab (Tıtvan: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Suuni'l-İslâmiyye, 1982), 5: 302.

kuvvetle muhtemeldir. Zira Hişâm b. Urve, (ö. 146) Mâlik b. Enes ve Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân onu ağır ifadelerle cerh etmiş;<sup>295</sup> Yahyâ b. Ma'în, onun hadisleriyle ihticâc edilemeyeceğini ifade etmiştir.<sup>296</sup> Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. İshâk'ın çok fazla tedlîsinin bulunduğunu; ondan alınacak rivâyetlerin en sağlamlarının “أخبرني” ve “سمعت” lafızlarıyla naklettikleri olacağını söylemiştir.<sup>297</sup> Zehebî, Muhammed b. İshâk'ın sadûk olduğunu ve kendisiyle ihticâc etme hususunda ihtilâf bulunduğunu dile getirmiş,<sup>298</sup> İbn Hacer de onun sadûk olduğunu,<sup>299</sup> bunun yanı sıra meçhûl ve zayıf râvîleri isnâdda zikretmeyip tedlîs yaptığını ifade etmiştir.<sup>300</sup> Muhammed b. İshâk'ın müdellis olarak biliniyor olması, hakkındaki diğer eleştirilere<sup>301</sup> oranla Buhârî'nin temrîz sîgası kullanımını açısından daha ziyade önem arz etmektedir. Zira Buhârî, onun tedlîs yapmadığından emîn olduğu; “حدثنا”, “أخبرنا”, “سمعت” gibi semâ' a delâlet eden lafızlar kullandığı hadisleri *es-Sahîh*'inde cezim sîgasıyla aktarmaktadır.<sup>302</sup> Esasında o, söz konusu nakli, Muhammed b. İshâk hakkındaki diğer tenkitler sebebiyle değil; onun tedlîs yapmasından dolayı tahrîc etmemiştir. Çünkü Muhammed b. İshâk bu rivâyeti, hocası Muhammed b. İbrâhîm'den “عن” lafzıyla aktarmıştır. Onun müdellis olması ve söz konusu rivâyette “عن” lafzı kullanması, bahsi geçen hocasından bu nakli dinlememiş olma ihtimalini gündeme getirir. Buhârî de Muhammed b. İshâk'ın, bu aktarımı, hocası Muhammed b. İbrâhîm'den semâ' ettiğine dair net bir kanaate varamamış olacak ki bu rivayetin sıhhatinden şüphe duymuştur. Onun bu konudaki şüphesi, söz konusu rivâyeti temrîz sîgasıyla aktarmasının sebebi olarak değerlendirilebilir. Zira İbn Münzîr de Muhammed b. İshâk'ın “عن” lafzı kullanması sebebiyle bu hadisin subûtu hususunda tevakkuf etmiştir.<sup>303</sup> Bununla birlikte söz konusu rivâyete Hâkim sahîh hükmü vermiş, ardından Müslim'in şartlarına uymasına rağmen onun ve Buhârî'nin bu hadisi tahrîc etmediğini

<sup>295</sup> Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd el-Ukaylî, *ed-Duafâ'ü'l-kebîr*, nşr. Abdülmu'tî Emin Kal'acî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984), 4: 23.

<sup>296</sup> Yahyâ b. Ma'în, *Târîh*, (Dûrî rivâyeti) 1: 166.

<sup>297</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7: 194.

<sup>298</sup> *el-Kâşif*, 2: 156.

<sup>299</sup> *Takrîbu't-tehzîb*, 1: 467.

<sup>300</sup> *Tabakâtü'l-müdellisîn*, 1: 51.

<sup>301</sup> Muhammed b. İshâk, tedlîsin yanı sıra Abbâsî taraftarlığı, Şiilik, Kaderîlik, ehl-i kitaptan rivâyet etme, şiir naklindeki tesâhül gibi birçok yönden tenkîde maruz kalmış bir râvîdir. (Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, (İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 2008), 220-239)

<sup>302</sup> Buhârî'nin *es-Sahîh*'te Muhammed b. İshâk'tan cezim sîgasıyla aktardığı rivayetler için bk. “Müsâkât”, 17; “Menâkıbu'l-ensâr”, 29; “Meğâzi”, 28, 31.

<sup>303</sup> İbn Mülakkin, *et-Tavdîh*, 10: 466; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 3: 419; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 10: 68.



dile getirmiştir.<sup>304</sup> Elbânî ve Şu'ayb Arnaût, bu rivâyetin Muhammed b. İshâk'ın "عن" lafzı kullanması sebebiyle isnâdının hasen olduğunu ifade etmiştir.<sup>305</sup>

### 9. Nakil:

وَيُذَكِّرُ عَنْ أَبِي حَسَانَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَزُورُ الْبَيْتَ أَيَّامَ مِنِي.<sup>306</sup>

Buhârî'nin tercemede İbn Abbâs'tan temrîz sîgasıyla aktardığı bu hadisi; Tahâvî,<sup>307</sup> Taberânî,<sup>308</sup> Beyhakî<sup>309</sup> ve Hatîb el-Bağdâdî<sup>310</sup> (ö. 463) Muhammed b. Ar'are > Mu'âz b. Hişâm (ö. 200) > Hişâm ed-Destüvâî (ö. ?) > Katâde (ö. 117) > Ebu Hassân (ö. ?) > İbn Abbâs isnâdıyla muttasıl olarak nakletmektedir. Söz konusu rivâyet ayrıca Süfyân b. Uyeyne > İbn Tâvûs > Tâvûs b. Keysân (ö. 106) isnâdıyla İbn Ebî Şeybe,<sup>311</sup> ve Beyhakî;<sup>312</sup> Yahyâ b. Sa'îd > İbn Cüreyc > İbn Tâvûs > Tâvûs isnâdıyla Ebû Dâvûd<sup>313</sup> tarafından muttasıl olarak nakledilmektedir.

Bu rivâyetin temrîz sîgasıyla nakledilmesi hususunda yapılan değerlendirmelerin odak noktası, Ebu Hassân isnâdında bulunan Mu'âz b. Hişâm'ın, babası Hişâm ed-Destüvâî'den; Muhammed b. Ar'are'nin de Mu'âz b. Hişâm'dan bu rivâyeti dinlememiş olma ihtimalidir. Zira Alî b. Medîni (ö. 234) bu naklin, Hişâm ed-Destüvâî dışında Katâde ashâbından hiç kimsenin hıfz etmediği garîb bir hadis olduğunu söyler. Hatta o aktarımı Mu'âz b. Hişâm'ın kitabından sildiğini ve Hişâm ed-Destüvâî'nin söz konusu hadisi Katâde'den aktardığını duymadığını ekler. Ahmed b. Hanbel de bu nakli, Mu'âz b. Hişâm'ın kitabından yazması sebebiyle Muhamed b. Ar'are'nin ondan sema' etmediğini ifade eder.<sup>314</sup> Bunların yanı sıra rivâyetin muttasıl bir isnâdında zikredildiği üzere Muhammed b. Ar'are, Mu'âz b. Hişâm'ın kendilerine, içerisindeki hadisleri babası Hişâm ed-Destüvâî'den dinlediğini ifade ettiği bir kitap

<sup>304</sup> *el-Müstedrek*, 1: 444.

<sup>305</sup> Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1995), 5: 342; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 29: 458, 4 numaralı dipnot.

<sup>306</sup> *Buhârî*, "Hac", 129.

<sup>307</sup> Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdülmelik b. Seleme Ezdî Hacrî Mısırî el-Haneffî et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, nşr. Şuayb Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 4: 226.

<sup>308</sup> *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 12: 205.

<sup>309</sup> *es-Sünen*, 5: 238.

<sup>310</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 7: 75.

<sup>311</sup> *Musannef*, 8: 421.

<sup>312</sup> *es-Sünen*, 5: 238.

<sup>313</sup> *Merâsîl*, 253.

<sup>314</sup> *Târîhu medîneti's-selâm*, 7: 75.

verdiğini ve söz konusu rivâyeti de huzurlarında o kitaptan okumadığını söyler.<sup>315</sup> Buna rağmen Muhammed b. Ar‘are, bu rivâyeti Mu‘âz b. Hişâm’dan “حدثنا” lafzıyla nakletmektedir.<sup>316</sup> Diğer bir ifadeyle o nakli, Mu‘âz b. Hişâm’dan dinlemediği halde onu, sema‘a delâlet eden bir lafızla aktarmaktadır.

Bu bilgilere dayanarak İbn Hacer, Muhammed b. Ar‘are’nin söz konusu nakli Mu‘âz b. Hişâm’dan dinlemediğine; bununla birlikte onun, münâvele yoluyla hadis aktardığında herhangi bir açıklama yapmaksızın sema‘a delâlet eden “حدثنا” lafzını kullanmayı câiz gördüğüne kanaat getirmiştir. Buradan hareketle Buhârî’nin bu rivâyette temrîz sîgası kullanmasını, söz konusu rivâyetin isnâdındaki bu şiddetli garâbete dayandırmaktadır.<sup>317</sup>

Söz konusu rivâyetin isnâdındaki râvîler arasında münâvele yoluyla aktarım yapılması, kanaatimizce Buhârî’nin bu hadisi *es-Sahîh*’inde tahrîc etme hususunda ihtiyatlı davranmasına neden olmuştur. Zira aktarımında münâvele yapıldığı muhaddislerce ma‘rûf olan bir isnâdı *es-Sahîh*’inde tahrîc etmesi, onun sıhhat kâidelerini ihlâl etmesi demektir. Öte yandan hadisin râvîleri arasında bulunan Ebu Hassân’ın, Buhârî’nin sıhhat şartlarına uymaması da<sup>318</sup> bu rivâyetin temrîz sîgasıyla nakledilmesinde etkili olma ihtimali bakımından dikkate değer bir husustur. Bununla birlikte hadisin sıhhati konusunda Elbânî, Ebu Hassân tarafında bulunan Muhammed b. Ar‘are’nin, hıfzı kuvvetli bir râvî olması sebebiyle Mu‘âz b. Hişâm’dan semâ‘ı sâbit olsa da olmasa da rivâyetin isnâdının sahîh olduğunu söylemiştir. Zira bu rivâyetin Süfyân b. Uyeyne, İbn Ebî Şeybe ve Beyhakî tarafından İbn Tâvûs’tan muttasıl isnâdla nakledilen sahîh bir mürsel şâhidi bulunmaktadır.<sup>319</sup>

<sup>315</sup> Beyhâkî, *es-Sünen*, 5: 238.

<sup>316</sup> Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, 12: 205.

<sup>317</sup> *Tağlîk*, 3: 101.

<sup>318</sup> İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 3: 716.

<sup>319</sup> *Silsiletü’s-sahîha*, 2: 439.

## 10. Nakil:

وَيَذْكُرُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ اسْتَاكَ وَهُوَ صَائِمٌ.<sup>320</sup> وَيَذْكُرُ عَنْ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَاكَ وَهُوَ صَائِمٌ مَا لَا أَحْصِي أَوْ أَعَد.<sup>321</sup>

Buhârî, yukarıdaki rivâyeti, iki farklı bâb başlığının tercemelerinde temrîz sîgasıyla aktarmaktadır. İlk aktarımında Buhârî, doğrudan Hz. Peygamber'den nakletmekle beraber hadis metninde ihtisâr yapmaktadır. İkinci aktarımda isnâddaki sahâbî râvîyi belirterek rivâyetin tam metnini aktarmaktadır.

Tercemede nakledilen bu rivâyeti Ahmed b. Hanbel,<sup>322</sup> Ebû Dâvûd,<sup>323</sup> Tirmizî,<sup>324</sup> İbn Huzeyme<sup>325</sup> ve Dârekutnî<sup>326</sup>, Süfyân es-Sevrî > Âsım b. Ubeydillah (ö. 132) > Abdullah b. Âmir<sup>327</sup> (ö. ?) > Âmir b. Ebî Rebî'a (ö. 35) isnâdıyla muttasıl olarak nakletmektedir.

Buhârî'nin bu rivâyetin isnâdında gördüğü zayıflığa vurgu yapma amacıyla onu aktarırken temrîz sîgası kullanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Zira isnâdında kendisinin de hakkında münkeru'l-hadîs ifadesini kullandığı Âsım b. Ubeydillah adlı râvî bulunmaktadır.<sup>328</sup> Âsım b. Ubeydillah, İclî haricinde ricâl münekkitlerinin zayıf olduğu hususunda ittifâk ettiği bir râvîdir.<sup>329</sup> Nitekim Süfyân b. Uyeyne, hadis âlimlerinin Âsım b. Ubeydillah'ın Abdullah b. Âmir'den tahdîs ettiği rivâyetlerden sakındığını ifade eder.<sup>330</sup> Yahyâ b. Ma'în,<sup>331</sup> Ebû Hâtım,<sup>332</sup> İbn Hibbân,<sup>333</sup> Dârekutnî,<sup>334</sup> Beyhakî,<sup>335</sup> ve İbnü'l-Kattân<sup>336</sup> onu zayıf kabul ederler. Âsım b. Ubeydillah hakkındaki bu cerh ifadeleri, kanaatimizce Buhârî'nin bu rivâyeti tahrîc etme hususunda temkinli davranmasını gerektirecek düzeydedir. Ayrıca söz konusu

<sup>320</sup> Buhârî, "Savm", 25.

<sup>321</sup> Buhârî, "Savm", 27.

<sup>322</sup> *el-Müsned*, 3: 445.

<sup>323</sup> "Savm", 27.

<sup>324</sup> "Savm", 29.

<sup>325</sup> *Sahîh*, 3: 247.

<sup>326</sup> *Sünen*, 3: 189.

<sup>327</sup> Abdullah b. Âmir b. Ebî Rebî'a.

<sup>328</sup> *Du'afâu's-sagîr*, 94.

<sup>329</sup> İclî, Âsım b. Ubeydillah için 'onda bir be'is yoktur' ifadesini kullanmıştır (*Ma'rifetu's-sikât*, 2: 9).

<sup>330</sup> Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, 3: 214.

<sup>331</sup> Yahyâ b. Ma'în, *Târîh*, (Dûrî rivâyeti) 3: 136.

<sup>332</sup> İbn Ebî Hâtım, *el-İlel*, 4: 85.

<sup>333</sup> *el-Mecrûhîn*, 2: 127.

<sup>334</sup> *el-İlel*, 2: 22.

<sup>335</sup> *es-Sünen*, 4: 272.

<sup>336</sup> *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm*, 3: 441.

râvîyi Buhârî'nin de eleştirmesi bu kanaati destekler. Bununla birlikte *es-Sahîh*'inde bu râvîden hadis tahrîc etmemiş olması da, ondaki zayıflık sebebiyle bu rivâyette temrîz sîgası kullanmış olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Nitekim İbn Hacer ve Aynî de isnâdında Âsım b. Ubeydillah'ın bulunması sebebiyle bu rivâyetin temrîz sîgasıyla nakledildiğini ifade etmektedir.<sup>337</sup>

Her ne kadar Buhârî, bu hadisin isnâdındaki Âsım b. Ubeydillah'ın sıhhat kriterlerine uymadığına işaret etse de söz konusu rivâyetin sıhhati hususunda Tirmizî, hasen olduğu ve onunla amel edilebileceği kanaatini taşımaktadır.<sup>338</sup> Bununla birlikte Elbânî, isnâdındaki Âsım b. Ubeydillah'ın sûu'l-hıfz olması sebebiyle bu hadisi taz'îf etmiştir.<sup>339</sup> Şu'ayb Arnaût da bu hadisin sıhhati hususunda Elbânî ile hemfikirdir.<sup>340</sup>

### 11. Nakil:

وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَوْلَا أَنْ أَشَقَّ عَلَيَّ أُمَّتِي لَأَمَرْتَهُمْ بِالسَّيِّئَاتِ عِنْدَ كُلِّ وَضوءٍ. وَيُرْوَى  
نَحْوَهُ عَنِ جَابِرِ بْنِ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.<sup>341</sup>

Buhârî, tercemede Ebû Hureyre'den cezim sîgasıyla aktardığı merfû' rivâyeti, Câbir b. Abdillâh'dan ve Zeyd b. Hâlid'den (ö. 68 veya 78) temrîz sîgasıyla nakletmektedir.

Câbir b. Abdillâh rivâyetini İbn Adî, iki farklı isnâdla muttasıl olarak aktarmaktadır. Bunlardan biri Ca'fer b. el-Hâris (ö. ?) > Mansûr (ö.132) > Ebû Atîk (ö. ?) > Câbir b. Abdillâh; diğeri İshâk el-Ferevî<sup>342</sup> (ö. 226) > Abdurrahmân b. Ebî el-Mevâlî > İbn Ukayl<sup>343</sup> (ö. ?) > Câbir b. Abdillâh tarîkidir.<sup>344</sup>

Zeyd b. Hâlid rivâyetini İbn Ebî Şeybe,<sup>345</sup> Ahmed b. Hanbel,<sup>346</sup> Ebû Dâvûd,<sup>347</sup> Tirmizî,<sup>348</sup> Taberânî<sup>349</sup> ve Beyhakî,<sup>350</sup> Muhammed b. İshâk > Muhammed b. İbrâhîm > Ebû Seleme > Zeyd b. Hâlid isnâdıyla muttasıl olarak nakletmektedir.

<sup>337</sup> İbn Hacer, *Taghlik*, 3: 159; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 11: 19.

<sup>338</sup> "Savm", 29.

<sup>339</sup> Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, *Da'ifu Süneni Ebi Dâvud* (Kuveyt: Mektebetu Geras, 2002), 2: 265.

<sup>340</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 24: 447.

<sup>341</sup> *Buhârî*, "Savm", 27.

<sup>342</sup> İshâk b. Muhammed el-Ferevî.

<sup>343</sup> Abdillâh b. Muhammed b. Ukayl.

<sup>344</sup> Ebû Atîk tarîki için bk. Ebû Ahmed Abdillâh el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-ricâl*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Alî Muhammed Mu'avviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y), 2: 369; Abdillâh b. Muhammed b. Ukayl tarîki için bk. *a.e.*, 5: 500.

<sup>345</sup> *Musanef*, 1: 213.

<sup>346</sup> *el-Müsned*, 4: 114.

<sup>347</sup> "Tahâret", 26.

Câbir b. Abdillâh ve Zeyd b. Hâlid rivâyetlerinin birbirinden bağımsız isnâdlarla nakledilmeleri sebebiyle temrîz sîgasıyla aktarılmaları hususunda ayrı ayrı değerlendirilmeleri gerekmektedir.

Buhârî'nin Câbir b. Abdillâh rivâyetini temrîz sîgasıyla aktarması hususunda isnâdındaki zayıflığa işaret etmiş olma ihtimali söz konusudur. Zira rivâyetin isnâdında bulunan İbn Ukayl'ın güvenilirliğine dair bazı problemler mevcuttur. Nitekim Süfyân b. Uyeyne, Yahya b. Ma'în<sup>351</sup> ve Ahmed b. Hanbel onu zayıf kabul etmiş<sup>352</sup>; İclî ise "câizü'l-hadîs" olduğunu dile getirmekle beraber onu sika kabul etmiştir.<sup>353</sup> Ebû Hâtîm onunla ihticâc etmemiş,<sup>354</sup> İbn Hibbân da onun hafızasının zayıf olması sebebiyle onu mecrûh râvîler arasında zikretmiştir.<sup>355</sup>

Söz konusu rivâyetin temrîz sîgasıyla aktarılmasında İbn Ukayl hakkındaki bu cerh ifadelerinin etkili olmasının yanı sıra Buhârî'nin kendisinden *es-Sahîh*'i dışındaki bir kitabında tahrîc etmesi İbn Ukayl'ın Buhârî'nin sıhhat şartlarına uymadığını göstermektedir.<sup>356</sup>

Câbir b. Abdillâh rivâyetinin nakledildiği Ebû Atîk isnâdında bulunan Ca'fer b. el-Hâris'in ricâl münekkitleri tarafından cerh edilmesi de isnâd üzerinde başka bir zayıflık olarak değerlendirilebilir. Nitekim Yahya b. Ma'în,<sup>357</sup> Buhârî,<sup>358</sup> Nesâî,<sup>359</sup> İbn Hibbân<sup>360</sup> ve İbn Adî onu zayıf kabul etmiştir.<sup>361</sup> Ebû Atîk'ten nakledilen târîkte bulunan Ca'fer b. el-Hâris'in bazı münekkitler tarafından zayıf kabul edilmesi, bu naklin *es-Sahîh*'te neden temrîz sîgasıyla aktarıldığını daha anlaşılır kılmaktadır. Zira rivâyetin hadis kaynaklarında nakledilen bu iki isnâdında da zayıf râvî bulunmaktadır. İlgili hususta hadis âlimlerinin yaptığı değerlendirmeler de bu doğrultudadır. İbn

<sup>348</sup> "Tahâret", 18.

<sup>349</sup> *Mu'cemu'l-kebîr*, 5: 243.

<sup>350</sup> *es-Sünen*, 1: 37.

<sup>351</sup> İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5: 154.

<sup>352</sup> Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-ilel ve ma'rifetü'r-ricâl*, nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs (Riyad: Dârü'l-Hânî, 2001), 2: 477.

<sup>353</sup> *Ma'rifetu's-sikât*, 2: 58.

<sup>354</sup> İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5: 154.

<sup>355</sup> *el-Mecrûhîn*, 2: 3.

<sup>356</sup> *Edebu'l-müfred*, 427.

<sup>357</sup> Yahyâ b. Ma'în, *Târîh*, (Dûrî rivâyeti) 1: 297.

<sup>358</sup> Buhârî, söz konusu râvî için münkerü'l-hadîs ifadesini kullanmıştır. (*ed-Du'afâu's-sağîr*, 29)

<sup>359</sup> Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Kitâbu'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, nşr. Kemal Yusuf el-Hût (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1985), 74.

<sup>360</sup> İbn Hibbân, bahsi geçen râvînin çok hata yaptığını ve teferrüd etmesi durumunda kendisiyle ihticâc edilemeyeceğini ifade etmiştir (*el-Mecrûhîn*, 1: 212).

<sup>361</sup> *el-Kâmil*, 2: 367.

Mülakkin, isnâddaki zayıflığa işaret etmek amacıyla temrîz sîgası kullanıldığını ifade ederken<sup>362</sup> İbn Hacer de bu rivâyetin Ebû Atîk'ten nakledilen isnâdının zayıf olduğunu zikreder.<sup>363</sup> Aynî, İbn Ukayl el-Ferevî üzerindeki ihtilâf sebebiyle bu rivâyetin temrîz sîgasıyla nakledildiğini ifade eder.<sup>364</sup> Aynî'nin burada zikrettiği İbn Ukayl, üzerinde ihtilâfin vâkî olduğu Abdurrahman b. Muhammed b. Ukayl'dır. el-Ferevî, Buhârî'nin hocası olan İshâk b. Muhammed el-Ferevî'dir. Diğer bir ifadeyle İbn Ukayl ve el-Ferevî aynı isnâdda bulunan iki farklı râvîdir. Oysa Aynî, onları aynı râvî olarak değerlendirmektedir. Eğer Aynî'nin onları iki râvî olduğunu bildiği; fakat bunu hatalı ifade ettiği varsayılırsa İshâk el-Ferevî sebebiyle Buhârî'nin bu hadiste temrîz sîgası kullandığını ifade etmesi kanaatimizce isabetli görünmemektedir. Zira İshâk el-Ferevî'nin güvenilirliği hakkında münekkitlerin birtakım cerh ifadeleri olsa da<sup>365</sup> o, Buhârî'nin sıhhat şartlarını taşıyor olacak ki *es-Sahîh*'inde ondan hadis tahrîc etmiştir.<sup>366</sup> Dolayısıyla İshâk el-Ferevî hakkındaki zayıflık bu rivâyette temrîz sîgası kullanılmasına sebep teşkil etmemektedir. Bunların yanı sıra Câbir b. Abdillâh rivâyeti için Ebû Hâtim, mürsel aktarılan tarîklerinin de olduğunu ve isnâdında zayıf râvîlerin bulunması sebebiyle bu hadisin mahfûz olmadığını kaydeder.<sup>367</sup> Yine bu aktarımın İbn Ukayl'dan nakledilen isnâdının hasen olduğunu söyleyen İbn Hacer,<sup>368</sup> aynı hadisin Ca'fer b. el-Hâris'ten aktarılan senedine zayıf hükmü verir.<sup>369</sup> Aynî de bu hususta İbn Hacer ile aynı fikirdedir.<sup>370</sup>

Sonuç olarak Câbir b. Abdillâh rivâyetinde temrîz sîgası kullanılmasının, isnâdlarında bulunan zayıf râvîlere işaret etme amacı taşıdığı, yüksek bir ihtimal olarak değerlendirilebilir.

Buhârî'nin tercemede naklettiği bir diğer mu'allak hadis olan Zeyd b. Hâlid aktarımında temrîz sîgası kullanılmasının da isnâdındaki zayıflık ile bağlantılı olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim senedinde müdellis olduğu muhaddislerce ma'rûf olan Muhammed b. İshâk bulunmaktadır. O, söz konusu rivâyeti Muhammed b.

<sup>362</sup> *et-Tavdîh*, 13: 235.

<sup>363</sup> *Fethu'l-bârî*, 4: 203.

<sup>364</sup> *Umdetu'l-kârî*, 11: 19.

<sup>365</sup> İshâk b. Muhammed el-Ferevî hakkındaki cerh ifadeleri için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2: 233; Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 54; Dârekutnî, *Suâlatu Hâkim li'd-Dârekutnî*, 185.

<sup>366</sup> Buhârî'nin İshâk b. Muhammed el-Ferevî'den *es-Sahîh*'inde yaptığı tahrîcler için bk. "Sulh", 3; "Cihâd", 94; "Humus", 1.

<sup>367</sup> İbn Ebî Hâtim, *İlel*, 1: 502.

<sup>368</sup> *Tağlîk*, 3: 162.

<sup>369</sup> *Fethu'l-bârî*, 4: 203.

<sup>370</sup> *Umdetu'l-kârî*, 11: 19.

İbrâhîm'den “عن” lafzıyla aktarmaktadır.<sup>371</sup> Bu sebeple bu hadisin aktarımında tedlîs yapmış olması yüksek bir ihtimaldir. Bu hususta muhaddislerin kanaatleri şu şekildedir:

İbn Mülakkin, Buhârî'nin Muhammed b. İshâk'ın “عن” lafzı kullandığına işaret etmek üzere temrîz sîgası kullandığını; çünkü Muhammed b. İshâk'ın an'ane yaptığı rivâyetlerde onun asıl değil şevâhid şartlarını taşıdığını dile getirmektedir.<sup>372</sup> İbn Hacer, bu hususta ilk olarak rivâyetin nakledildiği iki kanaldan söz etmektedir. Bunlardan biri, Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre; diğeri Muhammed b. İshâk > Muhammed b. İbrâhîm > Ebû Seleme > Zeyd b. Hâlid tarîkidir. Tirmizî, bu iki isnâda sahîh hükmünü verirken Buhârî, Zeyd b. Hâlid isnâdının daha sahîh olduğunu söylemektedir.<sup>373</sup> İbn Hacer, Buhârî'nin Zeyd b. Hâlid isnâdını tercih etmesini, Yahyâ b. Ebî Kesîr'den nakledilen rivâyet ile desteklenmesi ve metninde ziyade bulunmasıyla<sup>374</sup> açıklamaktadır. Bununla birlikte söz konusu rivâyetin isnâdlarındaki farklılık sebebiyle Buhârî'nin Zeyd b. Hâlid tarîkini temrîz sîgasıyla aktardığını ifade etmektedir.<sup>375</sup> Aynî, Muhammed b. İshâk'ın, söz konusu rivâyeti “عن” lafzıyla aktarması sebebiyle Buhârî'nin temrîz sîgası kullandığını dile getirmektedir. Çünkü Aynî'ye göre Buhârî, Muhammed b. İshâk'tan ihticâc etmemektedir.<sup>376</sup>

Bu bilgiler ışığında Buhârî'nin Zeyd b. Hâlid rivâyetini temrîz sîgasıyla nakletmesi hususunda Muhammed b. İshâk'ın etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Kanaatimizce Buhârî'nin, Muhammed b. İshâk'ın müdellis olması sebebiyle “عن” lafzı kullandığı rivâyetlerden sakınması ve bu yüzden onları temrîz sîgasıyla aktarması yüksek bir ihtimaldir. Bununla birlikte söz konusu aktarımın sıhhati konusundaki görüşler, sahîh olduğu yönündedir. Zira Zeyd b. Hâlid rivâyetine Elbânî, sahîh hükmünü vermiş;<sup>377</sup> Şu'ayb Arnaût hadisin sahîh; ancak Zeyd b. Hâlid'den nakledilen isnâdının ise zayıf olduğunu söylemiştir.<sup>378</sup>

<sup>371</sup> Muhammed b. İshâk'ın “عن” lafzı kullandığı isnâd için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 114.

<sup>372</sup> *et-Tavdîh*, 13: 235.

<sup>373</sup> *Tirmizî*, “Tahâret”, 18.

<sup>374</sup> Yahyâ b. Ebî Kesîr rivâyeti ve metindeki ziyade için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4: 116.

<sup>375</sup> *Tağlîk*, 3: 163.

<sup>376</sup> *Umdetü'l-kârî*, 11: 19.

<sup>377</sup> *Sahîhu Ebî Dâvûd*, 1: 82.

<sup>378</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 28: 260, 1 numaralı dipnot.

## 12. Nakil:

وَيَذْكُرُ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَفَعَهُ مِنْ أَفْطَرِ يَوْمًا مِنْ رَمَضَانَ مِنْ غَيْرِ عَذْرٍ وَلَا مَرَضٍ لَمْ يَقْضِهِ صَوْمَ الدَّهْرِ وَإِنْ صَامَهُ.<sup>379</sup>

Buhârî'nin tercemede Ebû Hureyre'den temrîz sîgasıyla naklettiği bu rivâyet, İshâk b. Râhûye,<sup>380</sup> (ö. 238) Ahmed b. Hanbel,<sup>381</sup> İbn Mâce,<sup>382</sup> Ebû Dâvûd,<sup>383</sup> Tirmizî,<sup>384</sup> Nesâî,<sup>385</sup> İbn Huzeyme<sup>386</sup> ve Beyhakî<sup>387</sup> tarafından muttasıl olarak nakledilmektedir.

Söz konusu rivâyet, hadis kaynaklarında üç isnâdla aktarılmaktadır. Bunlardan birincisi, Şu'be > Habîb b. Ebî Sâbit > Umâre b. Umeyr > Ebu'l-Mutavvıs (ö. ?) > babası > Ebû Hureyre; (ö. 58) ikincisi, Süfyân b. Uyeyne > Habîb b. Ebî Sâbit (ö. 119) > Ebu'l-Mutavvıs > babası > Ebû Hureyre; üçüncüsü, Ammâr b. Matar > Kays b. er-Rebî' (ö. 160'lar) > Ömer b. Mürre > Abdullah b. el-Hâris > Abdullah b. Mâlik > Ebû Hureyre tarîkidir.

Buhârî'nin bu rivâyeti temrîz sîgasıyla aktarması hususunda isnâdları arasındaki ihtilâfın etkili olduğu söylenebilir. Nitekim bu rivâyet, bazı isnâdlarında Ebu'l-Muvassıt'tan<sup>388</sup> bazısında ise İbnü'l-Muvassıt'tan<sup>389</sup> nakledilmektedir. Kiminde Habîb b. Ebî Sâbit, Ümâre b. Umeyr'den aktarıırken<sup>390</sup> kiminde onu atlayarak doğrudan Ebu'l-Muvassıt'tan nakletmektedir.<sup>391</sup> Bu hususta Şu'be b. Haccâc, Habîb b. Ebî Sâbit'in Ebu'l-Muvassıt'tan hadis dinlemediğini; onu yalnızca gördüğünü ifade ederek<sup>392</sup> isnâddaki bu ihtilâfa açıklık getirmiştir. Onun bu açıklaması, söz konusu

<sup>379</sup> Buhârî, "Savm", 29.

<sup>380</sup> Müsned, 1: 296.

<sup>381</sup> el-Müsned, 2: 470.

<sup>382</sup> "Siyâm", 14.

<sup>383</sup> "Savm", 29.

<sup>384</sup> "Savm", 27.

<sup>385</sup> "Siyâm", 107.

<sup>386</sup> Sahîh, 3: 238.

<sup>387</sup> es-Sünen, 4: 385.

<sup>388</sup> Rivâyetin Ebu'l-Muvassıt'tan nakledilen isnâdı için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2: 470; Ebû Dâvûd, "Savm", 29; Tirmizî, "Savm", 27; Nesâî, "Savm", 107.

<sup>389</sup> Rivâyetin İbnü'l-Muvassıt'tan nakledilen isnâdı için bk. İshâk b. İbrâhîm b. Mahled el-Hanzalî el-Mervezî İshâk b. Râhûye, *Müsned*. nşr. Abdulgafûr Abdülhak Hüseyin (Medine: Mektebetü'l-Îmân, 1991), 1: 296; İbn Mâce, "Savm", 14; Ebû Dâvûd, "Savm", 29; İbn Huzeyme, *Sahîh*, 3: 238.

<sup>390</sup> Ümâre b. Umeyr'den aktarılan isnâdlar için bk. Ebû Dâvûd, "Savm", 29; Nesâî, "Savm", 107; İbn Huzeyme, *Sahîh*, 3: 238. Doğrudan Ebu'l-Muvassıt'tan aktarılan isnâdlar için bk. İshâk b. Râhûye, *Müsned*, 1: 296; İbn Mâce, "Savm", 14; Tirmizî, "Savm", 27.

<sup>391</sup> Doğrudan Ebu'l-Muvassıt'tan aktarılan isnâdlar için bk. İshâk b. Râhûye, *Müsned*, 1: 296; İbn Mâce, "Savm", 14; Tirmizî, "Savm", 27.

<sup>392</sup> Dârekutnî, *el-İlel*, 8: 267.



hadisin bazı tarîklerinde inkıtâ‘ bulunduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Bunların yanı sıra Ahmed b. Hanbel, rivâyetin isnâdındaki İbnü'l-Muvassıt ve Ebu'l-Muvassıt'ı tanımadığını ve bu hadisi de başka bir tarîkini bilmediğini söyler.<sup>393</sup> Onun bu ifadelerinden Ebu'l-Muvassıt'ın bu rivâyette teferrüd ettiği anlaşılmaktadır. Buhârî'ye bu hadisin sıhhati sorulduğunda o da, isnâdında bulunan Ebu'l-Muvassıt'ın bu hadiste teferrüd ettiğini ve babasının Ebû Hureyre'den bu hadisi dinleyip dinlemediğinden emin olmadığını dile getirerek bu rivâyeti taz'îf etmektedir.<sup>394</sup> Ebû Dâvûd, isnâddaki Muvassıt'ın Ebu'l-Muvassıt mı İbnü'l-Muvassıt mı olduğu hususunda ihtilâf olduğunu kaydetmektedir.<sup>395</sup> Ebû Hâtim, Ebu'l-Muvassıt'ın Ebû Hureyre'den bu hadisi dinlemediğini aktarırken<sup>396</sup> Dârekutnî, söz konusu rivâyetin isnâdında ihtilâf olduğunu zikretmektedir.<sup>397</sup>

İsnatlar arasındaki bu ihtilâfın yanı sıra Ebu'l-Muvassıt'ın güvenilirliği hususunda münekkitlerin birbirinden farklı olan görüşleri, yüksek bir olasılıkla bu hadisin muttasıl senedle aktarılmasına engel olmuştur. Nitekim Yahya b. Ma'în onu tevsîk ederken;<sup>398</sup> İbn Hibbân, Ebu'l-Muvassıt'ın, babasından desteklenmeyecek ve ihticâc edilmeyecek hadisleri naklettiğini söyler.<sup>399</sup> Zehebî, onun taz'îf edildiğine dikkat çekerken<sup>400</sup> İbn Hacer de onun meçhûl<sup>401</sup> ve “leyyinü'l-hadis” olduğunu ifade eder.<sup>402</sup>

Söz konusu hadisin Abdullah b. Mâlik'ten nakledilen diğer isnâdında<sup>403</sup> bulunan Kays b. er-Rebî‘, kendisinden ihticâc edilmesi hususu ihtilâflı olan bir râvîdir.<sup>404</sup> Bu hadisi ondan dinleyen Ammâr b. Matar ise ricâl münekkitleri tarafından ağır ifadelerle cerh edilmiştir. Zira Ebû Hâtim onun yalancı olduğunu söylemiş,<sup>405</sup> İbn

<sup>393</sup> İbn Mülakkin, *et-Tavdîh*, 13: 247.

<sup>394</sup> Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevrâ Tirmizî, *İlelü't-Tirmizî el-kebîr*, (Ebû Tâlib el-Kâdî tertîbi) nşr. Subhî es-Sâmîrânî, Ebu'l-Me'âtî en-Nûrî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1989), 116.

<sup>395</sup> “Savm”, 27.

<sup>396</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'd'il*, 9: 448.

<sup>397</sup> *el-İlel*, 8: 266.

<sup>398</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'd'il*, 5: 168.

<sup>399</sup> *el-Mecrûhîn*, 3: 157.

<sup>400</sup> Ebû Abdullâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, nşr. Nureddîn İtr (Katar: İdâretü İhyâi't-Turâsî'l-İslâmî, 1987), 2: 497.

<sup>401</sup> *Takrîb*, 939.

<sup>402</sup> *Takrîb*, 1206.

<sup>403</sup> Dârekutnî, *es-Sünen*, 3: 207.

<sup>404</sup> *Tağlîk*, 3: 171.

<sup>405</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'd'il*, 6: 394.

Hibbân, maktûb hadislerinin olduğu gerekçesiyle onu tenkit etmiş;<sup>406</sup> İbn Adî (ö. 365) de onun bâtil nakilleri olduğunu ve bu yüzden onu metrûk kabul ettiğini belirtmiştir.<sup>407</sup> Rivâyetin bu isnâdında, bahsi geçen mecrûh râvîlerin bulunması, söz konusu rivâyetin zayıflığı sebebiyle temrîz sîgasıyla aktarılma ihtimalini kuvvetlendirir.

Temrîz sîgasıyla aktarılan bu rivâyette birçok ızdırâb bulunduğunu söyleyen İbn Hacer,<sup>408</sup> bu hususa Habîb b. Ebî Sâbit ve Ebu'l-Muvassıt ile ilgili ihtilâflar çerçevesinde açıklık getirmiştir. O, Habîb b. Ebî Sâbit'in Ümâre b. Umeyr'i bazı isnâdlarda zikretmemesi hususundaki ızdırâbı, isnâddaki el-Mutavvıs'ın meçhûlül-hâl olmasını ve Ebu'l-Muvassıt'ın babasının Ebû Hureyre'den bu hadisi dinleyip dinlemediği hususundaki şüpheyi, bu rivâyetin illetleri olarak görmektedir. Ardından bu illetlerin, Buhârî'nin likâ' şartını öne sürmesindeki yöntemi ile bağlantılı olduğunu ifade etmektedir. Zira Buhârî'nin sıhhat şartlarından biri, birbirlerinden hadis nakleden râvîlerin görüşmüş olmalarıdır. Söz konusu rivâyette olduğu gibi bir hadisin isnâdında art arda gelen râvîler arasında likâ' gerçekleşmemişse o hadis Buhârî'nin sıhhat şartlarını taşıyor demektir. Bu durumda Buhârî'nin söz konusu hadisi *es-Sahîh*'inde tahrîc etmeyip temrîz sîgasıyla aktarması, yöntemi açısından tutarlı hareket ettiğini göstermektedir. Buradan hareketle Buhârî'nin, isnâddaki bu ihtilâflara işaret etmek üzere temrîz sîgası kullanmış olabileceğini söyleyebiliriz. Nitekim Aynî de bu hadisin Buhârî'nin sıhhat şartlarına uymadığı gerekçesiyle temrîz sîgasıyla aktarıldığını dile getirmektedir.<sup>409</sup>

Bu değerlendirmelerin yanında söz konusu aktarımın sıhhati hususundaki kanaatler de şu şekildedir: İbn Battâl ve İbn Abdilber, bu hadisin zayıf olduğunu ve onunla ihticâc edilemeyeceğini dile getirmiştir.<sup>410</sup> Elbânî ve Şu'ayb Arnaût, Ebu'l-Muvassıt'ın meçhûlül-hâl olduğu gerekçesiyle bu hadisin isnâdına zayıf hükmünü vermiştir.<sup>411</sup>

<sup>406</sup> *el-Mecrûhîn*, 2: 196.

<sup>407</sup> *el-Kâmil*, 6: 137.

<sup>408</sup> *Tağlık*, 3: 171.

<sup>409</sup> *Umdetu'l-kârî*, 11: 22.

<sup>410</sup> İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 4: 70; Ebû Ömer Cemleddîn Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî Nemerî İbn Abdilber, *et-Temhîd lima fi'l-Muvattâ mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, nşr. Said Ahmed A'rab (Tıtvan: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1982), 7: 173.

<sup>411</sup> Elbânî, *Da'ifu Ebî Dâvûd*, 2: 273; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 16: 101, 4 numaralı dipnot.

### 13. Nakil:

وَيُرَوَّى عَنِ الْحَسَنِ عَنْ غَيْرِ وَاجِدٍ مَرْفُوعًا قَالَ أَفْطَرَ الْحَاجِمُ وَالْمَحْجُومُ.<sup>412</sup>

Buhârî'nin yukarıdaki tercemede temrîz sîgasıyla naklettiği rivâyet, Abdürrezzâk,<sup>413</sup> İbn Ebî Şeybe,<sup>414</sup> Ahmed b. Hanbel,<sup>415</sup> Buhârî,<sup>416</sup> Ebû Dâvûd,<sup>417</sup> Bezzâr,<sup>418</sup> (ö. 292) Nesâî,<sup>419</sup> Ebû Ya'lâ,<sup>420</sup> (ö. 307) Taberânî<sup>421</sup> ve Beyhakî<sup>422</sup> tarafından muttasıl olarak aktarılmıştır.

Söz konusu rivâyetin hadis kaynaklarında Hasan el-Basrî'den (ö. 110) nakledilen birçok isnâdı bulunmaktadır. Bu isnâdların bir kısmında sahâbî râvîsi zikredilmezken<sup>423</sup> diğer tarîkleri Alî b. Ebî Tâlib,<sup>424</sup> (ö. 40) Üsâme b. Zeyd,<sup>425</sup> (ö. 54) Sevbân,<sup>426</sup> (ö. 54) Ebû Hureyre,<sup>427</sup> Şeddâd b. Evs,<sup>428</sup> (ö. 58) Semüre b. Cündeb<sup>429</sup> ve (ö. 60) Ma'kil b. Sinâ'dan (ö. 63) (Ma'kil b. Yesâr)<sup>430</sup> aktarılmaktadır.

Hasan el-Basrî'nin bu rivâyeti birçok sahâbîden nakletmesi hususunda birkaç ihtilâf ortaya çıkmıştır. Bu ihtilâflar, genellikle Hasan el-Basrî'nin isnâdda zikredilen sahâbîlerden bu hadisi dinleyip dinlemediği üzerinde yoğunlaşmakla birlikte hadisin bazı isnâdlarının mürsel olarak aktarılmasına ve rivâyetin nakledildiği sahâbîlerden birinin isminin kaynaklarda farklı olarak zikredilmesine dairdir. İsnat hakkında bahsi geçen ihtilâflar hususunda muhaddislerin kanaatleri şu şekildedir: Bu rivâyetin

<sup>412</sup> Buhârî, "Savm", 32.

<sup>413</sup> Musannef, 4: 210.

<sup>414</sup> Musannef, 6: 211.

<sup>415</sup> el-Müsned, 2: 364.

<sup>416</sup> et-Târihu'l-Kebîr, 2: 179.

<sup>417</sup> "Savm", 29.

<sup>418</sup> Müsned, 1: 419.

<sup>419</sup> "Savm", 92.

<sup>420</sup> Müsned, 11: 113.

<sup>421</sup> Mu'cemü'l-kebir, 7: 264.

<sup>422</sup> es-Sünen, 4: 440.

<sup>423</sup> Nesâî, "Savm", 92; Beyhakî, es-Sünen, 4: 440.

<sup>424</sup> Alî b. Ebî Tâlib isnâdı için bk. İbn Ebî Şeybe, Musannef, 6: 212.

<sup>425</sup> Üsâme b. Zeyd isnâdı için bk. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 5: 210.

<sup>426</sup> Sevbân isnâdı için bk. İbn Huzeyme, Sahîh, 3: 236.

<sup>427</sup> Ebû Hureyre isnâdı için bk. İbn Ebî Şeybe, Musannef, 6: 211; Ahmed b. Alî b. el-Müsenne et-Temîmî Ebû Ya'lâ, Müsned, nşr. Hüseyin Selîm Esed (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1987), 11: 113.

<sup>428</sup> Şeddâd b. Evs isnâdı için bk. Taberânî, Mu'cemü'l-kebir, 7: 355.

<sup>429</sup> Semüre b. Cündeb isnâdı için bk. Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik el-Bezzâr el-Basrî, Müsned, nşr. Âdil b. Sa'd (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikme, 2003), 1: 419; Taberânî, Mu'cemü'l-kebir, 7: 264.

<sup>430</sup> Ma'kil b. Sinân ve Ma'kil b. Yesâr isnâdı için bk. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 3: 474; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 6: 207; Taberânî, Mu'cemü'l-kebir, 20: 210.

nakledildiği Katâde > Hasan el-Basrî > Sevbân tarîki hakkındaki görüşü, Ebû Hâtim'e sorulduğunda o, bu isnâdın hatalı olduğunu; doğru isnâdın Katâde > Hasan el-Basrî > Alî b. Ebî Tâlib şeklinde olduğunu söyler. Ardından Alî b. Ebî Tâlib isnâdının da mürsel olduğunu ekler.<sup>431</sup> Zira Hasan el-Basrî, Alî b. Ebî Tâlib'i görmüş olsa bile ondan bu hadisi semâ' ettiğine dair nakiller sahîh değildir.<sup>432</sup> Diğer taraftan Bezzâr, Hasan el-Basrî'nin bu rivâyeti aktarımında ihtilâf olduğunu dile getirmiş,<sup>433</sup> söz konusu hadisin Leys b. Sa'd (ö. 175) > Hasan el-Basrî > Sevbân tarîkinde vehim bulunduğunu söylemiştir. O, Leys b. Sa'd'ın bu rivâyeti aktarırken hata yaptığını; sika râvîlerin bu hadisi Hasan el-Basrî > Ebû Hureyre şeklinde naklettiğini ifade etmiştir.<sup>434</sup> Ancak İbn Abdilber de bu hadisin Üsâme b. Zeyd, Ma'kil b. Sinân ve Ebû Hureyre'den nakledilen bütün isnâdlarının illetli olduğunu; Hasan el-Basrî'nin bahsi geçen sahâbîlerden semâ'ının sâbit olmadığını aktarmıştır.<sup>435</sup> Dârekutnî de Hasan el-Basrî'nin bu rivâyeti birçok sahâbîden aktarması hususunda ihtilâfin olduğuna dikkat çekmiş; bunun yanı sıra Atâ b. Sâ'ib'den nakledilen isnâdın sahâbî râvîsinin ismi hususunda görüş ayrılıkları olduğunu ifade etmiştir.<sup>436</sup> Zira bu isim, bazı kaynaklarda Ma'kil b. Yesâr şeklinde zikredilirken<sup>437</sup> bazısında Ma'kil b. Sinân<sup>438</sup> olarak nakledilmiştir. Rivâyetin tarîkleri arasındaki söz konusu ihtilâfa değinen bir diğer hadis âlimi Aynî, Hasan el-Basrî'nin isnâdlarda ismi zikredilen sahâbîler arasında Alî b. Ebî Tâlib, Ebû Hureyre ve Sevbân'dan hadis dinlemediğini ifade etmiştir.<sup>439</sup>

Bu bilgilerden hareketle Hasan el-Basrî'nin bu rivâyette teknik ifadesiyle irsâl ve tedlîs yaptığını söyleyebiliriz. Zira Hasan el-Basrî'nin isnâddaki sahâbî râvîyi düşürerek doğrudan Hz. Peygamber'den veya hadis dinlediği tâbiî râvîyi atlayarak sahâbîden rivâyet naklettiği muhaddislerce ma'rûftur. Nitekim İbn Ebî Hâtim, Zehebî ve İbn Hacer, onun tabiî râvîleri düşürerek sahâbîden hadis nakledip irsâl ve tedlîs yaptığını ifade eder.<sup>440</sup> Hatta Zehebî, onun yaptığı irsâllerin hüccet değeri

<sup>431</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 3: 13.

<sup>432</sup> Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 6: 97.

<sup>433</sup> *Müsned*, 1: 420.

<sup>434</sup> *Müsned*, 1: 95.

<sup>435</sup> Ebû Ömer Cemleddîn Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî Nemerî İbn Abdilber, *İstizkâr*, nşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî (Kahire: Dâru'l-Va'y, 1993), 1: 123.

<sup>436</sup> Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-İlel*, nşr. Muhammed b. Sâlih b. Muhammed ed-Debâsî (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 2005), 14: 52.

<sup>437</sup> Taberânî, *Mu'cemü'l-kebir*, 20: 210.

<sup>438</sup> Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3: 474; İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, 6: 207.

<sup>439</sup> *Umdetu'l-kârî*, 11: 38.

<sup>440</sup> İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, 31-44; Ebû Abdullâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y), 1: 72; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn

taşımadığını, yetişemediği sahâbîlerden naklettiği hadislerde “عن” lafzı kullanmışsa o rivâyet ile ihticâc edilemeyeceğini dile getirir.<sup>441</sup> Hasan el-Basrî'nin yaşadığı dönemde “حدثنا” ve “عن” gibi lafızların semâ'a delâlet edip etmeme noktasında henüz belirli bir metot teşekkül etmemiş olsa da<sup>442</sup> Buhârî, onun söz konusu hadisi duymadığı kişiden duymuş gibi nakletmesini hoş karşılamıyor olacak ki bu rivâyeti *es-Sahîh*'inde temrîz sîgasıyla aktarmıştır. Bununla birlikte bu naklin, Şeddâd b. Evs ve Sevbân'dan nakledilen tarîklerinin sıhhati hususunda Elbânî, sahîh hükmünü vermiştir.<sup>443</sup> Şu'ayb Arnaût, Hasan el-Basrî > Ebû Hureyre tarîkinde bulunan râvîlerin sika olduğunu; ancak Hasan el-Basrî'nin bu rivâyeti Ebû Hureyre'den dinlemediğini ve bu hadisi birkaç sahâbîden aktarması hususunda ihtilâf olduğunu, söylemiştir. Buna rağmen söz konusu hadise, sahîh li-gayrihî hükmünü vermiştir.<sup>444</sup>

#### 14. Nakil:

وَيُذَكِّرُ عَنِ الْعَدَاءِ بْنِ خَالِدٍ قَالَ كَتَبَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذَا مَا اشْتَرَى مُحَمَّدَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْعَدَاءِ بْنِ خَالِدٍ بِيَعِ الْمُسْلِمَ الْمُسْلِمَ لَا دَاءَ وَلَا خَبْتَةَ وَلَا غَائِلَةَ.<sup>445</sup>

Buhârî'nin tercemede Addâ' b. Hâlid'den (ö. 100'den sonra) temrîz sîgasıyla aktardığı bu rivâyetin, muhaddisler tarafından nakledilen üç farklı isnâdı bulunmaktadır. Bunlardan biri Abbâd b. Leys > Abdülmecîd b. Vehb > Addâ' b. Hâlid isnâdı olup İbn Mâce,<sup>446</sup> Tirmizî,<sup>447</sup> İbnü'l-Cârûd<sup>448</sup> (ö. 307) ve Dârekutnî<sup>449</sup> tarafından aktarılmaktadır. Diğer Osman b. eş-Şehhâm > Ebû Recâ > Addâ' b. Hâlid tarîkidir ve Taberânî,<sup>450</sup> Ebû Nu'aym,<sup>451</sup> (ö. 430) İbn Abdilber,<sup>452</sup> ve Beyhakî<sup>453</sup> tarafından nakledilmiştir. Bir diğeri de Minhâl b. Bahr > Abdülmecîd b. Vehb >

Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, nşr. Ahmed Şâgîf el-Pâkistânî (Mekke: Dâru'l-Âsime, 1992), 236.

<sup>441</sup> Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1: 72.

<sup>442</sup> Ahmet Yücel, *Hadis İstılâhlarının Doğuşu ve Gelişimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 1996), 80.

<sup>443</sup> *Sahîhu Ebî Dâvud*, 7: 134.

<sup>444</sup> Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 14: 373, 2 numaralı dipnot.

<sup>445</sup> *Buhârî*, “Buyû”, 19.

<sup>446</sup> “Ticârât”, 47.

<sup>447</sup> “Buyû”, 8.

<sup>448</sup> Ebû Muhammed Abdullah İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ*, nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1988), 256.

<sup>449</sup> Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, nşr. Şuayb Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 4: 51.

<sup>450</sup> *Mu'cemü'l-kebîr*, 18: 12.

<sup>451</sup> *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4: 2245.

<sup>452</sup> Ebû Ömer Cemleddîn Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî Nemerî İbn Abdilber, *el-İstî'âb fî ma'freti'l-ashâb*, nşr. Âdil Mürşid (Ürdün: Dâru'l-E'lâm, 2002), 587.

<sup>453</sup> *es-Sünen*, 5: 535.

Addâ' b. Hâlid kanalı olup yalnızca İbn Bişrân<sup>454</sup> (ö. 430) tarafından rivâyet edilmiştir.

Buhârî'nin temrîz sîgasıyla naklettiği bu rivâyette, Hz. Peygamber'in Addâ' b. Hâlid'e alışveriş yaptıklarına dair bir sözleşme yazdığı anlatılmaktadır. Bahsi geçen alışverişte satışı yapan Addâ' b. Hâlid; müşteri ise Hz. Peygamber'dir. Ancak bu hadisin muttasıl olarak nakledildiği rivâyetlerin tümünde, satışı yapanın Hz. Peygamber; müşterinin de Addâ' b. Hâlid olduğu görülmektedir. Yalnızca Buhârî, *es-Sahîh*'inde bu durumu tam tersi şekilde nakletmektedir.

Buhârî'de bu rivâyetin diğerlerinden farklı olarak nakledilmesi konusunda muhaddislerin yapmış olduğu değerlendirmeler şu şekildedir: Söz konusu hadisin maklûb olması olasılığı ile bu konuya açıklık getiren Kâdî İyâz, müşterinin Addâ' b. Hâlid, satıcının ise Hz. Peygamber olduğunu söyler.<sup>455</sup> Zerkeşî'nin de Mutarrızî'den (ö. 610) naklettiğine göre söz konusu hadiste, Buhârî'nin aktardığının aksine satıcı olan Hz. Peygamber; müşteri olan Addâ' b. Hâlid'dir.<sup>456</sup>

Buhârî'de nakledilen şekliyle bu rivâyetin diğer muttasıl nakillere göre daha meşhûr olduğunu iddia eden Kirmânî, alışveriş sözleşmesinin Hz. Peygamber tarafından yazılmasının, onun satıcı olduğu ihtimalini çağrıştırmasına karşı, iki tarafın da bu sözleşmeyi yazabileceğine dikkat çekmiştir.<sup>457</sup> Kirmânî'nin bu değerlendirmesi kanaatimizce isabetli görünmemektedir; zira bu hadisteki satıcının Hz. Peygamber, müşterinin de Addâ' b. Hâlid olduğu hususunda diğer muhaddisler arasında ittîfâk vardır. Bu durumda meşhûr olan rivâyet, Buhârî'de nakledilen değil; diğer muhaddislerin naklettiği hadis olmalıdır.

Tirmizî ve diğerlerinde nakledilen Hz. Peygamber'in satıcı olduğu şeklindeki aktarımın, anlam bütünlüğü açısından Buhârî'de nakledilen hadisten daha makûl olduğunu ifade eden İbn Mülakkin, aynı zamanda sözleşmelerin satıcılar için değil müşteriler için yazıldığını zikretmektedir. Ardından sözleşmeyi hazırlayan Hz.

---

<sup>454</sup> Abdülmelik b. Muhammed b. Abdillâh b. Bişrân *el-Emâlî*, nşr. Âdil b. Yusuf (Riyad: Dârü'l-Vatan, 1997), 1: 147.

<sup>455</sup> Ebu'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yehsubî es-Sebtî Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-envâr alâ sıhâhi'l-âsâr* (Tunus: Mektebetü'l-Atîka, 1915), 2: 314.

<sup>456</sup> Muhammed Abdilhay Kettânî, *Nizâmu hukûmeti'n-nebevî*, nşr. Abdullâh el-Hâlidî (Beirut: Dârü'l-Erkam, t.y), 1: 232.

<sup>457</sup> *el-Kevâkibu'd-derârî*, 9: 202.

Peygamber ise satışı yapan da odur; o halde çoğunluk tarafından rivâyet edilen hadis, daha doğrudur şeklinde açıklama yapar.<sup>458</sup>

Temrîz sîgasıyla nakledilen bu rivâyetin isnâdı açısından değerlendirilmesi şu şekildedir: Hadisin senedinde bulunan Abbâd b. Leys, bazı ricâl münekkitleri tarafından cerh edilmiştir. Zira Yahya b. Ma‘în<sup>459</sup> ve Nesâî, onu zayıf kabul etmiş,<sup>460</sup> İbn Hibbân da sikaların muvâfık olduğu hadisleri dışında onunla ihticâc edilemeyeceğini söylemiştir.<sup>461</sup> İbn Hacer, sadûk olduğunu ve hadis aktarırken hata yaptığını dile getirmiştir.<sup>462</sup> Bu aktarımın isnâdı hakkında farklı bir değerlendirme Tirmizî ve Dârekutnî’den gelir. Zira onlar söz konusu hadiste Abbâd b. Leys’in teferrüd ettiğini söyler.<sup>463</sup> Hatta Tirmizî, Abbâd b. Leys’in bu nakilde teferrüd etmesi ve aynı zamanda mecrûh bir râvî olması sebebiyle bu hadise hasen garib hükmünü verir.<sup>464</sup> Onların bu kanaatine İbn Mülakkin ve İbn Hacer katılmamakta; bu rivâyetin Ebû Recâ ve Minhâl b. Bahr’dan nakledilen mütâba‘âtının olduğunu ifade etmektedirler. Zira Minhâl b. Bahr<sup>465</sup> ve Ebû Recâ<sup>466</sup> tevsîk edilmiş râvîlerdir. Zira İbn Hacer, bu rivâyetin Minhâl b. Bahr ve Ebû Recâ’dan mütâbi‘i bulunması sebebiyle onu hasen kabul etmiştir.<sup>467</sup> Söz konusu rivâyetin aktarıldığı isnâdların birinde mecrûh râvînin bulunması bu hadisin temrîz sîgasıyla nakledilmesi hususunda önem arz eden bir husustur. Zira İbn Adî de Abbâd b. Leys’in bu rivâyetten başka bir naklinin olmadığını; yalnızca bu hadis ile tanındığını dile getirir.<sup>468</sup> Bununla birlikte bu rivâyet, sahîh tarîklerinin desteklemesiyle hasen li-gayrihî mertebesine ulaşabilir. Ancak Buhârî’nin zayıf râvîlerden hadis nakletme hususundaki titizliği, bahsi geçen rivâyeti temrîz sîgasıyla nakletmesini gerekli kılmış olabilir.

---

<sup>458</sup> *et-Tavdîh*, 14: 139.

<sup>459</sup> Ahmed b. Hanbel, *İlel ve ma‘rifetü’r-ricâl*, 3: 20.

<sup>460</sup> Nesâî, *ed-Du‘afâ ve’l-metrûkîn*, 173.

<sup>461</sup> *el-Mecrûhîn*, 2: 165.

<sup>462</sup> *Takrîb*, 482.

<sup>463</sup> Tirmizî’nin bu husustaki kanaati için bk. “Buyû’”, 8.

<sup>464</sup> “Buyû’”, 8.

<sup>465</sup> Minhâl b. Bahr’ın tevsîk edilmesi hususunda bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-tad‘îl*, 8: 357.

<sup>466</sup> Ebû Recâ’nın tevsîk edilmesi hususunda bk. İclî, *Ma‘rifetü’s-sikât*, 2: 401; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-tad‘îl*, 6: 303.

<sup>467</sup> *Tağlîk*, 3: 219.

<sup>468</sup> *el-Kâmil*, 5: 556.

### 15. Nakil:

وَيَذْكُرُ عَنْ عُثْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهُ إِذَا بَغْت فَكَلِّ وَإِذَا ابْتَعْتَ فَابْتَئِ.<sup>469</sup>

Buhârî, tercemede Osmân b. Affân'dan (ö. 35) temrîz sîgasıyla bir rivâyet aktarmaktadır. Hadis kaynaklarında üç farklı isnâdla yer alan bu rivâyetin ilk tarîki, İbn Lehî'a (ö. 174) > Mûsâ b. Verdân (ö. 117) > Sa'îd b. Müseyyeb (ö. 94) > Osman b. Affân şeklindedir ve bu isnâd İbn Mâce,<sup>470</sup> Bezzâr,<sup>471</sup> Tahâvî<sup>472</sup> ve Beyhakî<sup>473</sup> tarafından nakledilmektedir. İkincisi, Ubeydullah b. Muğîre (ö. ?) > Munkız (ö. 65) > Osman b. Affân tarîki olup bu da Buhârî,<sup>474</sup> Dârekutnî<sup>475</sup> ve Beyhakî<sup>476</sup> tarafından aktarılmıştır. Üçüncüsü de Mekhûl (ö. 160'lar) > Ebû Katâde (ö. 54) > Osmân b. Affân kanalıdır; o da İbn Ebî Şeybe<sup>477</sup> aracılığıyla aktarılmıştır.

Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde naklettiği bu rivâyetin isnâdlarının sıhhati hususunda bazı problemlerden bahsedilmektedir. Zira hadisin, kaynaklarda yer alan üç tarîki hakkında münekkitlemlerin tenkitleri bulunmaktadır. Şöyle ki; ilk olarak ele alınacak olan Sa'îd b. Müseyyeb isnâdının fert olduğunu ifade eden Bezzâr'ın,<sup>478</sup> burada dile getirdiği teferrüd durumunun, hadisin metnindeki ifadelerin, diğer tarîklerle aktarılan rivâyetlerde bire bir bulunmamasıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi, hadisin bu tarîk dışında iki farklı isnâdı bilinmektedir. Bunun yanı sıra Sa'îd b. Müseyyeb isnâdında bulunan İbn Lehî'a'nın ricâl münekkitlemleri tarafından cerh edilmesi, söz konusu isnâdın sağlam olmadığı ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim Yahya b. Sa'îd el-Kattân, onun hadiste hiçbir kıymetinin olmadığını, kitaplarını evinde yangın çıkması sebebiyle kaybettiğini ifade eder.<sup>479</sup> Yahya b. Ma'in, onun hadislerinin zayıf olduğunu dile getirir.<sup>480</sup> Ahmed b. Hanbel de onun kitaplarının yandığını; sonrasında ise hafızasından hadis naklettiğini söyler.<sup>481</sup> Ebu'z-

<sup>469</sup> Buhârî, "Buyû" 51.

<sup>470</sup> "Ticârât", 38.

<sup>471</sup> *Müsned*, 2: 33.

<sup>472</sup> *Me'âni'l-âsâr*, 3: 16.

<sup>473</sup> *es-Sünen*, 5: 513.

<sup>474</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 8: 18.

<sup>475</sup> *Sünen*, 3: 389.

<sup>476</sup> *es-Sünen*, 5: 513.

<sup>477</sup> *Musannef*, 11, 146.

<sup>478</sup> *Müsned*, 2: 34.

<sup>479</sup> Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 5: 183.

<sup>480</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5: 147.

<sup>481</sup> Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Su'âlâtü Ebî Dâvud min âsâri'l-imâm Ahmed b. Hanbel fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, nşr. Ziyâd Muhammed Mansûr (Medine: Mektebetü'l-İlim ve'l-Hikem, 1994), 1: 244.



Zür'a (ö. 264) ise İbn Lehî'a'nın zabtının zayıf olduğunu<sup>482</sup> hatta onun hadisleriyle ihticâc edilemeyeceğini söyler. Ardından kitapları yanmadan önce ondan hadis dinleyenlerin durumu kendisine sorulunca, öncesinin de sonrasının da zayıflık hususunda Abdullah b. Mübârek ve İbn Vehb'in ondan dinledikleri dışında eşit olduğunu ekler.<sup>483</sup> Buna göre İbn Lehî'a'nın kitapları yandıktan sonra hafızasından aktardığı rivâyetlerin sağlam olmadığı ihtimali gündeme gelmektedir. Zira Ebû Hâtim, İbn Lehî'a'nın kitapları yanmadan önce kendisinden hadis dinleyen Amr b. Alî, (ö. 249) Abdullah b. Mübârek, (ö. 181) İbn Yezîd el-Mukri (ö. ?) ve İbn Vehb (ö. ?) gibi râvîlerin hadislerinin, sonrasında dinleyenlerden daha sahîh olduğunu kaydeder.<sup>484</sup> İbn Hibbân, İbn Lehî'a'nın Abdullah b. Mübârek, İbn Yezîd ve İbn Vehb'den nakledilen rivâyetlerini ve kitapları yandıktan sonra kendisinden aktarılan hadisleri incelediğini; eskiden aktardıklarında da müdelles aktarımlar olduğunu ifade eder. Ayrıca hadis naklinde özensiz olduğunu gösteren birçok vehminin bulunduğunu ve bu hataları kitapları yanmadan önce de yaptığını zikreder.<sup>485</sup> Son olarak da kitapları yanmadan önce kendisinden hadis dinleyen Abdullah b. Mübârek, İbn Yezîd ve İbn Vehb'in hadislerinin sağlam; sonrasında ondan aktarılan hadislerin ise hiçbir değerinin olmadığını söyler.<sup>486</sup> Nitekim Hâkim, kitapları yandıktan sonra onun, hafızasından naklettiği rivâyetlerde hata yaptığını belirtir.<sup>487</sup> Beyhakî de İbn Lehî'a'nın zayıflığı hususunda muhaddislerin ittifâk ettiğini ve teferrüd ettiği hadislerle ihticâc etmediklerini aktarır.<sup>488</sup>

İbn Hacer ve Aynî, söz konusu isnâddaki İbn Lehî'a'nın zayıf olduğunu; ancak bu hadisin, onun eski rivâyetlerinden kabul edildiğini dile getirmektedir.<sup>489</sup> Çünkü bu naklin, İbn Lehî'a'nın eski hadislerini dinleyen kişiler arasında bulunan Leys

---

<sup>482</sup> Ebû Zür'a er-Râzî, *ed-Duafâ ve Ecvibetühü alâ es'ileti'l-Berze'i*, nşr. Sa'dî el-Hâşimî (Medine: Mektebetü İbn Kayyim, 1989), -Ebû Zür'a er-Râzî ve cühûdühu fi's-sünneti'n-nebevî ile birlikte-, 2: 346.

<sup>483</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5: 147.

<sup>484</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5: 147.

<sup>485</sup> *Mecrûhîn*, 1: 76.

<sup>486</sup> *Mecrûhîn*, 2: 11.

<sup>487</sup> Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed Hâkim en-Neysâbûrî, *Suâlâtü Mes'ûd b. Ali es-Sicî li'l-Hâkim en-Neysâbûrî*, nşr. Muvakkaf b. Abdillâh b. Abdilkadir (Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1988), 1: 135.

<sup>488</sup> Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-asâr*, nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru Kuteybe, 1991), 9: 43.

<sup>489</sup> İbn Hacer, *Tağlik*, 3: 239; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 11: 192.

b. Sa'd'dan aktarılan bir isnâdı bulunmaktadır.<sup>490</sup> Leys b. Sa'd'ın ise kitapları yandıktan sonra İbn Lehî'a'dan hadis dinlememiş olması,<sup>491</sup> bu hadisin o olaydan daha önce dinlenmiş olduğunu; dolayısıyla İbn Lehî'a'nın eski rivâyetlerinden olduğunu gösterir.

Her ne kadar hadisin temrîz sîgasıyla aktarılması hususunda, İbn Lehî'a'nın mecrûh bir râvî olmasının etkili olabileceği düşünülse de bu hadisi ondan nakleden İbn Vehb'in, kitapları yanmadan önce ondan hadis dinleyen râvîler arasında bulunması, bu ihtimalin tek başına temrîz sîgası kullanımını için yeterli olmadığını göstermektedir. Nitekim bahsi geçen isnâdda ricâl münekkitlerinin güvenilirliği hususunda ihtilâf ettiği Mûsâ b. Verdân adlı râvî bulunmaktadır. Zira Yahyâ b. Ma'în, onun hadislerinin zayıf olduğunu<sup>492</sup> ve hadis naklinde kuvvetli olmadığını aktarırken,<sup>493</sup> Ahmed b. Hanbel, onun hakkında hayırdan başka bir şey duymadığını ifade etmiştir.<sup>494</sup> Buhârî, ondan yalnızca *Edebü'l-müfred*'de rivâyet nakletmiş;<sup>495</sup> *es-Sahîh*'inde ondan hadis tahrîc etmemiştir. Ebû Hâtim, onda bir be'is olmadığını dile getirirken<sup>496</sup> İbn Hibbân, onun meşhurlardan münker hadis nakletmesi sebebiyle hadislerinde fâhiş hatalar olduğunu söylemiştir. Bu hatasında ısrar etmesi üzerine hadis ulemasının kendisinden, sikaların muvâfik olduğu hadisler dışında ihticâc etmemeye başladığını zikretmiştir.<sup>497</sup> İbn Hacer de, Mûsâ b. Verdân'ın İbn Lehî'a'dan daha zayıf olduğunu dile getirmiştir.<sup>498</sup> Söz konusu isnâdın râvîsi olan Mûsâ b. Verdân hakkındaki bu cerh ifadelerinden hareketle bu aktarımın Buhârî nezdinde sıhhat değeri taşımadığı; bu sebeple onu temrîz sîgasıyla aktardığı kanaatine ulaşılabilir.

Söz konusu hadisin ikinci tarîkinin Munkız'dan nakledilmesi sebebiyle zayıf olduğunu ifade eden İbn Mülakkin, Munkız'ın Osmân b. Affân'dan olan rivâyetiyle meşhûr olmadığını belirtmiştir.<sup>499</sup> İbn Hacer ve Aynî de Munkız'ın meçhûlü'l-hâl

<sup>490</sup> Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Abdilhakem, *Futûhi Mısır ve ahbâruha*, nşr. Muhammed Sabîh (Kahire, 1974), 155.

<sup>491</sup> İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1: 76, 2 numaralı dipnot.

<sup>492</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8: 166.

<sup>493</sup> Yahyâ b. Ma'în, *Târîh*, (Dârimî rivâyeti), 1: 212.

<sup>494</sup> *Suâlâtü Ebî Dâvûd li'l-İmâm Ahmed*, 243.

<sup>495</sup> Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Kitâbu edebi'l-müfred*, nşr. Muhammed Nâsıruddîn Elbânî (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1998), 306.

<sup>496</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8: 166.

<sup>497</sup> *Mecrûhîn*, 2: 239.

<sup>498</sup> *Tağlîk*, 3: 239.

<sup>499</sup> *et-Tavdîh*, 14: 299.

olduğunu söyleyerek<sup>500</sup> bu isnâdın sağlam olmadığına dikkat çekmiştir. Öte yandan Buhârî'nin *es-Sahîh*'i dışındaki kitaplarında Munkız'dan hadis tahrîc ederken<sup>501</sup> *es-Sahîh*'inde ondan ihticâc veya şevâhid maksadıyla herhangi bir nakil aktarmaması, Munkız'ın onun sıhhat şartlarına uymadığı ihtimalini gündeme getirir. Diğer taraftan Ebû Hâtim, ele alınan bu rivâyetin Ebû Katâde'den nakledilen isnâdını, münker olduğu gerekçesiyle taz'îf etmiş;<sup>502</sup> İbn Hacer de bu isnâddaki râvîlerin sika olduğunu ancak Mekhûl'ün Ebû Katâde'den bu hadisi dinlemediğini ifade etmiştir.<sup>503</sup> Bu durumda söz konusu tarîkin, rivâyetin nakledildiği diğer iki isnâd için mürsel bir şâhid olarak kabul edilmesi mümkündür.

Netice itibariyle, sıhhat açısından incelemeye tâbî tutulan bu hadisin, güvenilirliklerine dair bazı problemlerin bulunduğu râvîlerden nakledildiği görülmektedir. Dolayısıyla Buhârî'nin bu rivâyeti, bahsi geçen râvîlerin güvenilirliği hususundaki kusurlar sebebiyle temrîz sîgası kullanarak aktarma olasılığı yüksektir. Bununla birlikte söz konusu rivâyetin sıhhati hususundaki kanaatler şu şekildedir: Elbânî onu tashih etmiş;<sup>504</sup> Şu'ayb Arnaût ise yukarıda bahsi geçen ilk isnâdın hasen, ikinci isnâdın Munkız'ın yalnızca i'tibârda makbûl olması sebebiyle hasen, üçüncüsünün de mürsel bir rivâyet olduğunu ifade etmiştir.<sup>505</sup>

---

<sup>500</sup> İbn Hacer, *Tağlîk*, 3: 239; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 11: 192.

<sup>501</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 8: 18; *Edebü'l-müfred*, 637.

<sup>502</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 3: 630.

<sup>503</sup> *Tağlîk*, 3: 240.

<sup>504</sup> Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, *İrvâu'l-galîl fî tahrîci ehâdîsi menâri's-sebîl*, (Beyrut: Mektebetü'l-İslâm, 1979), 5: 181.

<sup>505</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 1: 498, 1 numaralı dipnot.

## 16. Nakil:

وَيَذْكُرُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِي الْوَالِدِ يَحِلُّ عَرْضُهُ وَعَقُوبَتُهُ.<sup>506</sup>

Tercemede temrîz sîgasıyla doğrudan Hz. Peygamber'den nakledilen bu hadis, İbn Ebî Şeybe,<sup>507</sup> Ahmed b. Hanbel,<sup>508</sup> Buhârî,<sup>509</sup> İbn Mâce,<sup>510</sup> Ebû Dâvûd,<sup>511</sup> Nesâî,<sup>512</sup> Taberânî<sup>513</sup> ve Beyhakî<sup>514</sup> tarafından Vebr<sup>515</sup> (ö. 150) > İbn Ebî Müseyke (ö. ?) > Amr b. eş-Şedîd > babası isnâdıyla muttasıl olarak aktarılmaktadır.

Buhârî'nin bu hadisi temrîz sîgasıyla aktarması, onun sıhhati hakkında bazı endişeler taşıdığı ihtimalini gündeme getirmektedir. Zira bu nakil, onun sıhhat şartlarını taşıyor olacak ki farklı bir kitabında onu tahrîc ederken *es-Sahîh*'inde temrîz sîgasıyla mu'allak olarak aktarmaktadır. Ayrıca Taberânî'nin de zikrettiğine göre bu naklin hadis kaynaklarında tek bir kanaldan nakledilmesi<sup>516</sup> Buhârî'nin ona ihtiyatla yaklaşmasına neden olabilir. Nitekim söz konusu rivâyetin sıhhati hususundaki kanaatler, yalnızca bir kanaldan nakledilmiş olması etrafında şekillenmiş; hatta İbn Hacer,<sup>517</sup> Elbânî<sup>518</sup> ve Şu'ayb Arnaût,<sup>519</sup> bu hadisin isnâdının fert kalması sebebiyle onu hasen kabul etmiştir. Bununla birlikte söz konusu hadisin isnâdında bulunan İbn Ebî Müseyke'nin, Vebr'den başka öğrencisinin olmaması;<sup>520</sup> Buhârî'nin bu rivâyeti tahrîc etme hususuna ihtiyatla bakması açısından daha ziyade önem arz etmektedir. Nitekim Vebr'in bu isnâdı aktarırken hocası İbn Ebî Müseyke'yi övmüş olmasına<sup>521</sup> rağmen Alî b. Medînî onu meçhûl kabul etmiştir.<sup>522</sup> Buhârî'nin temrîz sîgalarının kullanımı hususundaki hassasiyeti genel olarak sıhhat şartlarını

<sup>506</sup> Buhârî, "İstikrâz", 13.

<sup>507</sup> *Musannef*, 11: 442.

<sup>508</sup> *el-Müsned*, 4: 222.

<sup>509</sup> *et-Târihu'l-Kebîr*, 4: 259.

<sup>510</sup> "Sadakât", 18.

<sup>511</sup> "Ekdiye", 29.

<sup>512</sup> "Buyû", 102.

<sup>513</sup> Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, nşr. Ebû Mu'âz Târik b. Avdillah ve Ebu'l-Fadl Abdülmuhsin b. İbrâhîm (Kahire: Dârü'l-Harameyn, 1995), 3: 46.

<sup>514</sup> *es-Sünen*, 6: 85.

<sup>515</sup> Vebr b. Ebî Düleyle.

<sup>516</sup> *el-Mu'cemü'l-evsat*, 3: 46.

<sup>517</sup> *Tağlîk*, 3: 319.

<sup>518</sup> Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, *Sahîhu'l-câmi'i's-sağîr ve ziyâdetuhu* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1988), 963.

<sup>519</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 29: 465, 3 numaralı dipnot.

<sup>520</sup> Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 3: 598.

<sup>521</sup> Beyhakî, *es-Sünen*, 6: 85.

<sup>522</sup> İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 3: 618.

taşımayan hadisler üzerinde belirginleştiği için bahsi geçen hadiste bulunan teferüdün yanı sıra isnâdda bulunan İbn Ebî Müseyke'nin meçhûl kabul edilmesi de, Buhârî'nin burada temrîz sîgası kullanmasına sebep teşkil edebilir.

### 17. Nakil:

وَيُذَكِّرُ عَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَدَّ عَلَى الْمُتَصَدِّقِ قَبْلَ النَّهْيِ ثُمَّ نَهَاهُ.<sup>523</sup>

Tercemede Buhârî'nin temrîz sîgasıyla naklettiği bu rivâyet, Şâfiî,<sup>524</sup> Müslim,<sup>525</sup> Ebû Dâvûd,<sup>526</sup> Nesâî,<sup>527</sup> Ebû Avâne,<sup>528</sup> İbn Hibbân<sup>529</sup> ve Beyhakî<sup>530</sup> tarafından Leys > Ebu'z-Zübeyr > Câbir b. Abdillâh isnâdıyla muttasıl olarak nakledilmektedir.

Buhârî, taktî' yaparak temrîz sîgasıyla aktardığı bu rivâyet ile müdebber kölenin satışının anlatıldığı hadise işaret etmektedir.<sup>531</sup> Esasen bu satışın anlatıldığı rivâyetin tam metnini Buhârî de *es-Sahîh*'inde tahrîc etmektedir.<sup>532</sup> Ancak bu hadisin Ebu'z-Zübeyr'den nakledilen ziyâdesi bulunmakta ve Buhârî o ziyâdeyi tahrîc ettiği rivâyet ile birlikte değil; burada temrîz sîgasıyla aktarmaktadır.

Söz konusu rivâyetin temrîz sîgasıyla nakledilmesi hakkında muhaddislerin kanaatleri şu şekildedir: Moğultay b. Kılıç, Buhârî'nin yalnızca sıhhat şartlarına uymayan hadisler için değil; sahîh hükmünü verdiği rivâyetler için de temrîz sîgası kullandığı iddiasını temellendirmek için bu hadisi delil göstermektedir. Ona göre Buhârî'nin sıhhat şartlarına uyan bu hadisi temrîz sîgasıyla aktarması, bu sîganın yalnızca zayıflığa işaret etmek için kullanılmadığını gösterir.<sup>533</sup> Moğultay b. Kılıç'ın, Buhârî'nin temrîz sîgasının kullanımı hakkındaki görüşünde haklı olduğu ihtimal dâhilinde olsa bile, *es-Sahîh*'in bölümlerinde mu'allak ve muttasıl şekillerde aktarılan bu rivâyet için daha farklı bir durum söz konusudur. Zira Buhârî, bu tercemede

<sup>523</sup> Buhârî, "Husumât" 2.

<sup>524</sup> *el-Ümm*, 8: 15.

<sup>525</sup> "Zekât", 41; "Eymân", 59.

<sup>526</sup> "İtk", 9.

<sup>527</sup> "İtk", 14.

<sup>528</sup> *Müsned*, 3: 490.

<sup>529</sup> İbn Balabân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 8: 128.

<sup>530</sup> *es-Sünen*, 10: 521.

<sup>531</sup> İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 6: 537; Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, 10: 212; İbn Mülakkin, *et-Tavdîh*, 14: 351; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 5: 91; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 12: 255.

<sup>532</sup> "Buyû", 59; "İstikrâz", 16.

<sup>533</sup> *İslâh*, 87.

zikrettiği ziyadeyi, tahrîc ettiği rivâyet ile birlikte aktarmamıştır. Bu sebeple söz konusu naklin yanında onu da sahîh kabul ettiği söylenemez.

Esasında Buhârî'nin tercemedeki kısmı tahrîc etmemesinin sebebi bu ziyâdede Ebu'z-Zübeyr'in teferrüd etmesi olabilir. Çünkü Ebu'z-Zübeyr kanalıyla aktarılan bu ziyadenin fert kalması Buhârî'nin, sıhhat kriterlerine aykırı olarak değerlendirdiği bir durum olabilir. Nitekim İbn Hacer ve Aynî, söz konusu hadisin yalnızca bu kısmı Buhârî'nin sıhhat şartlarına uymadığı için onu temrîz sîgasıyla aktardığını ifade eder.<sup>534</sup> Kanaatimizce onun bu husustaki duyarlılığı sebebiyle temrîz sîgasını bu duruma işaret etmek üzere kullanmış olması muhtemeldir. Bununla birlikte söz konusu hadisin sıhhati hususunda Elbânî<sup>535</sup> ve Şu'ayb Arnaût,<sup>536</sup> söz konusu ziyâdeyi dikkate almaksızın sahîh hükmünü verir.

### 18. Nakil:

وَيُذَكِّرُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى بِالَّذِينَ قَبْلَ الْوَصِيَّةِ.<sup>537</sup>

Tercemede Buhârî'nin temrîz sîgasıyla naklettiği bu hadis, Hâris el-A'ver (ö. ?) > Alî b. Ebî Tâlib isnâdıyla Humeydî,<sup>538</sup> Ahmed b. Hanbel,<sup>539</sup> İbn Mâce,<sup>540</sup> Tirmizî,<sup>541</sup> Ebû Ya'la<sup>542</sup> ve Beyhakî<sup>543</sup> tarafından muttasıl olarak aktarılmaktadır.

Buhârî'nin bu hadisi temrîz sîgasıyla aktarması hususunda Hâris el-A'ver'in söz konusu tarîkte teferrüd etmesinin<sup>544</sup> ve onun güvenilirliği hakkında ricâl münekkitlerinin ihtilâfının etkili olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Şa'bî onu yalancı olmakla itham etmiş;<sup>545</sup> Yahyâ b. Ma'în onu zayıf kabul etmiş,<sup>546</sup> Alî b. Medînî onun için kezzâb ifadesini kullanmış,<sup>547</sup> Ebu'z-Zür'a onunla ihticâc

<sup>534</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 5: 91; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 12: 255.

<sup>535</sup> *Sahîhu'l-câmi's-sağîr*, 68.

<sup>536</sup> İbn Balaban, *Sahîhu İbn Hibbân*, nşr. Ş. Arnaût, 8: 128, 2 numaralı dipnot.

<sup>537</sup> *Buhârî*, "Vesâyâ", 9.

<sup>538</sup> *Müsned*, 1: 18.

<sup>539</sup> *el-Müsned*, 1: 144.

<sup>540</sup> "Vesâyâ", 7.

<sup>541</sup> "Ferâiz", 5; "Vesâyâ", 6.

<sup>542</sup> *Müsned*, 1: 257.

<sup>543</sup> *es-Sünen*, 6: 437.

<sup>544</sup> *Tirmizî*, "Ferâiz", 5.

<sup>545</sup> Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, nşr. Nureddîn İtr (Dımaşk: Dârü'l-Melhâh, 1978), 1: 276.

<sup>546</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3: 79.

<sup>547</sup> Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 14: 43.

edilemeyeceğini,<sup>548</sup> İbn Ebî Heyseme de yalancı olduğunu<sup>549</sup> ifade etmiştir. Beyhakî, Hâris el-A‘ver’in söz konusu hadisteki teferrüdü sebebiyle muhaddislerin bu rivâyetin Hz. Peygamber’e aidiyeti hususunda net bir kanaate varmaktan imtinâ ettiğini ve hadis hafızlarının onun hakkındaki cerhlerinden ötürü kendisinden ihticâc edilemeyeceğini dile getirmiştir.<sup>550</sup> Diğer taraftan Ahmed b. Sâlih, (ö. 248) Hâris’in yalancılığının görüşlerinden dolayı olduğunu söyleyerek Hâris’i tevsîk etmektedir.<sup>551</sup> Esasında Hâris, hadis naklinde zayıf olmakla birlikte onun yalancılıkla ithâm edilmesi, Şî‘ eğiliminden ötürü benimsediği görüşlerin yalanlanmasına dairdir. Aksi takdirde Buhârî’nin, senedinde yalancı râvînin bulunduğu bir hadisi *es-Sahîh*’inde temrîz sîgasıyla da olsa yer vermesi onun sıhhat kriterlerine hâle getirir. Öte yandan Hâris hakkındaki bu olumsuz değerlendirmelere rağmen Tirmizî, ilim ehlinin bu hadis ile amel ettiğini söylemiştir.<sup>552</sup> Ulemânın bu hadisle amel hususundaki ittifakını destekleme amacıyla Buhârî’nin ona i‘timâd ettiğini dile getiren muhaddisler de onun bu nakli, sıhhat şartlarına uymaması sebebiyle ihticâc kısmında değil tercemede naklettiğini ifade eder.<sup>553</sup>

Yüksek bir olasılıkla isnâdında güvenilirliği hususunda münekkitler arasında ihtilâf bulunan bir râvînin olması sebebiyle Buhârî, bu ihtilaftan kaçınmak amacıyla bu hadiste temrîz sîgası kullanmıştır. Şu‘ayb Arnaût’un söz konusu hadisin isnâdına Hâris’ten dolayı zayıf hükmünü vermiş olması<sup>554</sup> da bu ihtimali destekleyen bir unsurdur. Bununla beraber Buhârî, ulamânın bu hadisle amel ediyor olmasını da gözardı edememiş olacak ki konu ile alakalı bâb başlığının ardından bu rivâyete de yer vermiştir.

<sup>548</sup> *ed-Du‘afâ ve ecvibetuhu*, 2: 587.

<sup>549</sup> İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve ‘t-ta‘dîl*, 3: 79.

<sup>550</sup> *es-Sünen*, 6: 438.

<sup>551</sup> Ebû Hafs Ömer b. Şâhîn, *Târîhu esmâ‘i’s-sikât*, nşr. Subhî es-Sâmîrânî (Kuveyt: Dârü’s-Selefiyye, 1984), 72.

<sup>552</sup> “Ferâiz”, 5.

<sup>553</sup> İbn Mülakkin, *et-Tavdîh*, 17: 212; İbn Hacer, *Fethu ‘l-bârî*, 5: 91; Aynî, *Umdetu ‘l-kârî*, 14: 43.

<sup>554</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 2: 33, 1 numaralı dipnot.

### 19. Nakil:

وَيَذْكُرُ عَنْ ابْنِ عَمْرٍو عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَعَلَ رِزْقِي تَحْتَ ظِلِّ رُمُجِي وَجَعَلَ الذَّلَّةَ وَالصَّغَارَ عَلَيَّ مِنْ خَالَفَ أَمْرِي.<sup>555</sup>

Buhârî'nin terceme de İbn Ömer'den temrîz sîgasıyla aktardığı bu hadis, İbn Ebî Şeybe,<sup>556</sup> Ahmed b. Hanbel,<sup>557</sup> Ebû Dâvûd,<sup>558</sup> Bezzâr,<sup>559</sup> Tahâvî,<sup>560</sup> Taberânî<sup>561</sup> ve Beyhâkî<sup>562</sup> tarafından muttasıl olarak nakledilmiştir.

Buhârî'nin zayıflığına işaret etmek üzere bu nakilde temrîz sîgası kullanmış olması ihtimal dâhilindedir. Nitekim bu hadisin, zayıf olduğuna işaret eden illetleri bulunan iki kanaldan nakledildiği görülmektedir. Söz konusu aktarımda temrîz sîgası kullanılması hususunda bu illetlerin etkili olabileceği ihtimali bulunduğundan bu iki kanalı, ayrı olarak incelemeye tâbî tutmak uygun olacaktır.

Söz konusu naklin temrîz sîgasıyla aktarılması hususunda inceleyeceğimiz ilk tarîki, Abdurrâhmân b. Sâbit<sup>563</sup> (ö. 165) > Hassân b. Atiyye > Ebu'l-Münîb<sup>564</sup> (ö. 101 civarı) > İbn Ömer şeklindedir. Bu kanalda bulunan Abdurrâhmân, güvenilirliği hususu ihtilâflı olan bir râvîdir. Nitekim Yahyâ b. Ma'în,<sup>565</sup> ve Ahmed b. Hanbel,<sup>566</sup> onu zayıf kabul etmiş; hatta Ahmed b. Hanbel, Buhârî'nin temrîz sîgasıyla naklettiği söz konusu aktarımın, onun münker hadislerinden sayıldığını söyler.<sup>567</sup> İclî<sup>568</sup> ve Ebu'z-Zür'a<sup>569</sup> onda bir be'is görmediğini dile getirirken Nesâî onu zayıf kabul eder.<sup>570</sup> Münekkitlerin isnâddaki râvîler hakkındaki bu görüşleri, söz konusu naklin bu

<sup>555</sup> Buhârî, "Cihâd", 88.

<sup>556</sup> Musannef, 10: 287, 10: 304.

<sup>557</sup> el-Müsned, 2: 50.

<sup>558</sup> "Libâs", 5.

<sup>559</sup> Müsned, 6: 205.

<sup>560</sup> Şerhu müşkili'l-âsâr, 1: 213.

<sup>561</sup> Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, Müsnedü's-Şâmiyyîn, nşr. Hamdî Abdülmecid es-Selefi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1989), 1: 216.

<sup>562</sup> Şu'abü'l-îmân, 2: 417.

<sup>563</sup> Abdurrahmân b. Sâbit b. Sevbân.

<sup>564</sup> Ebu'l-Münîb el-Cüraşî.

<sup>565</sup> Târîh, (Dârimî rivâyeti) 1: 146.

<sup>566</sup> İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-ta'dîl, 5: 219.

<sup>567</sup> Ahmed b. Hanbel, Müsned, nşr. Ş. Arnaût, 9: 123, 1 numaralı dipnot.

<sup>568</sup> Ma'rifetü's-sikât, 2: 73.

<sup>569</sup> İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-ta'dîl, 5: 219.

<sup>570</sup> Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, Kitâbu'd-du'afâ ve'l-metrûkîn, nşr. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 2: 91.



tarîkinin zayıf olabileceğini gösterir. Nitekim Şu'ayb Arnaût, İbn Ömer'den nakledilen bu isnâdı, Abdurrahmân b. Sâbit'in zayıf olması sebebiyle taz'îf eder.<sup>571</sup>

Söz konusu hadisin ikinci tarîki Sadaka b. Abdillâh (ö. 166) > Evzâ'î > Yahyâ b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre şeklindedir. Bu seneddeki illetin sebebi râvîlerinden birinin mecrûh olmasıdır. İsnattaki bu râvî Sadaka b. Abdillâh olup Yahyâ b. Ma'în,<sup>572</sup> Ahmed b. Hanbel,<sup>573</sup> Buhârî,<sup>574</sup> Nesâî<sup>575</sup> ve Dârekutnî onu zayıf kabul etmiştir.<sup>576</sup> Diğer taraftan bu hadisin Tâvûs b. Keysân'dan nakledilen başka bir isnâdı bulunmaktadır.<sup>577</sup> Bu isnâdın da mürsel olarak aktarıldığını söyleyen İbn Hacer, ona hasen hükmünü vermiştir.<sup>578</sup> Sadaka b. Abdillâh hakkındaki bu cerh ifadelerinin, söz konusu senedin zayıflığını gerektirdiği açıktır. Zira Ebû Hâtîm de Sadaka b. Abdillâh'ın zayıflığı sebebiyle bu isnâdı taz'îf etmiştir.<sup>579</sup>

Buhârî, genellikle zayıflığa işaret etmek üzere kullandığı temrîz sîgasını, kanaatimizce söz konusu hadiste de bu sebeple kullanmıştır. Zira bu isnâdların herbirinde illet bulunması, söz konusu hadisin farklı isnâdlarla desteklenip kuvvetlenmesi ihtimalini de azaltmaktadır.

---

<sup>571</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 9: 123, 1 numaralı dipnot.

<sup>572</sup> *Târîh*, (Dârimî rivâyeti) 1: 133; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în b. Avn el-Bağdâdî, *Suâlâtü İbni'l-Cüneyd li Yahyâ b. Ma'în*, nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1988), 1: 359.

<sup>573</sup> *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, 2: 20.

<sup>574</sup> *ed-Du'afâu's-sağîr*, 1: 63.

<sup>575</sup> *ed-Du'afâ*, 138.

<sup>576</sup> *el-İlel*, 9: 272.

<sup>577</sup> İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 10: 304.

<sup>578</sup> *Fethu'l-bârî*, 6: 120.

<sup>579</sup> İbn Ebî Hâtîm, *el-İlel*, 3: 388.

## 20. Nakil:

بَاب كَرَاهِيَةِ السَّفَرِ بِالْمَصَاحِفِ إِلَى أَرْضِ الْعَدُوِّ. وَكَذَلِكَ يُرَوَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ بَشْرٍ عَنْ عبيد الله عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ  
عمر عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.<sup>580</sup>

Buhârî, yukarıdaki tercemede İbn Ömer'den düşman topraklarına yapılan seyahatlerde mushafların beraberinde götürülmesinin kerîh görüldüğüne dair bir hadis aktarmıştır. Onun temrîz sîgasıyla naklettiği bu rivâyetin Muhammed b. Bişr (ö. 203) tarîki, İshâk b. Râhûye ve Dârekutnî tarafından muttasıl olarak aktarılmaktadır.<sup>581</sup> Bu hadisin Muhammed b. Bişr tarîkinden başka isnâdları da mevcut olup onlar da Mâlik b. Enes,<sup>582</sup> Abdürrezzâk,<sup>583</sup> İbn Ebî Şeybe,<sup>584</sup> Ahmed b. Hanbel,<sup>585</sup> Buhârî,<sup>586</sup> Müslim<sup>587</sup> tarafından nakledilmektedir.

Buhârî, söz konusu hadisin Muhammed b. Bişr isnâdını tercemede temrîz sîgasıyla mu'allak olarak aktarırken aynı rivâyetin Mâlik b. Enes tarîkini bu bâb başlığı altında muttasıl olarak aktarmaktadır. Buradan hareketle onun, Muhammed b. Bişr isnâdında diğer tarîklerden farklı bir durumla karşılaştığını söyleyebiliriz. Zira Muhammed b. Bişr'den nakledilen aktarımda, seyahatlerde mushafların taşınmasının hoş karşılanmadığı manâsında “كره” fiili kullanılırken, diğer isnâdların tamamında ve Buhârî'nin bu bâb başlığı altında muttasıl olarak naklettiği hadiste de yapılan bu işin yasaklandığına delâlet etmek üzere “نهى” lafzı zikredilmiştir. Diğer bir ifadeyle Muhammed b. Bişr, bu nakli “كره” fiiliyle aktararak diğer hadis hâfizlarına muhâlefet etmiştir. Zira Berkânî (ö. 425) bu hadisteki “كره” lafzını, yalnızca Muhammed b. Bişr'in kullandığını dile getirmiş; ardından söz konusu aktarımın, nakledildiği diğer kanallarda “نهى” fiilinin kullanıldığını söylemiştir.<sup>588</sup> Muhtemelen Buhârî, iki rivâyet arasındaki bu lafız farklılığına ve Muhammed b. Bişr'in buradaki teferrüdüne işaret etmek üzere temrîz sîgası kullanmıştır.

<sup>580</sup> Buhârî, “Cihâd”, 129.

<sup>581</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 6: 161. İbn Hacer'in, İshâk b. Râhûye'nin *Müsned*'i ve Dârekutnî'nin *Efrâd*'ında muttasıl olarak naklettiğini belirttiği bu hadisler, söz konusu eserlerin günümüze ulaşan kısımlarında yer almamaktadır.

<sup>582</sup> “Cihâd”, 7.

<sup>583</sup> *Musannef*, 5: 212.

<sup>584</sup> *Musannef*, 20: 58.

<sup>585</sup> *el-Müsned*, 7: 2.

<sup>586</sup> “Cihâd”, 129.

<sup>587</sup> “İmâre”, 92.

<sup>588</sup> Humeydî, *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*, 2: 236.

## 21. Nakil:

باب هجرة النبي صلى الله عليه وسلم نسائه في غير بيوتهن. وَيُذَكَّرُ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ حَنِيْدَةَ رَفَعَهُ وَلَا تَهْجُرُ إِلَّا فِي النَّبِيِّ. وَالْأَوَّلُ أَصَحُّ.<sup>589</sup>

Buhârî'nin tercemede Mu'âviye b. Hayde'den (ö. 70) temrîz sîgasıyla naklettiği bu hadis, Abdürrezzâk,<sup>590</sup> Ahmed b. Hanbel,<sup>591</sup> Ebû Dâvûd,<sup>592</sup> Nesâî,<sup>593</sup> Taberânî<sup>594</sup> ve Beyhakî<sup>595</sup> tarafından Behz b. Hakîm (ö. 150'den önce) > babası > dedesi isnâdıyla muttasıl olarak aktarılmaktadır.

Buhârî, tercemede Mu'âviye b. Hayde'den aktardığı bu rivâyetin ardından 'ilk (nakil) daha sahîhtir' şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Onun bu ifadesinden bu hususta benzer bir nakle işaret ettiği anlaşılmaktadır. O nakil de bir önceki bâbda Enes b. Mâlik kanalıyla muttasıl olarak nakledilen hadistir.<sup>596</sup> Buhârî'nin bahsi geçen bu iki nakli, sıhhat bakımından değerlendirmeye tâbî tutmasının sebebi, Mu'âviye hadisinin Enes rivâyetinden daha düşük mertebede olmasıdır.

Söz konusu rivâyetin temrîz sîgasıyla aktarılması, Buhârî'nin onu zayıf kabul etmesi ile bağlantılı olmalıdır. Zira o, genellikle zayıf hükmünü verdiği aktarımlarda temrîz sîgası kullanır. Bununla beraber söz konusu nakildeki zayıflık, isnâdında bulunan Behz b. Hakîm'den ihticâc hususunda münekkitler arasında ihtilâf bulunması sebebiyledir. Nitekim Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. İbrâhîm, ondan ihticâc ederken<sup>597</sup> Ebu Hâtim onun hadislerinin yalnızca i'tibâr için yazılabileceğini dile getirmiştir. Bunun yanı sıra Ebû Hâtim'e Amr b. Şu'ayb > babası > dedesi ve Behz b. Hakîm > babası > dedesi isnâdlarından hangisinin daha sağlam olduğu sorulduğunda o, Amr b. Şu'ayb isnâdının daha sahîh olduğunu söylemiştir.<sup>598</sup> Ayrıca İbn Hibbân Behz'in hadis naklinde çok hata yaptığını söylerken;<sup>599</sup> Hâkim de sika olduğunu ancak babası ve dedesinden olan rivâyetlerinin sahîh olmadığını söylemiştir. Çünkü ona göre bu

<sup>589</sup> Buhârî, "Nikâh", 92.

<sup>590</sup> Musannef, 7: 148.

<sup>591</sup> el-Müsned, 4: 447.

<sup>592</sup> "Nikâh", 41.

<sup>593</sup> "İşratü'n-nisâ", 64.

<sup>594</sup> Mu'cemü'l-kebîr, 19: 415.

<sup>595</sup> es-Sünen, 7: 497.

<sup>596</sup> Buhârî, "Mezâlim", 25; "Nikâh", 91.

<sup>597</sup> İbn Hibbân, el-Mecrûhîn, 1: 194.

<sup>598</sup> İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-ta'dîl, 2: 431.

<sup>599</sup> el-Mecrûhîn, 1: 194.

rivâyetler şâzdır ve sahîh mütâbîleri yoktur.<sup>600</sup> Buna göre temrîz sîgasıyla nakledilen bu hadisin, Mu'âviye b. Hayde'nin babası ve dedesinden aktarılması, söz konusu naklin zayıf olduğu kanaatini destekleyen unsurlardan biri olarak kabul edilebilir. Kanaatimizce Mu'âviye b. Hayde hadisinin temrîz sîgasıyla aktarılmasının sebebi isnâdındaki Behz b. Hakîm'den kaynaklanan zayıflıktır ki Buhârî de bu rivâyetin Enes b. Mâlik isnâdından daha alt mertebede olduğuna işaret etmiştir. Bu hususta İbn Hacer'in kanaati de benimsemiş olduğumuz görüş ile örtüşmektedir. Zira o, bu hadisin temrîz sîgasıyla aktarılması hususuna, Enes b. Mâlik naklinden daha düşük mertebede olması bağlamında açıklık getirmiş; temrîz sîgasının Buhârî tarafından dile getirilen iki rivâyet arasındaki sıhhat farkı sebebiyle kullanıldığını ifade etmiştir. Bununla birlikte iki hadisin de sahîh olup ihticâca elverişli olduğunu dile getirmiştir.<sup>601</sup> Zira Behz b. Hakîm'den aktarılan bu hadise Dârekutnî sahîh hükmünü vermiştir.<sup>602</sup> İbn Hacer,<sup>603</sup> Elbânî<sup>604</sup> ve Şu'ayb Arnaût ise isnâdının hasen olduğuna hükmetmiştir.<sup>605</sup>

## 22. Nakil:

بَابُ مَسِّ الْحَرِيرِ مِنْ غَيْرِ لِبَسٍ. وَيُرْوَى فِيهِ عَنِ الزُّبَيْدِيِّ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنِ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.<sup>606</sup>

Buhârî, yukarıdaki tercemede Enes b. Mâlik'ten temrîz sîgasıyla bir hadis aktarmıştır. Bu hadisi Taberânî, Abdullah b. Sâlim (ö. 179) > ez-Zübeydî<sup>607</sup> (ö. 146) > ez-Zührî > Enes b. Mâlik isnâdıyla muttasıl olarak nakletmektedir.<sup>608</sup>

Tercemede bahsi geçen isnâd ile Buhârî'nin hangi rivâyete işaret ettiği hususunda hadis âlimleri arasında iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerden biri Mizzî'ye ait olup o, Buhârî'nin bu isnâdla işaret ettiği hadisin yine ez-Zübeydî (ö. 146 civarı) > ez-Zührî > Enes b. Mâlik isnâdıyla *es-Sahîh*'te naklettiği Hz. Peygamber'in kızı Ümmü Gülsüm'ün ipek giydiğinin anlatıldığı rivâyet<sup>609</sup> olduğunu öne sürer.<sup>610</sup> Buna karşılık İbn Hacer, Buhârî'nin işaret ettiği rivâyetin, Berâ b. Âzib'den aktarılan

<sup>600</sup> *Suâlâtü's-Siczi li'l-Hâkim*, 1: 148.

<sup>601</sup> *Fethu'l-bârî*, 9: 373.

<sup>602</sup> *el-İlel*, 7: 90.

<sup>603</sup> *Tağlik*, 4: 431.

<sup>604</sup> *Sahîhu Ebî Dâvûd*, 6: 359.

<sup>605</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 33: 214, 3 numaralı dipnot.

<sup>606</sup> *Buhârî*, "Libâs" 26.

<sup>607</sup> Muhammed b. Velîd b. Âmir.

<sup>608</sup> *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 6: 13; a. mlf., *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, 3: 7.

<sup>609</sup> *Buhârî*, "Libâs", 30.

<sup>610</sup> Ebü'l-Haccâc Cemâleddin Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tuhfetü'l-esrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf*, nşr. Beşar Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2008), 1: 661.

Sa'd b. Mu'âz (ö. 5) kıssası olduğunu dile getirir. O, bu görüşünü desteklemek amacıyla Buhârî'nin *es-Sahîh*'inin başka bir bölümünde Berâ b. Âzib'den naklettiği Sa'd b. Mu'âz kıssasının yer aldığı aktarıma,<sup>611</sup> bu tercemedeki ez-Zübeydî hadisini şâhit olarak zikretmesini delil gösterir. Bununla birlikte bu bâb başlığı altında Buhârî'nin, bahsi geçen Berâ b. Âzib hadisini tahrir etmesi, işaret ettiği hadisin, Sa'd b. Mu'âz kıssasının anlatıldığı rivâyet olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Söz konusu naklin temrîz sîgasıyla aktarılması hususunda tercemede zikredilen isnâdın fert kalmasının etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Dârekutnî, bu hadisi ez-Zübeydî'den yalnızca Abdullah b. Sâlim'in aktardığını; bu sebeple söz konusu tarîkin fert olduğunu ifade etmektedir.<sup>612</sup> Bununla birlikte İbn Hacer'in bu seneddeki Abdullah b. Sâlim'in teferrüdü sebebiyle Buhârî'nin temrîz sîgası kullandığını dile getirmesi de<sup>613</sup> tercemede yer alan bu hadisin ez-Zübeydî'den nakledilen tarîkinin fert olması sebebiyle temrîz sîgasıyla aktarılması ihtimalini kuvvetlendirir. Öte yandan söz konusu rivâyet, ilgili tarîk dışında farklı isnâdlarla da aktarılmaktadır. Bu isnâdların genel itibariyle sahîh olduğuna hükmedilmesi<sup>614</sup> ez-Zübeydî'den nakledilen bu tarîkin desteklenerek hasen li-gayrihî mertebesine çıkabileceğini göstermektedir.

---

<sup>611</sup> “Menâkıbu'l-ensâr”, 12.

<sup>612</sup> Ebu'l-Fadl Muhammed Tâhir b. Alî b. Ahmed el-Makdisî eş-Şeybânî İbnü'l-Kayserânî, *Etrâfu'l-Garâib ve'l-efrâd li'd-Dârekutnî*, nşr. Mahmûd Hasan Nessâr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 2: 196.

<sup>613</sup> *Tağlik*, 5: 63.

<sup>614</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 20: 395, 2 numaralı dipnot; 20: 416, 1 numaralı dipnot; 21: 91, 1 numaralı dipnot.

### 23. Nakil:

وَيَذْكُرُ عَنْ تَمِيمِ الدَّارِيِّ رَفَعَهُ قَالَ هُوَ أَوْلَى النَّاسِ بِمَحْيَاهُ وَمَمَاتِهِ وَاخْتَلَفُوا فِي صِحَّةِ هَذَا الْخَبَرِ.<sup>615</sup>

Buhârî'nin tercemede temrîz sîgasıyla aktardığı bu hadisi Şâfiî,<sup>616</sup> İbn Ebî Şeybe,<sup>617</sup> Ahmed b. Hanbel,<sup>618</sup> Buhârî,<sup>619</sup> İbn Mâce,<sup>620</sup> Ebû Dâvûd,<sup>621</sup> Tirmizî,<sup>622</sup> İbn Ebî Âsım,<sup>623</sup> (ö. 287) Nesâî,<sup>624</sup> İbnü'l-Bağandî,<sup>625</sup> (ö. 312) Beğâvî,<sup>626</sup> (ö. 317) Taberânî,<sup>627</sup> Dârekutnî,<sup>628</sup> Hattâbî<sup>629</sup> (ö. 388) ve Hâkim<sup>630</sup> muttasıl olarak nakletmiştir.

Söz konusu nakil, muttasıl olarak yer aldığı kaynaklarda Ebû Nu'aym<sup>631</sup> ve Yahyâ b. Hamza tarîkleri olmak üzere iki farklı şekilde Abdullah b. Mevheb'den nakledilmektedir. Şöyle ki; Ebû Nu'aym bu isnâdı Abdülazîz b. Ömer > Abdullah b. Mevheb (ö. ?) > Temîm ed-Dârî (ö. 40) şeklinde aktarırken Yahyâ b. Hamza, Abdullah b. Mevheb ve Temîm ed-Dârî arasında Kabîse b. Zü'eyb'i (ö. 80'ler) zikreder.

Buhârî'nin söz konusu tercemede ifade ettiği üzere muhaddisler arasında bu haberin sıhhati hususunda ihtilâf ortaya çıkmıştır. Bazı muhaddisler onu tashîh ederken kimileri de taz'îf etmiştir. Söz konusu rivâyeti taz'îf edenlerden biri olan Şâfiî, bu naklin Hz. Peygamber'den sâbit olmadığını; çünkü Abdullah b. Mevheb'i tanımadığını ve Temîm ed-Dârî ile mülâkî olup olmadığını bilmediğini dile getirir.<sup>632</sup> Buhârî de bir kişinin velâ hakkının İslâm'a girmesine vesile olan kişiye verilebileceğini konu alan bu hadisin sahîh olmadığını; çünkü 'Velâ hakkı azâd

<sup>615</sup> Buhârî, "Ferâiz", 22.

<sup>616</sup> el-Ümm, 4: 78.

<sup>617</sup> Musannef, 16: 361.

<sup>618</sup> el-Müsned, 4: 102, 103.

<sup>619</sup> et-Târihu'l-kebir, 5: 199.

<sup>620</sup> "Ferâiz", 18.

<sup>621</sup> "Ferâiz", 13.

<sup>622</sup> "Ferâiz", 20.

<sup>623</sup> Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî İbn Ebî Âsım, *el-Ahâd ve'l-mesânî*, nşr. Bâsım Faysal Ahmed (Riyad: Dâru'r-Râye, 1991), 5: 8.

<sup>624</sup> "Ferâiz", 28.

<sup>625</sup> Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed b. Süleymân İbnü'l-Bağandî, *Müsnedu Ömer b. Abdilazîz*, nşr. Muhammed Avvâme (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1987), 158.

<sup>626</sup> Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz Beğavî, *Mu'cemü's-sahâbe*, nşr. Muhammed el-Emîn b. Muhammed Mahmûd (Kuveyt: Mektebetü Dâri'l-Beyân, t.y), 1: 368, 369.

<sup>627</sup> *Mu'cemü'l-kebir*, 2: 56.

<sup>628</sup> *Sünen*, 5: 320.

<sup>629</sup> Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Büstî el-Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh (Halep: Matbaatü'l-İlmiyye, 1932), 4: 104.

<sup>630</sup> *el-Müstedrek*, 2: 238.

<sup>631</sup> Ebû Nu'aym Fadl b. Dükeyn.

<sup>632</sup> el-Ümm, 4: 78.

edenindir' şeklindeki rivâyetin hükmüyle çelişeceğini ifade eder.<sup>633</sup> Buhârî'nin bu ifadesinden söz konusu hadisin, sahîh olsa bile 'velâ hakkı azâd edenindir' hadisi ile mukâvemet edebilecek derecede sağlam bir aktarım olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Tirmizî de bu naklin, Abdullah b. Mevheb'den başka bir isnâdla aktarılmaması dolayısıyla fert kaldığını; bununla birlikte onunla amel edenler bulunsa bile bu tarîkin muttasıl olmadığını dile getirir.<sup>634</sup> Nesâî, Abdullah b. Mevheb'in Temîm ed-Dârî'den semâ' ettiği bu rivâyette hata olduğunu zikreder.<sup>635</sup> Söz konusu aktarımın bir grup tarafından bazı illetlerden dolayı reddedildiğini söyleyen İbnü'l-Münzir,<sup>636</sup> (ö. 318) Abdullah b. Mevheb'den bu hadisi yalnızca Abdülazîz b. Ömer'in dinlediğini; onun da takvâ ehli olmadığını söyler.<sup>637</sup> Ayrıca Yahyâ b. Hamza'nın naklettiği tarîkte Abdullah b. Mevheb ve Temîm ed-Dârî arasında Kabîse b. Zü'eyb zikredilmesine rağmen<sup>638</sup> Ebû Nu'aym'ın aktardığı isnâdda Abdullah b. Mevheb'in Temîm ed-Dârî'den "سمعتُ" lafzıyla bu hadisi aldığı görülmektedir.<sup>639</sup> Kabîse b. Zü'eyb'in Temîm ed-Dârî'den semâ' ettiğinin bilinmediğini ifade eden İbnü'l-Münzir, hakkındaki bu ızdırâb sebebiyle söz konusu aktarımı mahfûz kabul edemeyeceğini dile getirir.<sup>640</sup> Öte yandan bu hadisin işaret ettiği hükmün, 'Velâ hakkı azâd edenindir' rivâyetinde belirtilen hükümle muhâlif olması sebebiyle taz'îf edildiğini ifade eden Hattâbî, söz konusu naklin isnâdında bulunan Abdülazîz b. Ömer'in de hıfz ve takvâ ehlinden olmadığını kaydeder.<sup>641</sup> Abdullah b. Mevheb'in meçhûlü'l-hâl kabul edilmesinin, bu naklin illeti olduğunu ifade eden İbnü'l-Kattân, bu sebeple söz konusu aktarımın sahîh olmadığını dile getirir.<sup>642</sup>

Tercemede temrîz sîgasıyla nakledilen bu rivâyeti, taz'îf edenlerin yanı sıra tashîh edenler de bulunmaktadır. Onlardan biri Ebû Dâvûd olup kendisi bu nakli

<sup>633</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 5: 199.

<sup>634</sup> "Ferâiz", 20.

<sup>635</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 12: 56.

<sup>636</sup> Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm b. Münzir en-Neysâbü'rî İbnü'l-Münzir, *el-İşrâf alâ mezâhibi'l-ulemâ*, nşr. Ebû Hammâd Sağîr Ahmed el-Ensârî (Mekke: Mektebetü Mekke es-Sekâfiyye, 2004), 4: 394.

<sup>637</sup> Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm b. Münzir en-Neysâbü'rî, *el-Evsat mine's-sünen ve'l-icma' ve'l-ihtilâf*, nşr. Muhyiddîn el-Bekârî (Riyâd: Dârü'l-Fellâh, 2010), 7: 562.

<sup>638</sup> Yahyâ b. Hamzâ'dan nakledilen bu isnâd için bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 5: 199; Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 13; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2: 238.

<sup>639</sup> Ebû Nu'aym'dan aktarılan bu isnâd için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4: 102, 103; İbn Mâce, "Ferâiz", 18; *Dârimî*, "Ferâiz", 34.

<sup>640</sup> *el-Evsat*, 7: 562.

<sup>641</sup> *Me'âlimü's-sünen*, 4: 104.

<sup>642</sup> *Beyânü'l-vehm*, 3: 546.

aktardıktan sonra sıhhati hakkında herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.<sup>643</sup> Onun sükût etmesi, naklettiği hadisi sahîh kabul ettiği anlamına gelir. Öte yandan Ebû Hâtim'e bu aktarımın Yahyâ b. Hamza'dan nakledilen isnâdı sorulunca o, aynı rivâyetin Ebû Nu'aym'dan da aktarıldığını ve Ebû Nu'aym'ın hıfz ve takvasının Yahyâ b. Hamza'dan daha sağlam olduğunu ileri sürer.<sup>644</sup> Onun bu açıklamalarından, Ebû Nu'aym'dan nakledilen isnâdı sahîh kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bu naklin taz'îf edilmesine karşı çıkan Ebu'z-Zür'a<sup>645</sup> (ö. 281) da isnâdının hasen olduğunu ve hadis âlimlerinden hiçkimsenin onu terk etmediğini ifade eder.<sup>646</sup> Öte yandan bu rivâyetin garîb olduğunu ve Abdullah b. Mevheb'in bu isnâdda teferrüd ettiğini söyleyen Dârekutnî, bu garâbetin zayıflığa delâlet etmeyeceğini; bilakis sahîh de olabileceğini dile getirir. Ardından burada zikredilen isnâdların Buhârî ve Müslim'e göre sahîh olduğunu belirtir.<sup>647</sup> Hâkim de bu isnâdın Müslim'in şartlarına uyduğu halde onun bu nakli tahrîc etmediğini ifade eder.<sup>648</sup> Söz konusu nakle sahîh hükmü veren bir diğer hadis âlimi Aynî, bu aktarımın Müslim'in şartlarına uymasının, İbn Mâce'nin, Ebû Dâvûd'un, Tirmizî ve Nesâî'nin ona kitaplarında yer vermiş olmasının, bu hadisin Hz. Peygamber'den sâbit olduğunu gösterdiğini ifade eder. Ayrıca Abdullah b. Mevheb'den birçok râvînin hadis dinlemiş olmasının, onun meçhûl sayılamayacağını kanıtı olduğuna dikkat çeker. Öte yandan Abdülazîz b. Ömer'in hâfız olmadığını iddia edenlerin de hata yaptığını, zira onun hıfzta Ahmed b. Hanbel gibi olduğunu dile getirir. Ardından bu aktarımın isnâdının muttasıl olmadığını söyleyen Tirmizî'ye karşı çıkarak Abdullah b. Mevheb'in bu nakli aktarırken semâ'a delâlet eden lafız kullandığını ifade eder. Ayrıca sema' etmemiş olsa bile Temîm ed-Dârî ile arasında Kabîse b. Zü'eyb'in zikredildiğini; Kabîse b. Zü'eyb'in de sika bir râvî olduğunu, Temîm ed-Dârî'nin dönemine yettiğini ve onun bu nakilde kullandığı "عن" lafzının ittisâle hamledilmesi gerektiğini söyler. Diğer taraftan İbnü'l-Münzir'in bu hadisin muzdarib olduğu şeklindeki görüşüne de karşı çıkarak Abdullah b. Mevheb'in bu

---

<sup>643</sup> "Ferâiz", 13.

<sup>644</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 4: 560.

<sup>645</sup> Ebu'z-Zür'a ed-Dımaşkî.

<sup>646</sup> Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh Ebu'z-Zür'a ed-Dımaşkî, *Târîhu Ebi'z-Zür'a ed-Dımaşkî*, nşr. Halîl Mansûr (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 287.

<sup>647</sup> İbn Mülakkin, *et-Tavdîh*, 30: 560.

<sup>648</sup> *el-Müstedrek*, 2: 219.



rivâyeti doğrudan Temîm ed-Dârî'den aktarması veya aralarında Kabîse b. Zü'eyb'in zikredilmesinin hadisin sıhhatine zarar vermeyeceğini dile getirir.<sup>649</sup>

Söz konusu nakil hakkında zikredilen bu kanaatlere göre onun sıhhati ile alakalı bazı problemlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Zira Şu'ayb Arnaût da isnâdındaki inkıtâ' sebebiyle bu hadise zayıf hükmü vermiştir.<sup>650</sup> Kanaatimizce Buhârî'nin burada temrîz sîgası kullanmaktaki maksadı, sıhhat ile alakalı bahsi geçen problemlere işaret etmek olabilir. Zira kendisi de tercemede bu ihtilâftan söz ederek söz konusu aktarımın sahîh olmadığını dile getirmiştir.

#### 24. Nakil:

وَيُذَكِّرُ عَنْ جَابِرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَنَيْسٍ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ يَخْشُرُ اللَّهُ الْعِبَادَ فَيُنَادِيهِمْ بِصَوْتٍ يَسْمَعُهُ مَنْ بَعْدَ كَمَا يَسْمَعُهُ مَنْ قَرَبَ أَنَا الْمَلِكُ أَنَا الدِّيَانُ.<sup>651</sup>

Buhârî'nin tercemede temrîz sîgasıyla yer verdiği bu mu'allak hadisi İbn Ebî Şeybe,<sup>652</sup> Ahmed b. Hanbel,<sup>653</sup> Buhârî,<sup>654</sup> Hâris b. Ebî Üsâme,<sup>655</sup> (ö. 282) İbn Ebî Âsım,<sup>656</sup> Taberânî,<sup>657</sup> Hâkim,<sup>658</sup> Ebû Nu'aym,<sup>659</sup> İbn Abdilber<sup>660</sup> ve Hatîb el-Bağdâdî<sup>661</sup> muttasıl olarak aktarmıştır. Câbir b. Abdullah'tan temrîz sîgasıyla aktarılan bu naklin hadis kaynaklarında Muhammed b. Akîl, Muhammed b. Münkedir ve Ebu'l-Cârûd'dan nakledilen üç tarîki bulunmaktadır.

Buhârî'nin tercemede temrîz sîgasıyla naklettiği bu aktarıma, *es-Sahîh*'in farklı bir bölümünde de yer verdiği; ancak orada cezim sîgası kullandığı görülmektedir.<sup>662</sup> Aynı rivâyetin *es-Sahîh*'te iki farklı sîgayla nakledilmiş olması, Buhârî'nin mu'allak hadis aktarma üslûbu hakkında zikredilmiş olan kaidenin aksine

<sup>649</sup> *Umdetü'l-kârî*, 23: 257, 258.

<sup>650</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 28, 144, 2 numaralı dipnot.

<sup>651</sup> *Buhârî*, "Tevhîd", 32.

<sup>652</sup> Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm İbn Ebî Şeybe, *Müsnedu İbn Ebi Şeybe*, nşr. Âdil b. Yûsuf el-Gâzâvî, Ahmed Ferid el-Mezîdî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997), 2: 347.

<sup>653</sup> *el-Müsned*, 3: 490.

<sup>654</sup> Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *Halku ef'âli'l-ibâd*, nşr. Fehd b. Süleyman el-Fehd (Riyad: Dâru Atlasî'l-Hadrâ, 2005), 2: 241: a. mlf., *Edebü'l-müfred*, 539.

<sup>655</sup> Alî b. Ebî Bekir el-Heysemî Nureddîn el-Heysemî, *Buğyetü'l-bâhis an zevâ'idi Müsnedi'l-Hâris*, nşr. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkirî (Medine: Câmîatü'l-İslâmiyye, 1992), 188.

<sup>656</sup> *el-Âhâd ve'l-mesânî*, 4: 80.

<sup>657</sup> *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, 1: 104.

<sup>658</sup> *el-Müstedrek*, 2: 438.

<sup>659</sup> *Ma'rifetü's-sahâbe*, 3: 1585.

<sup>660</sup> *Beyânü'l-İlim*, 389.

<sup>661</sup> Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fî talebi'l-İlim*, nşr. Nureddin Itr (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1975), 110.

<sup>662</sup> "İlim", 19.

bir tutum olarak görünmektedir. Zira bu husustaki kaideye göre Buhârî, temrîz sîgasını çoğunlukla zayıflığa delâlet etmek üzere kullanır. Onun cezim sîgası kullanması ise aktardığı hadisin sıhhati yönünde hüküm verdiğiine işaret eder. Buna karşılık buradaki tutumuyla zayıflığa delâlet etmek üzere temrîz sîgasıyla aktarmış olabileceği bir hadisi, farklı bir bölümde cezim sîgasıyla naklederek söz konusu hadisin kendisine göre sahîh olduğu yönünde bir izlenim oluşturmaktadır.

Tercemedeki bu hadisin ilk bakışta mu'allak nakillerle ilgili kaideye aykırı bir şekilde aktarıldığı görülmekle birlikte bu aktarımın, söz konusu bölümlerde ne mahiyette nakledildiği incelendiğinde esasında bahsi geçen kaidelere aykırı bir durumun olmadığı görülmektedir. Nitekim bu aktarıma yer verilen bölümlerden biri olan *İlim* bahsinde, söz konusu hadisin Câbir b. Abdillâh'ın kelâmının geçtiği kısmı; diğer bir ifadeyle mevkûf olan kısmı aktarılmaktadır. *Tevhîd* bahsindeki tercemede ise bu rivâyetin merfû' olan kısmı aktarılmaktadır.<sup>663</sup> Buradan hareketle iki aktarım arasında bir fark bulunduğunu söyleyebiliriz. Nitekim İbn Hacer'in bu husustaki kanaati, iki aktarım arasında farklı bir durumun olduğunu gösterir. O, isnâdının hasen olması sebebiyle mevkûf kısmın cezim sîgasıyla aktarıldığını; metindeki bir lafzın hangi manâya geldiği hususunda ihtilâfin olması sebebiyle merfû' olan kısmın ise temrîz sîgasıyla nakledildiğini söyler.<sup>664</sup> Zira bahsi geçen hadisin metnindeki "صوت" kelimesinin Allah'a nisbet edilmesi söz konusu olduğu için bu kelimedenden kast edilenin ne olduğu hususunda kapalılık bulunmaktadır. İbn Hacer, söz konusu aktarımın bu kısmının tevile ihtiyaç duyduğunu; farklı tarîklerle desteklenmesinin de bu kapalılığı gidermek için yeterli olmayacağını ifade eder.<sup>665</sup> Bunun yanı sıra söz konusu ifadedeki kapalılığı gidermek amacıyla bu sesin, meleklerin vahiy alırken gökyüzünden çıkan ses olabileceğini veya bu hadisi nakleden râvîlerden birinin haşredildikten sonra duyulan nidâyı kast etmek üzere "صوت" kelimesini tercih etmiş olabileceğini dile getirir.<sup>666</sup>

Söz konusu naklin cezim sîgasıyla aktarılması, Buhârî'nin onun sıhhati hususunda endişe taşımadığını göstermektedir. Zira bu hadisin nakledildiği

<sup>663</sup> Söz konusu rivâyetin *İlim* bölümünde geçen kısmı şu şekildedir: "Câbir b. Abdillâh, Abdullâh b. Üneys'ten tek bir hadis alabilmek için bir ay süresince rihle yaptı." *Tevhîd* bölümünde de şu kısım nakledilir: "Allah, kullarını haşreder. Ardından onları öyle bir sesle çağırır ki o sesi uzakta olanlar da yakındaymış gibi duyar. Melik benim, hâkim benim der."

<sup>664</sup> *Fethu'l-bârî*, 1: 229-230.

<sup>665</sup> *Fethu'l-bârî*, 1: 229-230.

<sup>666</sup> *Fethu'l-bârî*, 13: 565.

Muhammed b. Akîl tarîkinin hasen,<sup>667</sup> Muhammed b. Münkedir isnâdının sâlih olduğuna<sup>668</sup> hükmedilmiştir. Bu tarîklerin birbirini desteklemesi neticesinde söz konusu hadisin Buhârî'nin sıhhat şartlarına ulaşmış olduğuna ihtimal verebiliriz. Bununla birlikte bu aktarımın belli bir kısmını temrîz sîgasıyla aktarıp hadisteki lafzın kapalılığına işaret etmiş olma ihtimali de onun hadis naklindeki hassasiyetini ve tasarruflarının ne denli isâbetli olduğunu göstermektedir.

## 2. İhticâc Kısmında Yer Alan Hadisler

### 1. Nakil:

وَقَالَ لَنَا أَدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةَ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ قَالَ: كَانَ ابْنُ عَمْرِو بْنِ نُصَيْبٍ فِي مَكَانِهِ الَّذِي صَلَّى فِيهِ الْفَرِيضَةَ. وَيُنْكَرُ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَفَعَهُ لَا يَنْطَوِّعُ (الإمام) فِي مَكَانِهِ. وَلَمْ يَصِح.<sup>669</sup>

Buhârî, tercemeden sonra İbn Ömer'den nakledilen mevkûf rivâyetin ardından Ebû Hureyre'den temrîz sîgasıyla mu'allak olarak merfû' bir nakil aktarmaktadır. Hz. Peygamber'e nisbet edilerek nakledilen bu hadise, İbn Ebî Şeybe,<sup>670</sup> Ahmed b. Hanbel,<sup>671</sup> Buhârî,<sup>672</sup> İbn Mâce,<sup>673</sup> Ebû Dâvûd<sup>674</sup> ve Beyhakî,<sup>675</sup> eserlerinde muttasıl olarak yer vermektedir. Hadisin isnâdı bu kaynaklarda Leys b. Ebî Süleyym > Haccâc b. Ubeyd > İbrâhîm b. İsmâîl (ö. ?) > Ebû Hureyre şeklinde nakledilmektedir.

Buhârî'nin temrîz sîgasıyla aktardığı bu merfu' hadis, ihticâc kısmında yer alması dolayısıyla önem arz etmektedir. Çünkü Buhârî, genellikle sıhhat şartlarına uyan hadisleri ihticâcen aktarmaktadır. Temrîz sîgası ise Buhârî'nin çoğunlukla zayıflığa işaret etmek üzere kullandığı bir sîgadır. Esasında onun bu merfû' hadisi, mevkûf rivâyetten sonra ve temrîz sîgasıyla aktarmasında özel bir durum vardır. Şöyle ki; bâb başlığı altında konu ile alakalı rivâyetlerin kendisine ulaşan tarîklerini veren Buhârî, nadiren de olsa sıhhat şartlarını taşımayan hadisleri de bu kısımlarda aktarmaktadır. Onların zayıflığına ya temrîz sîgası kullanarak ya da “bu hadis sahîh değildir”, “isnâdında zayıflık vardır” vb. ifadelere yer vererek işaret etmektedir. İşte bu rivâyette de o, hem temrîz sîgası kullanmış hem de hadisin ardından “لم يصح”

<sup>667</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 25: 432, 3 numaralı dipnot.

<sup>668</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1: 230.

<sup>669</sup> *Buhârî*, “Ezân”, 157.

<sup>670</sup> *Musannef*, 4: 298.

<sup>671</sup> *el-Müsned*, 2: 425.

<sup>672</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1: 340.

<sup>673</sup> “İkâmetü's-salat”, 203.

<sup>674</sup> “Salat”, 187.

<sup>675</sup> *es-Sünen*, 2: 190.

diyerek o rivâyeti ihticâc maksadıyla nakletmediğini belirtmiştir. Aslında o, bu ifadeyi kullanarak söz konusu hadisin merfû‘ olarak nakledildiği Ebû Hureyre isnâdını zayıf kabul ettiğini ortaya koymaktadır. O, bu merfû‘ hadisle ihticâc etmemektedir. Yalnızca, bu konuyla alakalı merfû‘ bir hadisin de bulunduğuna; ancak bu rivâyetin Hz. Peygamber’e aidiyetinin olmadığına dikkat çekmektedir.<sup>676</sup>

Ebû Hureyre’den aktarılan bu merfû‘ hadisteki zayıflık, bu nakli yalnızca İbrâhîm b. İsmâîl’den aktaran Leys b. Ebî Süleym’in (ö. 148) zayıf olmasından kaynaklanmaktadır.<sup>677</sup> Nitekim Süfyân b. Uyeyne onun hıfzını beğenmediğini,<sup>678</sup> İbn Sa’d ve Yahya b. Ma’in onun hadiste zayıf olduğunu zikretmektedir.<sup>679</sup> İclî “câizu’l-hadîs”,<sup>680</sup> Ebu’z-Zür’a “leyyinü’l-hadîs” ifadelerini kullanarak kendisinden ihticâc edilemeyeceğini söylemiştir.<sup>681</sup> Ebû Hâtim de onun hadislerinde ızdırâb bulunduğunu kaydetmektedir.<sup>682</sup> İsnat zincirinde bulunan İbrâhîm b. İsmâîl’in de meçhûlu’l-hâl olduğu zikredilmektedir.<sup>683</sup>

Söz konusu naklin, Ebû Hureyre tarîkinden başka, bir de Muğîre b. Şu‘be’den merfû‘ olarak nakledilen isnâdı bulunmaktadır. Bu isnâd, Ebû Dâvûd<sup>684</sup> ve İbn Mâce<sup>685</sup> tarafından, Atâ el-Horâsânî (ö. 135) > Muğîre b. Şu‘be (ö. 50) şeklinde aktarılmaktadır. Ebû Dâvûd, bu isnâdda yer alan Atâ el-Horâsânî’nin Muğîre b. Şu‘be’ye yetişemediğini zikretmekle beraber<sup>686</sup> bu hadisin sıhhati için sukût etmiş, Aynî onun bu rivâyette sukût etmesini ondan râzı olduğu şeklinde yorumlamıştır.<sup>687</sup>

Ebû Hureyre ve Muğîre b. Şu‘be’den merfû‘ olarak aktarılan tarîkleri dışında bu aktarımın bir de mevkûf şekilde Hz. Alî’den, hasen isnâdla nakledilen tarîki bulunmaktadır.<sup>688</sup> Hz. Alî’den aktarılan naklin isnâdına hasen hükmü verilmesi,<sup>689</sup>

<sup>676</sup> *et-Târîhu’l-kebîr*, 1: 341.

<sup>677</sup> İbn Receb, *Fethu’l-bârî*, 7: 421.

<sup>678</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 7: 178.

<sup>679</sup> İbn Sa’d, *Tabakât*, VIII, 468; Yahya b. Ma’in, *Târîh*, (Dârimî rivâyeti) 1: 159.

<sup>680</sup> *Ma’rifetu’s-sikât*, 2: 231.

<sup>681</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 7: 179.

<sup>682</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 7: 179.

<sup>683</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2: 83; İbn Hacer, *Takrîb*, 105.

<sup>684</sup> “Salat”, 72.

<sup>685</sup> “İkâmetü’s-salat”, 203.

<sup>686</sup> “Salat”, 72.

<sup>687</sup> *Umdetu’l-kârî*, 6: 139.

<sup>688</sup> İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4: 301.

<sup>689</sup> İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2: 432.

diğer rivâyetler karşısında daha sağlam olduğunu göstermektedir. Nitekim Ahmed b. Hanbel de bu hadisin yalnızca Hz. Alî'den aktarıldığını söylemiştir.<sup>690</sup>

Buhârî'nin bu rivâyeti temrîz sîgasıyla aktarması hususunda isnâdındaki zayıflığa işaret etmiş olma ihtimali yüksek gözükmemektedir. Zira Kirmânî,<sup>691</sup> İbn Mülakkin,<sup>692</sup> İbn Hacer<sup>693</sup> ve Aynî<sup>694</sup> temrîz sîgası kullanımını, onun isnâdındaki zayıflığa işaret etmesine bağlamaktadır. Söz konusu rivâyetin sıhhati hususundaki görüşlere gelince, aktarımın metin ve isnâd açısından analizini yapan Elbânî, ilgili rivâyetin Buhârî tarafından temrîz sîgasıyla aktarılan isnâdının zayıf; ancak hadisin ise sahîh olduğuna kanaat getirmiştir.<sup>695</sup> Şu'ayb Arnaût ise Buhârî'nin temrîz sîgasıyla aktardığı isnâdın çok zayıf olduğunu; hadiste de ızdırâb bulunduğunu kaydetmektedir.<sup>696</sup>

---

<sup>690</sup> Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâilî el-Makdisî, *el-Mugnî*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1999), 2: 258.

<sup>691</sup> *Kevâkibu'd-derârî*, 5: 196.

<sup>692</sup> *et-Tavdîh*, 7: 321.

<sup>693</sup> *Fethu'l-bârî*, 2: 432.

<sup>694</sup> *Umdetu'l-kârî*, 6: 139.

<sup>695</sup> *Sâhîhu Ebî Dâvûd*, 4: 160.

<sup>696</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 15: 301. 2 numaralı dipnot.

## 2. Nakil:

وَيَذْكَرُ عَنِ الزُّبَيْدِيِّ عَنِ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنِي عَبَّسَةَ بن سَعِيدٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ يَخْبِرُ سَعِيدَ بن الْعَاصِ قَالَ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبَانَ عَلَى سَرِيَّةٍ مِنَ الْمَدِينَةِ قَبْلَ نَجْدٍ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَقَدِمَ أَبَانَ وَأَصْحَابَهُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِخَيْبَرَ بَعْدَمَا افْتَتَحَهَا وَإِنْ حَزَمَ خَيْلَهُمْ لِلَيْفِ فَقَالَ أَبَانَ وَأَنْتَ بِهَذَا يَا وَبَرَ تَحْدِرُ مِنْ رَأْسِ ضَالٍ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا أَبَانَ اجْلِسْ وَلَمْ يَقْسَمْ لَهُمْ.<sup>697</sup>

Buhârî'nin ihticâc kısmında temrîz sîgasıyla naklettiği bu hadis, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî,<sup>698</sup> (ö. 204) Ebû Dâvûd,<sup>699</sup> İbn Ebî Âsım,<sup>700</sup> Bezzâr,<sup>701</sup> Tahâvî,<sup>702</sup> İbn Hibbân,<sup>703</sup> Taberânî,<sup>704</sup> Ebû Nu'aym<sup>705</sup> ve Beyhâkî<sup>706</sup> tarafından muttasıl olarak nakledilmiştir.

Söz konusu rivâyetin Zübeydî'den<sup>707</sup> nakledilen isnâdı hakkında birtakım ihtilâflar mevcuttur. Şöyle ki; bu hadisi Zübeydî'den nakleden iki râvî bulunmaktadır. Bunlardan biri İsmâîl b. Ayyâş (ö. 181 veya 182) olup onun birtakım cerhlere maruz kaldığı görülmektedir. Nitekim Ahmed b. Hanbel ve Ebu'z-Zür'a, onun Irak ve Hicâz ehlinde aldığı rivâyetlerinde zayıflık olduğunu ifade eder. Ebû Hâtim, “leyyinü'l-hadis” ifadesini kullanarak onu taz'îf eder.<sup>708</sup> Tirmizî, onun Şamlılardan olan hadisleri dışındakilerin muzdarip olduğunu<sup>709</sup> İbn Hibbân yaş ilerledikçe hata yapması sebebiyle ondan ihticâc edilemeyeceği gerekçesiyle onu zayıf kabul eder.<sup>710</sup> İbn Hacer de Şamlılardan aldıkları dışındaki hadislerin zayıf olduğunu ifade eder.<sup>711</sup> Diğer taraftan Buhârî, *es-Sahîh*'inde kendisinden ihticâc amacıyla hadis nakletmezken başka bir kitabında ondan tahrîc etmektedir.<sup>712</sup> Bu durum, İsmâîl b. Ayyâş'ın Buhârî'nin sıhhat şartlarına uymaması ihtimalini gündeme

<sup>697</sup> Buhârî, “Meğâzî”, 38.

<sup>698</sup> Müsned, 4: 316.

<sup>699</sup> “Cihâd”, 140.

<sup>700</sup> *el-Âhâd ve'l-mesânî*, 1: 390.

<sup>701</sup> Müsned, 1: 135.

<sup>702</sup> *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 7: 346.

<sup>703</sup> İbn Balabân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 11: 142.

<sup>704</sup> *Mu'cemü'l-evsat*, 3: 307; a. mlf., *Müsnedü 'ş-Şâmiyyîn*, 3: 55.

<sup>705</sup> *Ma'rifetü's-sahâbe*, 1: 326.

<sup>706</sup> *es-Sünen*, 6: 541.

<sup>707</sup> Muhammed b. el-Velîd ez-Zübeydî.

<sup>708</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2: 192.

<sup>709</sup> Ebû İsmâîl Muhammed b. İsmâîl b. Sevrâ et-Tirmizî, *İlelü't-Tirmizî el-kebîr* (Ebû Tâlib el-Kâdî tertîbi) nşr. Subhî es-Sâmîrânî, Ebu'l-Me'âtî en-Nûrî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1989), 609.

<sup>710</sup> *el-Mecrûhîn*, 1: 125.

<sup>711</sup> *Takrîb*, 109.

<sup>712</sup> Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Kitâbu ref'i'l-yedeyn fi's-salât*, nşr. Bedî'uddin er-Râşidî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1996), 115.

getirir. Nitekim İbn Hacer, Zübeydî isnâdı üzerindeki ihtilâfin da İsmâîl b. Ayyâş'tan kaynaklandığını dile getirmektedir.<sup>713</sup> Zübeydî'den bu hadisi dinleyen diğer bir râvî Sa'îd b. Abdilazîz (ö. 167) olup<sup>714</sup> o da Buhârî'nin sıhhat şartlarını taşımamaktadır.<sup>715</sup> Bunun yanı sıra ondan aktarılan isnâdda yer alan Velîd b. Müslim'in (ö. 194 veya 195) müdellis olduğuna dair kanaatler mevcuttur.<sup>716</sup> Dolayısıyla Zübeydî'den aktarılan her iki senede de zayıflık bulunması sebebiyle Buhârî'nin bu hadisi temrîz sîgasıyla aktarma olasılığının yüksek olduğu söylenebilir.

Söz konusu rivâyetin temrîz sîgasıyla nakledilmesiyle ilgili önemli bir husus da ihticâc bölümünde aktarılmış olmasıdır. Bu durum, Buhârî'nin sıhhat şartlarına uymadığı bir hadis ile ihticâc etmesi ihtimalini akla getirmektedir. Ancak bu hadis, Hayber fethi sonrasında ganimetlerin paylaşımı ile ilgili bir hüküm içeriyor olsa bile Buhârî'nin bu paylaşım hükümlerini ortaya koyma hususunda Zübeydî hadisini delil göstermediği görülmektedir. Zira bu nakilden önce ve sonra tahrîc edilen hadislerde de aynı konu benzer lafızlarla anlatılmıştır. Diğer bir ifadeyle Buhârî, ganimet paylaşımı hususunda delil göstermek için Zübeydî tarîkinden daha kuvvetli olan diğer isnâdları seçmiştir. Dolayısıyla Buhârî'nin Zübeydî'den aktarılan senede bu kısımda yer vermesinin sebebi, bu hususta tahrîc edilen diğer rivâyetlerde ismi zikredilmeyen bir sahâbînin Zübeydî hadisinde isminin geçiyor olmasıdır. Şöyle ki; diğer aktarımlarda Sa'îd b. el-Âs'ın oğullarından biri olduğu söylenen bir kişinin, Zübeydî'den aktarılan hadiste Ebân b. Sa'îd olduğu görülmektedir. Sonuç olarak Buhârî'nin, diğer rivâyetlerde ismi zikredilmeyen kişinin kim olduğunu belirtmek için Zübeydî isnâdına burada yer vermiş olması kuvvetle muhtemeldir. Söz konusu tarîki temrîz sîgasıyla nakletmesinin sebebi de bahsi geçen zayıflıklara işaret etmek olabilir. Bununla birlikte ilgili hadisin sıhhatine dair Elbânî tarafından yapılan değerlendirme sahîh bir hadis olduğu yönündedir.<sup>717</sup>

---

<sup>713</sup> *Tağlîk*, 4: 136.

<sup>714</sup> İbn Balabân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 11: 142.

<sup>715</sup> İbn Balabân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 11: 142, 1 numaralı dipnot.

<sup>716</sup> Ebû Abdullâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *er-Ruvâtu's-sikât*, nşr. Muhammed b. İbrâhîm el-Mevsîlî (Beirut: Dâru'l-Beşâri'l-İslâmiyye, 1996), 1: 186; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, 1: 691; İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdellisîn*, 51.

<sup>717</sup> *Ebû Dâvûd*, "Cihâd", 140.

### 3. İ'tibâr Kısmında Yer Alan Hadisler

#### 1. Nakil:

وَيُذَكِّرُ عَنْ أَبِي خَالِدٍ ثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ الْحَكَمِ وَمُسلمِ الْبَطِينِ وَسَلَمَةَ بْنِ كَهِيلٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ وَعَطَاءَ وَمُجَاهِدَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَتْ امْرَأَةٌ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ أُخْتِي مَاتَتْ.<sup>718</sup>

Buhârî, bir kişinin oruç borcu olduğu halde ölmesi neticesinde borç günlerinin başkası tarafından kaza edilmesi bahsi içerisinde Zâide'den ihticâcen aktardığı bir hadisin ardından i'tibâr amacıyla Ebû Hâlid'den<sup>719</sup> (ö. 190) benzer bir rivâyeti temrîz sîgasıyla nakletmektedir. Ebû Hâlid'den nakledilen hadisi Müslim,<sup>720</sup> İbn Mâce,<sup>721</sup> Tirmizî,<sup>722</sup> Bezzâr,<sup>723</sup> İbn Huzeyme,<sup>724</sup> Ebû Avâne,<sup>725</sup> İbn Hibbân<sup>726</sup> ve Dârekutnî<sup>727</sup> muttasıl olarak aktarmaktadır.

Söz konusu naklin Ebû Hâlid'den aktarılan isnâdındaki râvîlerin hangi hocalarından bu hadisi dinlediği hususunda bir belirsizlik mevcuttur. Şöyle ki; bu senedde Ebû Hâlid'in bu hadisi Â'meş'ten dinlediği; onun da Hakem b. Uteybe, Müslim el-Batîn ve Seleme b. Küheyl olmak üzere üç kişiden aldığı; bu üç kişinin de Sa'îd b. Cübeyr, Atâ ve Mücâhid'den bu rivâyeti naklettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Buhârî'nin Zâide'den ihticâcen naklettiği aktarımda, öldükten sonra kaza edilmesi gereken borç günleri hakkındaki soruyu Hz. Peygamber'e soran kişi bir erkek iken Ebû Hâlid naklinde bu şahıs bir kadındır. Hatta Zâide tarîkinde ölen kişinin bir anne olduğu söylenirken Ebû Hâlid rivâyetinde bu kişi için kız kardeş ifadesi kullanılmaktadır. Söz konusu aktarımın isnâdındaki karışıklığın yanı sıra metnindeki bu farklılık da bu rivâyetin Hz. Peygamber'den sübûtu noktasında bir zafiyet bulunması ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim Müslim'in *es-Sahîh*'inde Müslim el-Batîn > Sa'îd b. Cübeyr > İbn Abbâs<sup>728</sup> ve Hakem b. Uteybe > Sa'îd b. Cübeyr > İbn Abbâs<sup>729</sup> isnâdlarıyla aktardığı nakilde de ölen kişinin anne olduğunun ifade

<sup>718</sup> Buhârî, "Savm", 42.

<sup>719</sup> Ebû Hâlid el-Ahmer.

<sup>720</sup> "Savm", 155.

<sup>721</sup> "Siyâm", 51.

<sup>722</sup> "Savm", 22.

<sup>723</sup> Müsned, 2: 39.

<sup>724</sup> Sahîh, 3: 272.

<sup>725</sup> Müsned, 2: 216.

<sup>726</sup> İbn Balabân, *Sâhîhu İbn Hibbân*, 3: 299.

<sup>727</sup> Sünen, 3: 177.

<sup>728</sup> "Savm", 154.

<sup>729</sup> "Savm", 156.



edilmesi ve yine orada Ebû Hâlid isnâdının metnine yer verilmeden aktarılması, bu ihtimali kuvvetlendiren unsurlar olarak kabul edilebilir.<sup>730</sup> Zira İbn Hacer de onun bu hadisi metinsiz olarak aktarmasının sebebini Ebû Hâlid'in bu isnâddaki teferrüdüne ve metindeki muhâlefetine bağlamaktadır.<sup>731</sup>

Ebû Hâlid'in bu isnâdda birçok râvîyi bu denli karmaşık bir şekilde zikretmesini, onun bu tarîki sağlamlaştırmak istemesi şeklinde açıklayan Buhârî,<sup>732</sup> söz konusu isnâddaki Seleme b. Küheyl'in bu hadisi Atâ'dan; Müslim el-Batîn'in de Mücâhid'den aktarmadığını ifade etmektedir.<sup>733</sup>

Kanaatimizce Buhârî'nin Ebû Hâlid tarîkini temrîz sîgasıyla aktarmasının sebebi, isnâdda ve metinde bulunan ızdırâbdır. Zira İbn Hacer de bu naklin isnâdında ve metnindeki ızdırâbın zayıflığını gerektirdiğini; bunun neticesinde, Buhârî ve Müslim'in hızının kuvvetli olması sebebiyle Zâide'nin tarîkine güvenip onu tahrîc ettiğini ifade eder.<sup>734</sup> Bununla birlikte isnâd ve metninde ortaya çıkan bu ızdırâba rağmen ilgili rivâyetin Elbânî tarafından sahîh olduğuna hükmedilmiştir.<sup>735</sup>

---

<sup>730</sup> "Savm", 155.

<sup>731</sup> *Tağlık*, 3: 193.

<sup>732</sup> Tirmizî, *el-İlelû'l-kebîr*, (Ebû Tâlib el-Kâdî tertîbi) 114.

<sup>733</sup> Tirmizî, "Savm", 22.

<sup>734</sup> *Tağlık*, 3: 193.

<sup>735</sup> Muhammed Nâsıruddîn Elbânî, *Sahîhu Süneni İbn Mâce* (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1997), 1: 87.

## 2. Nakil:

الأَعْرَجُ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا تَصْرُوا الْإِبِلَ الْحَدِيثَ وَفِيهِ وَإِنْ شَاءَ ردهَا وَصَاعَ تَمْرٍ. وَيُذَكَّرُ عَنْ أَبِي صَالِحٍ وَمُجَاهِدٍ وَالْوَلِيدِ بْنِ رَبَاحٍ وَمُوسَى بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ: صَاعَ تَمْرٍ.<sup>736</sup>

Buhârî, Ebû Hureyre'den muttasıl isnâdla aktardığı rivâyetin ardından şevâhid olarak bu hadisin Ebû Sâlih, Mücâhid, Velîd b. Rebâh ve Mûsâ b. Yesâr'dan aktarılan isnâdlarını art arda temrîz sîgasıyla zikretmiştir.

Söz konusu naklin Ebû Sâlih isnâdını, Ahmed b. Hanbel,<sup>737</sup> Müslim,<sup>738</sup> Ebû Avâne<sup>739</sup> ve Beyhakî;<sup>740</sup> Mûsâ b. Yesâr tarîkini, Ahmed b. Hanbel,<sup>741</sup> Müslim,<sup>742</sup> Bezzâr,<sup>743</sup> Ebû Avâne,<sup>744</sup> Nesâî<sup>745</sup> ve Beyhakî<sup>746</sup> tahrîc etmiştir. Mücâhid tarîki, Bezzâr,<sup>747</sup> Taberânî<sup>748</sup> ve Dârekutnî<sup>749</sup> tarafından muttasıl olarak nakledilirken, Velîd b. Rebâh'dan aktarılan tarîk de Ahmed b. Hanbel,<sup>750</sup> Ahmed b. Münî<sup>751</sup> ve Beyhakî<sup>752</sup> tarafından aktarılmıştır.

Ebû Hureyre'den dört tarîk ile aktarılmış olması itibariyle bu naklin temrîz sîgası kullanımını açısından dört başlık altında incelenmesi uygun olacaktır.

- a) Temrîz sîgasıyla nakledilen bu rivâyetin Ebû Sâlih'ten aktarılan senedi, Ya'kûb b. İbrâhîm > Süheyl b. Ebî Sâlih > Ebû Sâlih şeklindedir. Buhârî, söz konusu tarîkte bulunan bütün râvîlerden *es-Sahîh*'inde ihticâc amacıyla hadis nakleder.<sup>753</sup> Buradan hareketle onları sika kabul ettiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte, tespit edebildiğimiz kadarıyla bu isnâdın şâz veya illetli olduğuna dair karine

<sup>736</sup> Buhârî, "Buyû", 64.

<sup>737</sup> *el-Müsned*, 2: 417.

<sup>738</sup> "Buyû", 24.

<sup>739</sup> *Müsned*, 3: 267.

<sup>740</sup> *es-Sünen*, 5: 522.

<sup>741</sup> *el-Müsned*, 2: 462.

<sup>742</sup> "Buyû", 23.

<sup>743</sup> *Müsned*, 6: 42.

<sup>744</sup> Yakub b. İshâk Ebû Avâne el-İsferâ'inî, *Müsned*, nşr. Eymen b. Ârif ed-Dimeşkî (Beyrut: Dârü'l-Mârifetü'l-Mârife, 1998), 3: 276.

<sup>745</sup> "Buyû", 14.

<sup>746</sup> *es-Sünen*, 5: 460.

<sup>747</sup> İbn Hacer, bu isnâdın Bezzâr tarafından tahrîc edildiğini dile getirir (*Tağlik*, 3: 248).

<sup>748</sup> *el-Mu'cemü'l-evsat*, 7: 249.

<sup>749</sup> *Sünen*, 4: 45.

<sup>750</sup> *el-Müsned*, 2: 394.

<sup>751</sup> İbn Hacer, bu isnâdın Bezzâr tarafından tahrîc edildiğini söyler (*Tağlik*, 3: 249).

<sup>752</sup> *Şu'abü'l-îmân*, 13: 476.

<sup>753</sup> Ebû Sâlih'ten ihticâc ettiği rivâyet için bk. "İmân", 3; Süheyl b. Ebî Sâlih'ten ihticâc ettiği rivâyet için bk. "Cihâd", 36; Ya'kûb b. İbrâhîm'den ihticâc ettiği rivâyet için bk. "İlim", 16.

bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu isnâd, Buhârî'nin sıhhat şartlarına uygun görünmektedir. Nitekim bu isnâdın sıhhati hususunda Elbânî ve Şu'ayb Arnaût sahîh hükmünü vermiştir.<sup>754</sup>

- b) Ebû Sâlih isnâdında olduğu gibi Mûsâ b. Yesâr'dan nakledilen tarîkte de yapılan tetkikler neticesinde Buhârî'nin sıhhat kaidelerine aykırı bir durumun olmadığı ortaya konulmuştur. Zira söz konusu isnâdın sıhhati hususunda Elbânî ve Şu'ayb Arnaût sahîh hükmünü vermiştir.<sup>755</sup>
- c) Söz konusu aktarımın Mücâhid'den nakledilen tarîki hakkında ise Buhârî'nin temrîz sîgası kullanmasını gerektirebilecek birtakım ihtilâflar mevcuttur. Nitekim Taberânî bu hadisi, isnâdında bulunan İbn Ebî Necîh'ten yalnızca Muhammed b. Müslim'in; Muhammed b. Müslim'den de yalnızca Ebû Huzeyfe'nin dinlediğini zikretmiş; Revh b. Hâtim'in de bu hadiste teferrüd ettiğine işaret etmiştir.<sup>756</sup> Diğer taraftan Moğultay b. Kılıç, bu senedin yalnızca Bezzâr tarafından tahrîc edildiğini söyler.<sup>757</sup> Ancak bu naklin Ebû Huzeyfe > Muhammed b. Müslim > İbn Ebî Necîh > Mücâhid > Ebû Hureyre isnâdıyla Taberânî tarafından;<sup>758</sup> Mu'temir b. Süleymân > Leys b. Ebî Süleym > Mücâhid senediyle de Dârekutnî aracılığıyla aktarılması,<sup>759</sup> Moğultay b. Kılıç'ın bu görüşünün isabetli olmadığını gösterir. Bununla birlikte Mücâhid'den nakledilen bu iki tarîkte de zayıflığın olması diğer bir ihtilâf sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu isnâdlarda bulunan Muhammed b. Müslim ve Leys b. Ebî Süleym, bazı münekkitlerinin cerhlerine ma'rûz kalmıştır. Muhammed b. Müslim, Ahmed b. Hanbel tarafından zayıf kabul edilmiştir.<sup>760</sup> Buhârî, onun yalnızca kitaplarının sahîh olduğunu söylemiştir.<sup>761</sup> Ayrıca Buhârî, *es-Sahîh*'inde kendisinden yalnızca cezim sîgasıyla ta'lîkan rivâyet aktarmaktadır.<sup>762</sup> Öte yandan Ahmed b. Hanbel,<sup>763</sup> Tirmizî,<sup>764</sup> ve

<sup>754</sup> Elbânî, *Sahîhu'l-câmi'i's-sağîr*, 1043; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 15: 232, 2 numaralı dipnot.

<sup>755</sup> Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, *Sahîhu Süneni'n-Nesâî* (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1998), 3: 209; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 16: 41, 1 numaralı dipnot.

<sup>756</sup> *el-Mu'cemü'l-evsat*, 7: 249.

<sup>757</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4: 459.

<sup>758</sup> *el-Mu'cemü'l-evsat*, 7: 249.

<sup>759</sup> Bu sened, Dârekutnî tarafından nakledilmektedir. *Sünen*, 4: 45.

<sup>760</sup> *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, 1: 189.

<sup>761</sup> *et-Târihu'l-kebîr*, 1: 224.

<sup>762</sup> Buhârî'nin Muhammed b. Müslim'den cezim sîgasıyla naklettiği rivâyetler için bk. "Menâkıbu'l-ensâr", 36; "Vesâyâ", 1.

<sup>763</sup> *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, 2: 379.

<sup>764</sup> *el-İlelü'l-kebîr*, 1: 390.

Ebû Hâtim<sup>765</sup> Mücâhid'den nakledilen diğer isnâdda bulunan Leys b. Ebî Süleym'i zayıf kabul eder. Esasen Buhârî'nin Muhammed b. Müslim'den *es-Sahîh*'inde cezim sîgasıyla rivâyet aktarmış olması, bu tarîkte temrîz sîgası kullanılması hususunda dikkatleri, isnâdın teferrüdü ve Leys b. Ebî Süleym'in zayıflığı üzerine çekmektedir. Zira burada Muhammed b. Müslim'in zayıflığı sebebiyle temrîz sîgası kullanılmış olsaydı, ondan nakledilen diğer rivâyetlerin de temrîz sîgasıyla aktarılması gerekirdi. Netice itibariyle, Buhârî'nin bahsi geçen zayıflık ve teferrüd sebebiyle Mücâhid tarîkini temrîz sîgasıyla aktarmış olma ihtimali yüksek gözükmektedir. Bununla beraber Mücâhid'den aktarılan bu senedin ilgili rivâyetin diğer tarîklerinin sahîh kabul edilmesi neticesinde desteklenerek hasen li-gayrihî mertebesine çıkması mümkündür.

- d) Temrîz sîgası kullanımı açısından ele alınan bu hadisin Velîd b. Rebâh'tan aktarılan senedinde de Buhârî'nin sıhhat kaidelerine aykırı bir durum söz konusudur. Çünkü bu tarîkte bulunan Kesîr b. Zeyd, güvenilirliği hususu ihtilâflı olan bir râvîdir. Nitekim Yahyâ b. Ma'în,<sup>766</sup> Ebu'z-Zür'a,<sup>767</sup> Ebû Hâtim,<sup>768</sup> Nesâî,<sup>769</sup> Dârekutnî<sup>770</sup> ve İbn Hacer<sup>771</sup> onu taz'îf ederken Ahmed b. Hanbel, onun hadislerinde bir be'is görmediğini söyler.<sup>772</sup> Bu durum, Buhârî'nin söz konusu senedi tahrîc etmekten imtina etmesine sebep olabilir. Zira Şu'ayb Arnaût da bu isnâdın Kesîr b. Zeyd'den dolayı hasen olduğunu ifade eder.<sup>773</sup>

Buhârî'nin söz konusu hadisin farklı isnâdlarını, sıhhat kaidelerine göre sahîh olan ve olmayan ayırt etmeksizin art arda nakletmesi, onun temrîz sîgası kullanımı hususundaki yöntemine dair bilgi vermektedir. Öyle görünüyor ki o, bir hadisin kendisine ulaşan isnâdlarını, sıhhat şartlarına uyup uymadığını gözetmeksizin i'tibâr amacıyla art arda temrîz sîgası kullanarak aktarabilmektedir. Buradan hareketle onun, temrîz sîgasını genellikle zayıflığa işaret etmek üzere kullandığını; ancak Ebû Sâlih ve Mûsâ b. Yesâr tarîklerinde görüldüğü gibi nadiren de olsa sıhhat kaidelerine uyan hadisler için de taktî' amaçlı ona başvurduğu sonucuna varılabilir.

<sup>765</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 1: 414.

<sup>766</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7: 151.

<sup>767</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7: 151.

<sup>768</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7: 151.

<sup>769</sup> *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 206.

<sup>770</sup> *el-İlel*, 10: 74.

<sup>771</sup> *Tağlîk*, 3: 249.

<sup>772</sup> *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, 2: 317.

<sup>773</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 15: 61, 3 numaralı dipnot.

### 3. Nakil:

عبد الله بن دينار عن ابن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا نَزَلَ الْحَجْرَ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ أَمَرَهُمْ أَنْ لَا يَشْرَبُوا مِنْ بَيْرِهَا وَلَا يَسْتَقُوا مِنْهَا فَقَالُوا قَدْ عَجْنَا مِنْهَا وَاسْتَقَيْنَا فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَطْرُحُوا ذَلِكَ الْعَجِينَ وَيُهْرِيقُوا ذَلِكَ الْمَاءَ. وَيُرَوَى عَنْ سَبْرَةَ بْنِ مَعْبُدٍ وَأَبِي الشَّمُوسِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَهُ بِالْقَاءِ الطَّعَامِ.<sup>774</sup>

Buhârî, bâb başlığı altında muttasıl olarak naklettiği İbn Ömer hadisinin ardından Sebre b. Ma‘bed’den ve Ebu‘ş-Şemmûs’dan şevâhid niteliğinde birer rivâyet aktarmıştır. Sebre b. Ma‘bed’den nakledilen rivâyete, Abdülazîz b. Rebî<sup>775</sup> > babası > dedesi isnâdıyla Tahâvî,<sup>776</sup> Taberânî<sup>777</sup> ve Hâkim<sup>778</sup> eserlerinde muttasıl olarak yer vermiştir. Ebu‘ş-Şemmûs hadisi de Süleym b. Mutayr > babası<sup>779</sup> > Ebu‘ş-Şemmûs tarîkiyle İbn Ebî Âsım,<sup>780</sup> Taberânî,<sup>781</sup> İbn Mende<sup>782</sup> (ö. 395) ve İbnü’l-Esîr<sup>783</sup> (ö. 630) tarafından muttasıl olarak nakledilmiştir.

İ‘tibâr amacıyla nakledilen Sebre b. Ma‘bed isnâdında temrîz sîgası kullanılması hususunda Buhârî’nin sıhhat şartlarının karşılanmaması durumunun etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Buhârî, *es-Sahîh*’inde Sebre b. Ma‘bed’den yalnızca bu rivâyeti aktarmış; onda da temrîz sîgası kullanmıştır. Öte yandan söz konusu rivâyetin isnâdında bulunan Abdülazîz b. Rebî’in, sadûk olmakla birlikte hadis naklinde hata yapan bir râvî olduğu ifade edilmiştir.<sup>784</sup> Bu nedenlerden ötürü Buhârî’nin bu tarîki temrîz sîgasıyla aktarmış olması muhtemeldir.

Ebu‘ş-Şemmûs’tan nakledilen senedde temrîz sîgası kullanılmasının sebebi, Sebre b. Ma‘bed rivâyetinde zikredildiği gibi zayıflığa işaret etmek olabilir. Zira bu isnâdda da ricâl münekkitlerinin cerhlerine maruz kalmış râvîler vardır. Bu râvîlerden biri Süleym b. Mutayr olup İbn Hibbân, onun münkerü’l-hadis olduğunu ve teferrüd

<sup>774</sup> Buhârî, “Enbiyâ” 17.

<sup>775</sup> Abdülazîz b. Rebî b. Sebre b. Ma‘bed.

<sup>776</sup> *Şerhu müşkili’l-âsâr*, 9: 368.

<sup>777</sup> *Mu‘cemü’l-kebîr*, 7: 136.

<sup>778</sup> *Müstedrek*, 2: 566.

<sup>779</sup> Mutayr b. Süleym.

<sup>780</sup> *el-Âhâd ve’l-mesânî*, 5: 72.

<sup>781</sup> *Mu‘cemü’l-kebîr*, 22: 328.

<sup>782</sup> Ebû Abdillah Muhammed b. İshâk b. Yahyâ b. Mende el-Esbehânî, *Ma‘rifetü’s-sahâbe*, nşr. Âmir Hasan Sabri (Abu Dabi: Matbaatü Camiati’l-İmârâti’l-Arabiyyeti’l-Müttehîde, 2005), 1: 913.

<sup>783</sup> Ebu’l-Hasan Alî b. Muhammed İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü’l-gâbe fî ma‘freti’s-sahâbe* (y.y: 1970), 5: 167.

<sup>784</sup> İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7: 110; İbn Hacer, *Takrîb*, 356.

etmesi durumunda hadisleriyle ihticâc edilemeyeceğini söylemiştir.<sup>785</sup> İbn Hacer de onun için “leyyinü’l-hadis” ifadesini kullanmıştır.<sup>786</sup> Hakkında cerh ifadeleri bulunan diğer bir râvî, Süleym b. Mutayr’ın babası Mutayr b. Süleym’dir. Zira Buhârî, hadislerinin sahîh olmadığı gerekçesiyle kendisinden ihticâc etmediğini bildirmiştir.<sup>787</sup> Zehebî de onun hadislerinin sahîh olmadığını dile getirmiştir.<sup>788</sup> Onlar hakkındaki bu cerhler; özellikle Buhârî’nin Mutayr b. Süleym’in güvenilirliği hususundaki görüşü, ondan nakledilen tarîklere güvenmediğini göstermektedir.

Bu bilgiler ışığında söz konusu isnâdların Buhârî’nin sıhhat şartlarını taşımadığını söyleyebiliriz. Nitekim ilgili isnâdlar hakkında bazı münekkitler tarafından yapılan sıhhat değerlendirmelerine bakıldığında onların zayıf hükmünde olduğu görülmektedir.<sup>789</sup> Bu durumda genellikle zayıflığa delâlet etmek üzere kullandığı temrîz sîgasını, sıhhat şartlarına uymaması sebebiyle bu isnâdlar için de kullanmış olması muhtemeldir.

#### 4. Nakil:

حدثنا علي بن عبد الله حدثنا سفيان حدثنا ابن طائوس عن أبيه وأبو الزناد عن الاعرج عن أبي هريرة أن رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ خَيْرُ نِسَاءِ رَكِبِ الْإِبِلِ نِسَاءُ فُرَيْشِ الْحَدِيثِ. وَيُذَكَّرُ عَنْ مُعَاوِيَةَ وَابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.<sup>790</sup>

Buhârî, yukarıda Ebû Hureyre’den muttasıl senedle aktarıdığı hadisin ardından aynı rivâyeti Mu’âviye’den<sup>791</sup> ve İbn Abbâs’tan temrîz sîgasıyla i’tibâr amacıyla aktarmıştır. Mu’allak olarak nakledilen Mu’âviye hadisini Ahmed b. Hanbel<sup>792</sup> ve Taberânî,<sup>793</sup> Zeyd b. Ebî Attâb > Mu’âviye isnâdıyla mevsûl olarak rivâyet etmiştir. İbn Abbâs hadisini de Şehr b. Havşeb > İbn Abbâs isnâdıyla Ahmed b. Hanbel,<sup>794</sup> Ebû Ya’lâ<sup>795</sup> ve Ebû Nu’aym<sup>796</sup> muttasıl olarak aktarmıştır.

<sup>785</sup> *Mecrûhîn*, 1: 354.

<sup>786</sup> *Takrîb*, 249.

<sup>787</sup> *Mizzî*, *Tehzîbu’l-kemâl*, 28: 90.

<sup>788</sup> *el-Kâşif*, 2: 271.

<sup>789</sup> Sebte b. Ma’bed isnâdı hakkındaki sıhhat değerlendirmesi için bk. Nüreddin Alî b. Ebî Bekir el-Heysemî, *Mecme’u’z-zevâ’id ve menbe’u’l-fevâ’id*, nşr. Abdullah Muhammed ed-Dervîş (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1994), 10: 519, 2 numaralı dipnot; Ebu’ş-Şemmûs senedi hakkındaki sıhhat değerlendirmesi için bk. el-Heysemî, *Mecme’u’z-zevâ’id*, 6: 288.

<sup>790</sup> *Buhârî*, “Nafakât”, 10.

<sup>791</sup> Mu’âviye b. Ebî Süfyân.

<sup>792</sup> *el-Müsned*, 4: 101.

<sup>793</sup> *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 19: 342.

<sup>794</sup> *el-Müsned*, 1: 318.

<sup>795</sup> *Müsned*, 5: 85.

Söz konusu hadisin Mu'âviye'den aktarılan tarîkinde yapılan tespitler neticesinde Buhârî'nin sıhhat şartlarına aykırı bir durumun bulunmadığı kanaatine ulaşılmıştır. Bu durum, onun sıhhat problemi görmediği rivâyetlerde de temrîz sîgası kullandığını göstermektedir. Zira İbn Hacer<sup>797</sup> ve Şu'ayb Arnaût<sup>798</sup> bu isnâda sahîh hükmünü vermiştir.

Söz konusu aktarımın İbn Abbâs tarîkinde ise Mu'âviye isnâdından farklı bir durum söz konusudur. Çünkü bu tarikte bulunan Şehr b. Havşeb'in güvenilirliği konusunda münekkitler arasında ihtilâf bulunmaktadır. Zira Şu'be b. Haccâc onun hadislerini terk etmiştir.<sup>799</sup> Yahyâ b. Ma'în<sup>800</sup> ve İclî<sup>801</sup> onu tevsîk ederken Ebû Hâtim,<sup>802</sup> Tirmizî<sup>803</sup> ve Nesâî<sup>804</sup> onu zayıf kabul etmiştir. Öte yandan Buhârî'nin *es-Sahîh*'i dışındaki bir eserinde ondan muttasıl isnâdla hadis nakletmesi,<sup>805</sup> Şehr b. Havşeb'in *es-Sahîh*'i için belirlediği kriterlere uymaması ihtimalini kuvvetlendirir. Bu durum, Buhârî'nin İbn Abbâs hadisinde zayıflık görmesi sebebiyle onu temrîz sîgasıyla aktardığını göstermektedir. Bununla birlikte İbn Hacer, İbn Abbâs hadisinin İkrime'den nakledilen bir şahidinin olması sebebiyle hasen olduğunu dile getirmiştir.<sup>806</sup> Şu'ayb Arnaût da söz konusu isnâdın, Şehr b. Havşeb'in zayıf olması sebebiyle hasen li-gayrihî mertebesinde olduğunu ifade etmiştir.<sup>807</sup>

Mu'âviye ve İbn Abbâs tarîklerinin temrîz sîgasıyla aktarılması hususunda Buhârî'nin daha önce de kullanmış olduğu bir üslûbu tekrarladığı görülmektedir. Zira o, *es-Sahîh*'inin başka bir bölümünde de görüldüğü üzere<sup>808</sup> i'tibâr amacıyla art arda zikrettiği rivâyetleri sahîh veya zayıf ayırmadan temrîz sîgasıyla aktarma yoluna gidebilmektedir. Burada da Mu'âviye hadisini sahîh kabul etmesine rağmen İbn Abbâs rivâyetini, isnâdındaki zayıf râvî sebebiyle temrîz sîgasıyla aktarmış olma ihtimali bulunmaktadır.

<sup>796</sup> Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshâk Ebû Nu'aym el-İsbehânî, *Ma'fretü's-sahâbe*, nşr. Âdil b. Yusuf (Riyad: Dârü'l-Vatan, 1997), 6: 3365.

<sup>797</sup> *Tağlik*, 4: 482.

<sup>798</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 28: 127, 2 numaralı dipnot.

<sup>799</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 1: 144.

<sup>800</sup> *Târîh*, (Dûrî rivâyeti) 4: 216.

<sup>801</sup> *Ma'rifetü's-sikât*, 1: 461.

<sup>802</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 1: 144.

<sup>803</sup> İbn Receb, *Şerhu İleli'l-Tirmizî*, 1: 140.

<sup>804</sup> *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, 134.

<sup>805</sup> *Edebü'l-müfred*, 12.

<sup>806</sup> *Tağlik*, 4: 483.

<sup>807</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ş. Arnaût, 5: 92, 2 numaralı dipnot.

<sup>808</sup> "Buyû", 64.

## B. Mevkûf ve Maktû‘ Hadisler

### 1. Bâb Başlığı ve Tercemede Yer Alan Hadisler

#### 1. Nakil:

وَيُذَكِّرُ عَنْ ابْنِ عَمْرٍ أَنَّهُ غَسَلَ قَدَمَيْهِ بَعْدَمَا جَفَّ وَضُوؤُهُ.<sup>809</sup>

Buhârî'nin tercemede temrîz sîgası kullanarak naklettiği bu mevkûf hadisin muttasıl isnâdına, yalnızca Beyhakî'nin eserinde ulaşılmıştır.<sup>810</sup> O, bu rivâyete Kuteybe b. Sa'îd > Mâlik b. Enes > Nâfi' > İbn Ömer isnâdıyla eserinde yer vermektedir.

Tercemede yer alan bu aktarımın temrîz sîgasıyla nakledilmesi hususunda iki ihtimalden söz edilebilir. İsnâdında bulunan Kuteybe b. Sa'îd'in bu rivâyette teferrüd etmesi,<sup>811</sup> bu ihtimallerden biri olarak zikredilebilir. Zira Buhârî'nin, zayıf bir râvînin bazı hadislerde fert kaldığı durumlarda temrîz sîgasıyla oradaki teferrüde işaret etme yoluna gidebildiği, daha önce incelemesi yapılan rivâyetlerde tespit edilmiştir.<sup>812</sup> İkinci bir ihtimal olarak buradaki temrîz sîgası kullanımı, Buhârî'nin bu hadisi ma'nen nakletmiş olması üzerinden ele alınabilir. Nitekim o, bu bölümde söz konusu hadiste kast edilen manâya kendi ifadeleriyle yer verdiği için onu ma'nen rivâyet etmiş olma ihtimali vardır. Zira İbn Hacer de isnâdının sahîh olması dolayısıyla bu nakilde temrîz sîgası kullanılmasının, ma'nen rivâyet edilmesi ile bağlantılı olabileceğinden bahseder.<sup>813</sup> Ancak buradaki temrîz sîgası kullanımı ma'nen rivâyet etme ile bağlantılı olsaydı Buhârî'nin bu şekilde naklettiği bütün rivâyetlerde ilgili sîgayı kullanması gerekirdi. Çalışmanın daha önceki bir bölümünde değinildiği üzere<sup>814</sup> Buhârî, ma'nen aktardığı birçok hadiste cezim sîgası da kullanmıştır. Bu durum İbn Hacer'in bu konudaki temellendirmesini bâtil kılmaktadır. Buradan hareketle Buhârî'nin temrîz sîgasını Kuteybe b. Sa'îd'in bu rivâyetteki teferrüdüne işaret etmek üzere kullandığı söylenebilir. Bununla birlikte söz konusu naklin isnâdına İbnü'l-Münzir,<sup>815</sup> Beyhakî<sup>816</sup> ve İbn Hacer<sup>817</sup> tarafından sahîh hükmü verilmesi, ilgili naklin çok zayıf bir isnâdla nakledilmediğini göstermektedir.

<sup>809</sup> Buhârî, "Gusül", 10.

<sup>810</sup> *es-Sünen*, 1: 136.

<sup>811</sup> İbn Hacer, *Tağlîk*, 2: 157.

<sup>812</sup> *Tez Metni*, 95.

<sup>813</sup> *Tağlîk*, 2: 157.

<sup>814</sup> *Tez Metni*, 32.

<sup>815</sup> *el-Evsat*, 1: 421.

<sup>816</sup> *es-Sünen*, 1: 136.

<sup>817</sup> *Tağlîk*, 2: 157.



## 2. Nakil:

وَيَذْكُرُ عَنْ عَلِيٍّ وَشُرَيْحٍ أَنَّ امْرَأَةً جَاءَتْ بِبَيْتَةٍ مِنْ بَطَانَةِ أَهْلِهَا مِمَّنْ يَرْضَى دِينَهُ أَنَّهَا حَاضَتْ فِي شَهْرٍ ثَلَاثًا  
صدقته. <sup>818</sup>

Tercemede Hz. Alî ve Şüreyh'ten temrîz sîgasıyla aktarılan bu rivâyet, Dârimî tarafından Şa'bî > Alî ve Şüreyh isnâdıyla muttasıl olarak nakledilmiştir.<sup>819</sup>

Buhârî'nin Hz. Alî ve Şüreyh'ten aktardığı bu hadiste temrîz sîgası kullanması hususunda senesinde var olan inkıtâ'ın etkili olabileceği söylenebilir. Zira Şa'bî'nin bu hadisi Hz. Alî ve Şüreyh'ten semâ' edip etmediğine dair tereddüdün vâkî olduğu tespit edilmiştir. Bu husustaki görüşlerden biri Moğultay b. Kılıç tarafından dile getirilmiştir. O, Şa'bî'nin Alî'den bu rivâyeti semâ' etmediğini; ancak Şüreyh'ten semâ'ının sâbit olduğunu ifade eder.<sup>820</sup> Bunun yanı sıra İbn Receb de Hz. Alî ve Şa'bî arasında inkıtâ' olduğunu,<sup>821</sup> İbn Mülakkin, Şa'bî'nin Hz. Alî'ye yetişemediğini söyler.<sup>822</sup> İbn Hacer ise Şa'bî'nin bu hadisi Hz. Alî'den de Şüreyh'ten de dinlemediğini; ayrıca Buhârî'nin bu husustaki tereddüdünden dolayı temrîz sîgası kullandığını dile getirir.<sup>823</sup> Kanaatimizce Buhârî'nin burada temrîz sîgası kullanmasının bahsi geçen inkıtâ' ile bağlantılı olması ihtimal dâhilindedir.

<sup>818</sup> *Buhârî*, "Hayz", 24.

<sup>819</sup> *Sünen*, 1: 630.

<sup>820</sup> *Aynî*, *Umdetü'l-kârî*, 3: 306.

<sup>821</sup> *Fethu'l-bârî*, 1: 510.

<sup>822</sup> *et-Tavdîh*, 5: 121.

<sup>823</sup> *Fethu'l-bârî*, 1: 550.

### 3. Nakil:

وَيَذْكُرُ أَنْ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ أَجْنَبٌ فِي لَيْلَةٍ بَارِدَةٍ فَنَتِمُّمٌ وَتَلَا { وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا } 824 فَذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَعْنَفَ. 825

Buhârî'nin tercemede temrîz sîgasıyla aktardığı bu mevkûf hadis, Ahmed b. Hanbel,<sup>826</sup> Ebû Dâvûd,<sup>827</sup> Dârekutnî,<sup>828</sup> Hâkim<sup>829</sup> ve Beyhakî<sup>830</sup> tarafından Abdurrahmân b. Cübeyr > Amr b. el-Âs (ö. 65) isnâdıyla muttasıl olarak nakledilmiştir.

Söz konusu nakilde temrîz sîgası kullanılması konusunda sened ve metin açısından birtakım problemlerin etkili olduğu görülmektedir. Zira söz konusu naklin bazı varyantlarında Amr b. el-Âs'ın soğuk bir gecede namaz kılmak için teyemmüm ettiği ifade edilirken<sup>831</sup> kiminde ise aynı durumda abdest aldığı zikredilmektedir.<sup>832</sup> Söz konusu aktarımın metinleri arasındaki bu farklılığın yanı sıra senedlerinde de inkıtâ' problemi mevcuttur. Zira bu hadisin Amr b. el-Hâris'ten aktarılan isnâdında Abdurrahmân b. Cübeyr ile Amr b. el-Âs arasında Ebû Kays zikredilirken<sup>833</sup> Cerîr b. Hâzim'den nakledilen târîkte Abdurrahmân b. Cübeyr'in doğrudan Amr b. el-Âs'tan naklettiği<sup>834</sup> görülmektedir. Bununla birlikte söz konusu hadisin sahîh olduğuna hükmeden Hâkim, Buhârî ve Müslim'in, Cerîr b. Hâzim târîkini illetli olarak görmelerinden dolayı bu rivâyeti tahrîc etmediklerini söyler.<sup>835</sup> Amr b. el-Âs'tan aktarılan hadisin sened ve metinlerinde bulunan bu farklılıklar kanaatimizce temrîz sîgasıyla nakledilmesinde rol oynamıştır. Zira İbn Hacer de bu hususa, isnâd ve metinlerdeki ihtilâf çerçevesinde açıklık getirmiş; bu sebeple temrîz sîgası kullanıldığını belirtmiştir.<sup>836</sup>

<sup>824</sup> Nîsâ 4/29.

<sup>825</sup> Buhârî, "Teyemmüm", 7.

<sup>826</sup> Müsned, 4: 203.

<sup>827</sup> "Tahâret", 124.

<sup>828</sup> Sünen, 1: 327.

<sup>829</sup> el-Müstedrek, 1: 177.

<sup>830</sup> es-Sünen, 1: 345.

<sup>831</sup> Teyemmüm ettiğine dair nakil için bk. Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 4: 203.

<sup>832</sup> Abdest aldığına dair hadis için bk. Ebû Dâvûd, "Tahâret", 124; Hâkim, el-Müstedrek, 1: 177.

<sup>833</sup> Hâkim, el-Müstedrek, 1: 177.

<sup>834</sup> Beyhakî, es-Sünen, 1: 345.

<sup>835</sup> Hâkim, el-Müstedrek, 1: 178.

<sup>836</sup> Tağlîk, 2: 189.

#### 4. Nakil:

يُذَكَّرُ أَنْ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَرِهَ الصَّلَاةَ بِخَسْفِ بَابِلٍ.<sup>837</sup>

Tercemede Hz. Alî'den aktarılan bu hadis, Abdurrezzâk,<sup>838</sup> İbn Ebî Şeybe,<sup>839</sup> Buhârî<sup>840</sup> ve Beyhâkî<sup>841</sup> tarafından dört farklı senedle muttasıl olarak nakledilmiştir. Bu isnâdlar, Abdullah b. Ebi'l-Mahal > Alî, Abdullah b. Ebi'l-Mahal > babası > Alî, Hacer b. Anbes > Alî, Muğîre b. Ebi'l-Hür > Alî şeklindedir. Bunun yanı sıra ilgili hadisin Hz. Alî kanalıyla nakledilen merfû' bir isnâdı<sup>842</sup> da bulunmaktadır.

Söz konusu rivâyette temrîz sîgası kullanılmasının, merfû' olarak nakledildiği tarîkle ilgili olduğu söylenebilir. Zira bu merfû' varyant, inkıtâ' barındırdığı gerekçesiyle zayıf kabul edilmiştir.<sup>843</sup> Bunun yanı sıra senesinde yer alan Ümâre b. Sa'd, Haccâc ve Ebû Sâlih'in meçhûl olduğunu söyleyen İbn Abdilber, muhaddislerin bu tarîkin zayıflığı hakkında görüş birliği içinde olduğunu dile getirir.<sup>844</sup> Diğer taraftan İbn Receb'in, bu naklin mevkûf olarak aktarılan isnâdlarının daha sahîh olduğunu söylemesi, merfû' aktarımın zayıf olması dolayısıyla temrîz sîgası kullanıldığı olasılığını artırmaktadır.<sup>845</sup> Zira İbn Hacer de bahsi geçen merfû' nakil sebebiyle Buhârî'nin bu rivâyeti tahrîc etmediğini söyler.<sup>846</sup> Bu açıklamalardan hareketle burada temrîz sîgası kullanılmasının sebebinin, merfû' hadisteki zayıflık olduğu düşünülebilir.

<sup>837</sup> Buhârî, "Salat", 53.

<sup>838</sup> Musannef, 1: 415.

<sup>839</sup> Musannef, 5: 184.

<sup>840</sup> et-Târihu'l-kebîr, 5: 210.

<sup>841</sup> es-Sünen, 2: 632.

<sup>842</sup> Merfû' rivâyet için bk. Ebû Dâvûd, "Salât", 24.

<sup>843</sup> İbn Abdi'l-Ber, et-Temhîd, 5: 223.

<sup>844</sup> et-Temhîd, 5: 223.

<sup>845</sup> Fethu'l-bârî, 3: 235-236.

<sup>846</sup> Fethu'l-bârî, 1: 686.

## 5. Nakil:

يُذَكِّرُ أَنْ أَقْوَامًا اخْتَلَفُوا فِي الْأَذَانِ فَافْرَعَ بَيْنَهُمْ سَعْدُ (بن أبي وقاص).<sup>847</sup>

Tercemede temrîz sîgasıyla aktarılan bu mevkûf rivâyet, Taberî<sup>848</sup> ve Beyhakî<sup>849</sup> tarafından Ebû Ubeyde > Huşeym b. Beşîr > İbn Şübrüme > Sa'd b. Ebî Vakkâs senediyle muttasıl olarak nakledilmiştir.

Buhârî'nin bu hadisi temrîz sîgasıyla nakletmesinde isnâdındaki zayıflığın etkili olduğu söylenebilir. Nitekim İbn Receb ve İbn Hacer, senedinin munkatı' olduğunu zikretmiştir.<sup>850</sup> Buhârî'nin, senedinde kopukluk olan birçok aktarımı *es-Sahîh*'inde tahrîc etmeyip temrîz sîgasıyla naklettiği bilinmektedir. Bu hassasiyeti, onun *es-Sahîh*'inde yer alan hadisler için belirlediği sıhhat şartlarına riâyet etmesi olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda söz konusu hadisin isnâdındaki inkıtâ' bu naklin temrîz sîgasıyla aktarılmasına sebep teşkil ettiği söylenebilir.

## 6. Nakil:

وَيُذَكِّرُ عَنْ بِلَالٍ أَنَّهُ جَعَلَ اصْبَعِيهِ فِي أُذُنَيْهِ.<sup>851</sup>

Tercemede temrîz sîgası kullanılarak nakledilen bu rivâyeti, İbn Ebî Şeybe,<sup>852</sup> Dârimî,<sup>853</sup> (ö. 255) Buhârî,<sup>854</sup> İbn Mâce,<sup>855</sup> Tirmizî,<sup>856</sup> Taberânî,<sup>857</sup> Hâkim<sup>858</sup> ve Beyhakî<sup>859</sup> muttasıl olarak aktarmıştır. Söz konusu nakil, hadis kaynaklarında Ebû Seleme ve Ebû Bekir > Bilâl, Süfyân es-Sevrî ve Haccâc b. Erta'e > Amr b. Ebî Cuheyfe > babası > Bilâl tarîkleriyle nakledilmektedir.

Buhârî'nin temrîz sîgasıyla aktardığı bu mevkûf rivâyetin, senedlerindeki bazı problemler sebebiyle taz'îf edildiği görülmektedir. İbn Huzeyme, bu rivâyetin Haccâc b. Erta'e > Avn b. Ebî Cuheyfe şeklinde aktarılan isnâdına, Haccâc'ın "عن" lafzı kullanması sebebiyle zayıf hükmü verir.<sup>860</sup> İbn Adî de bu hadisi taz'îf eder.<sup>861</sup>

<sup>847</sup> Buhârî, "Ezan", 9.

<sup>848</sup> Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-memlûk*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Mısır: Dârü'l-Me'ârif, 1967), 3: 566.

<sup>849</sup> *es-Sünen*, 1: 629.

<sup>850</sup> İbn Receb, *Fethu'l-bârî*, 5: 276; İbn Hacer, *Tağlîk*, 2: 266.

<sup>851</sup> Buhârî, "Ezan", 19.

<sup>852</sup> *Musannef*, 2: 334.

<sup>853</sup> *Sünen*, 1: 765.

<sup>854</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 7: 15.

<sup>855</sup> "Ezân", 3.

<sup>856</sup> "Salât", 144.

<sup>857</sup> *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 2: 101.

<sup>858</sup> *el-Müstedrek*, 1: 202.

<sup>859</sup> *es-Sünen*, 1: 582.

<sup>860</sup> İbn Hacer, *Tağlîk*, 2: 271.

<sup>861</sup> *el-Kâmil*, 5: 507.

İbn Hacer, senedlerinde zayıflık tespit ettiğini dile getirerek söz konusu hadisin sahîh olmadığına dikkat çeker. Onun zikrettiğine göre bu naklin Ebû Bekir ve Ebû Seleme'den aktarılan isnâdlarında inkîâtâ' bulunmakta; çünkü bahsi geçen iki râvî de Bilâl'i görmemiştir. Diğer taraftan söz konusu isnâdda bulunan İsmâîl b. Ayyâş'ın Hicâzlılardan aktardığı nakillerinde zayıflık olduğunu; ayrıca burada da “عن” lafzı kullanmasının bu ihtimali kuvvetlendirdiğine işaret eder.<sup>862</sup> Öte yandan Süfyân es-Sevrî'nin bu nakli Avn b. Ebî Cuheyfe'den sahîh isnâdla aktarmasından<sup>863</sup> olacak ki Tirmizî<sup>864</sup> ve Hâkim,<sup>865</sup> bu isnâda sahîh hükmünü vermiştir. Ancak Tirmizî ve Hâkim'in söz konusu hadisi tashîh etmesinin Buhârî'nin kanaatine herhangi bir etkisi olamayacağı için Buhârî, bu senedler hakkında bahsi geçen zayıflıklara işaret etmek için temrîz sîgası kullanmış olabilir.

### 7. Nakil:

بَابُ وَقْتِ الْجُمُعَةِ إِذَا زَالَتْ الشَّمْسُ. كَذَلِكَ يُرَوَى عَنْ عَمْرِو بْنِ عَلِيٍّ وَالنَّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ وَعَمْرُو بْنُ حُرَيْثٍ.<sup>866</sup>

Buhârî, tercemede Ömer b. Hattâb, (ö. 23) Alî b. Ebî Tâlib, Nu'mân b. Beşîr (ö. 64) ve Amr b. Hureys'ten (ö. 85) güneşin zevâli sırasında cuma namazı kıldıklarına dair rivâyeti aktarmıştır. Ömer b. Hattâb hadisi Mâlik b. Enes,<sup>867</sup> Abdürrezzâk,<sup>868</sup> İbn Ebî Şeybe<sup>869</sup> ve Ebû Ya'lâ;<sup>870</sup> Hz. Alî rivâyeti, İbn Sa'd,<sup>871</sup> İbnü'l-Münzir<sup>872</sup> ve Beyhakî;<sup>873</sup> Nu'mân b. Beşîr ve Amr b. Hureys aktarımları da İbn Ebî Şeybe<sup>874</sup> ve İbnü'l-Münzir<sup>875</sup> tarafından muttasıl olarak nakledilmiştir.

Tercemede temrîz sîgasıyla aktarılan bu dört naklin sıhhati hususunda İbn Mülakkin ve İbn Hacer'in sahîh hükmü vermesi,<sup>876</sup> Buhârî'nin burada ihtisâr amacıyla bu sîgayı kullandığı ihtimalini gündeme getirmektedir. Şöyle ki; İbn Battâl, cuma namazını güneşin zevâlinden önce kıldıklarına dair Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer,

<sup>862</sup> İbn Hacer, *Tağlîk*, 2: 268.

<sup>863</sup> İsnâdın tashîh edilmesi ile ilgili bk. Dârimî, *Sünen*, 1: 765.

<sup>864</sup> “Salât”, 144.

<sup>865</sup> *el-Müstedrek*, 1: 202.

<sup>866</sup> *Buhârî*, “Cuma”, 16.

<sup>867</sup> “Hac”, 194.

<sup>868</sup> *Musannef*, 3: 174.

<sup>869</sup> *Musannef*, 3: 122.

<sup>870</sup> *Müsned*, 1: 141.

<sup>871</sup> *et-Tabakât*, 8: 431.

<sup>872</sup> *el-Evsat*, 2: 351.

<sup>873</sup> *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, 4: 336.

<sup>874</sup> *Musannef*, 4: 64.

<sup>875</sup> *el-Evsat*, 2: 352.

<sup>876</sup> İbn Mülakkin, *et-Tavdîh*, 7: 475; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2: 497-498.

H. Osmân ve H. Alî'den tercemedeki aktarımdan farklı bir hüküm içeren başka bir rivâyet daha nakledildiğini söyler. Ardından o naklin aktarıldığı tarîklerin sahîh olmadığını; bununla birlikte cuma namazı vaktinin güneşin zevâline sonra girdiği hususunda âlimlerin icmâ' ettiğini ifade eder.<sup>877</sup> Buhârî, bu bâb başlığı altında üzerinde icmânın gerçekleştiği sahîh rivâyetlere mu'allak olarak yer vermişse yüksek ihtimalle onları ihtisâran aktarmış olmalıdır. Temrîz sîgası kullanılmasının sebebi de kanaatimizce aynı sahâbîlerden iki farklı hüküm çıkarılabilecek türden rivâyetlerin bulunması olabilir.

### 8. Nakil:

بَاب مَا جَاءَ فِي التَّطَوُّعِ مَثْنَى مَثْنَى. وَيُذَكَّرُ ذَلِكَ عَنْ عَمَارٍ وَأَبِي ذَرٍّ وَأَنْسِ وَجَابِرِ بْنِ زَيْدٍ وَعِكْرَمَةَ وَالزُّهْرِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ.<sup>878</sup>

Buhârî, bâb başlığı açtığı konu hakkındaki bir rivâyetin, Ebû Zer, (ö. 32) Ammâr b. Yâsir, (ö. 37) Enes b. Mâlik, Câbir b. Zeyd, (ö. 93) İkrime (ö. 105) ve Zührî tarîklerini terceme kısmında temrîz sîgasıyla aktarmıştır. Bunlar arasında Câbir b. Zeyd ve Zührî nakillerinin mevsûl tarîkleri bulunmaktadır.<sup>879</sup> Bunların dışında Ammâr b. Yâsir tarîkini Abdürrezzâk<sup>880</sup> ve İbnü'l-Münzir,<sup>881</sup> Ebû Zer isnâdını İbn Ebî Şeybe<sup>882</sup> ve Bezzâr,<sup>883</sup> Enes b. Mâlik senedini Dârimî,<sup>884</sup> Ebû Ya'lâ,<sup>885</sup> İbn Huzeyme,<sup>886</sup> İkrime tarîkini de İbn Ebî Şeybe<sup>887</sup> muttasıl olarak nakletmiştir.

Tercemede yer alan Ebû Zer ve Enes b. Mâlik isnâdlarının sıhhati hakkındaki birtakım problemler ve Câbir b. Zeyd ve Zührî nakillerinin mu'teber hadis eserlerinde mevsûl tarîkine ulaşılamaması Buhârî'nin onları tahrîc etmekten imtinâ etmesi hususunda etkili olabilir. Zira söz konusu naklin Ebû Zer isnâdında Mâlik b. Evs adlı bir râvî bulunmaktadır. Aynî onun merfû' veya mevkûf olsun herhangi bir hadisini

<sup>877</sup> *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 4: 297.

<sup>878</sup> *Buhârî*, "Teheccüd", 25.

<sup>879</sup> İbn Hacer, bu rivâyetlerin Buhârî'nin *es-Sahîh*'i dışında diğer kaynaklarda mevsûl tarîklerinin olduğunu ifade etmiştir (*Fethu'l-bârî*, 3: 64). Ancak yapılan araştırmalar neticesinde ilgili rivâyetlerin hadis kaynaklarında muttasıl senedine ulaşılamamıştır.

<sup>880</sup> *Musannef*, 3: 16.

<sup>881</sup> *el-Evsat*, 5: 199.

<sup>882</sup> *Musannef*, 3: 179.

<sup>883</sup> *Müsned*, 9: 340.

<sup>884</sup> "İsti'zân", 49.

<sup>885</sup> *Müsned*, 7: 289.

<sup>886</sup> *Sahîh*, 2: 216, 248.

<sup>887</sup> *Musannef*, 3: 181.

görmediğini söyler.<sup>888</sup> Diğer taraftan Enes b. Mâlik rivâyetinin Osmân b. Sa'îd > Vekî' şeklindeki tarîkinde de inkıtâ'ın olduğu görülmektedir. İbn Hacer, Osmân b. Sa'îd'in bu hadisi Vekî'den dinlemediğini; ayrıca Osmân'ın zayıf olduğunu söyler.<sup>889</sup> Bununla birlikte Ammâr b. Yâsir<sup>890</sup> ve Ebû Zer<sup>891</sup> tarîklerine verilen hasen hükmü onların, Buhârî'nin sıhhat kriterlerini karşılayamama ihtimalini gündeme getirmektedir. Bunun yanı sıra Câbir b. Zeyd ve Zührî nakillerinin mevsûl tarîkinin olmaması da Buhârî'nin bu aktarımların sıhhati hususunda endişe taşıdığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Buradan hareketle söz konusu nakillerin tercemede art arda temrîz sîgasıyla aktarılma sebeplerinin, Buhârî'nin sıhhat şartlarını taşımamaları olduğu söylenebilir.

### 9. Nakil:

وَيُذَكِّرُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَعْتَقُ مِنْ زَكَاةِ مَالِهِ وَيُعْطِي فِي الْحَجِّ.<sup>892</sup>

Buhârî'nin tercemede temrîz sîgasıyla naklettiği bu mevkûf hadis, Ebû Ubeyd<sup>893</sup> (ö. 224) ve İbn Ebî Şeybe<sup>894</sup> tarafından muttasıl olarak nakledilmiştir. Bu nakil, İbn Abbâs'tan A'meş > İbn Ebî Necîh > Mücâhid ve A'meş > Hassân b. Ebi'l-Eşras > İbn Ebî Necîh > Mücâhid şeklinde iki isnâdla aktarılmaktadır.

Söz konusu naklin Hassân b. Ebi'l-Eşras tarîkinde var olan zayıflık, bu aktarımda temrîz sîgası kullanılmasına sebep teşkil edebilir. Nitekim İbn Mülakkin, bu hadisin muzdarib olduğunu dile getirmiş;<sup>895</sup> İbn Hacer, bu isnâdın Hassân b. Ebi'l-Eşras'tan dolayı zayıf olduğunu ifade etmiştir.<sup>896</sup> Bununla birlikte o, A'meş üzerindeki ihtilâftan ötürü temrîz sîgası kullanıldığını kaydetmiştir.<sup>897</sup> A'meş üzerindeki ihtilâfın, söz konusu tarîkte yapılan tedlîsten kaynaklanması muhtemeldir. Zira A'meş'in bu isnâda sika râvîlerden oluştuğu görüntüsünü vermek amacıyla zayıf bir râvî olan Hassân b. Ebi'l-Eşras'ı senedden düşürerek tedlîs yapmış olma ihtimali vardır. Onun tedlîsçi râvîler arasında zikrediliyor olması da,<sup>898</sup> bu ihtimali

<sup>888</sup> *Umdetü'l-kârî*, 3: 221.

<sup>889</sup> *Fethu'l-bârî*, 3: 64.

<sup>890</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 3: 64.

<sup>891</sup> İbn Hacer, *Tağlîk*, 2: 436.

<sup>892</sup> *Buhârî*, "Zekât", 49.

<sup>893</sup> Kâsım b. Sellâm b. Miskîn Ebû Ubeyd el-Herevî, *Kitâbu'l-emvâl*, nşr. Ebû Ahmed Seyyid b. Receb (Mısır: Dârü'l-Hedyi'n-Nebevî, 2007), 2: 242.

<sup>894</sup> *Musannef*, 6: 518.

<sup>895</sup> *et-Tavdîh*, 10: 464.

<sup>896</sup> *Tağlîk*, 3: 24.

<sup>897</sup> *Fethu'l-bârî*, 3: 41.

<sup>898</sup> İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdebbisîn*, 33.

kuvvetlendirir. Buradan hareketle Buhârî'nin bu aktarımda neden temrîz sîgası kullandığı hususuna açıklık getirmek mümkündür. Zira o, tedlîs şüphesi gördüğü isnâdları tahrîc etmeyip genellikle temrîz sîgası kullanarak aktarmaktadır. Burada da tedlîs yapılmış olması ihtimaline binâen temrîz sîgası kullanmış olabilir.

#### 10. Nakil:

قَالَ عَطَاءُ فِيمَنْ يَطُوفُ فَتَقَامُ الصَّلَاةُ أَوْ يَدْفَعُ عَنْ مَكَانِهِ إِذَا سَلِمَ يَرْجِعُ إِلَى حَيْثُ قَطَعَ عَلَيْهِ. وَيُذَكِّرُ نَحْوَهُ عَنِ ابْنِ عَمْرِو عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ.<sup>899</sup>

Buhârî'nin tercemede temrîz sîgasıyla aktardığı İbn Ömer hadisi, Abdürrezzâk<sup>900</sup> ve Fâkihî (ö. 272);<sup>901</sup> Abdurrahmân b. Ebî Bekir (ö. 53) hadisi Abdürrezzâk,<sup>902</sup> İbn Ebî Şeybe<sup>903</sup> ve Fâkihî<sup>904</sup> tarafından muttasıl olarak aktarılmıştır.

Söz konusu nakillerde Buhârî'nin sıhhat şartlarına aykırı bir durum bulunmamaktadır. Bununla birlikte Buhârî şârihleri de bu tarîklerin neden temrîz sîgasıyla aktarıldığı hususunda açıklama yapmamıştır. Buradan hareketle, Buhârî'nin temrîz sîgasını *es-Sahîh*'inde, genellikle zayıflığa işaret etmek üzere kullanmakla beraber kimi zaman bu sîga için herhangi bir ölçüt gözetmediği söylenebilir.

#### 11. Nakil:

قَالَ لِي يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ ثَنَا مُعَاوِيَةَ بْنُ سَلَامٍ ثَنَا يَحْيَى عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَكَمِ ابْنِ ثَوْبَانَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِذَا قَاءَ فَلَا يَفْطُرُ إِنَّمَا يَخْرُجُ وَلَا يُولِجُ. وَيُذَكِّرُ عَنِ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ يُفْطِرُ. وَالْأَوَّلُ أَصَحُّ.<sup>905</sup>

Buhârî, tercemede Ebû Hureyre'den iki nakil aktarmaktadır. Birincisinde kişinin kusması sonucu orucunun bozulmayacağı anlatılırken ikinci aktarımda böyle bir durumda orucun bozulacağı ifade edilmiştir.<sup>906</sup> Ebû Hureyre'den orucun bozulacağına dair nakledilen rivâyetin muttasıl isnâdı, inceleme imkânı bulunan hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Bununla birlikte İbn Hacer tarafından Ebû Hureyre'nin söz konusu aktarımdaki bu hükmü, merfû' bir hadisteki ifadelere

<sup>899</sup> Buhârî, "Hac", 68.

<sup>900</sup> Musannef, 5: 56.

<sup>901</sup> Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. el-Abbâs el-Mekkî el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehr ve hadîsuhu*, nşr. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş (Beirut: Dâru Hadr, 1994), 1: 288.

<sup>902</sup> Musannef, 5: 501.

<sup>903</sup> Musannef, 8: 695.

<sup>904</sup> *Ahbâru Mekke*, 1: 271.

<sup>905</sup> Buhârî, "Savm", 32.

<sup>906</sup> İbn Hacer, Ebû Hureyre'den nakledilen iki aktarımın, birbirine zıt görünse de hüküm istinbâtı açısından birleştirilebileceğini söyler. Nitekim merfû' hadiste yer alan ifadeye göre oruç, istemsiz şekilde gerçekleşen kusma durumunda bozulmaz; ancak kişinin kasıtlı olarak kendini kusturması durumunda bozulur. (*Fethu'l-bârî*, 4: 223.)



dayanarak verdiği tespit edilmiştir.<sup>907</sup> Bu merfû‘ hadis, Ahmed b. Hanbel,<sup>908</sup> Dârimî,<sup>909</sup> İbn Mâce,<sup>910</sup> Ebû Dâvûd,<sup>911</sup> Tirmizî,<sup>912</sup> Nesâî,<sup>913</sup> İbn Huzeyme,<sup>914</sup> Dârekutnî,<sup>915</sup> Hâkim<sup>916</sup> tarafından İsâ b. Yûnus > Hişâm b. Hassân > Muhammed b. Sîrîn > Ebû Hureyre senediyle muttasıl olarak nakledilmektedir.

Buhârî, Ebû Hureyre’den kusma durumunda orucun bozulacağına dair aktardığı naklin, bir önceki hadisten sıhhat bakımından daha düşük mertebede olduğunu ifade etmektedir. Bu açıklama, onun bu nakilde bir zayıflık görmüş olması nedeniyle temrîz sîgası kullandığı ihtimalini gündeme getirir. Bunun yanı sıra münekkitlerin Ebû Hureyre’nin bu hükmü dayandırdığı merfû‘ hadisin sıhhati konusundaki olumsuz kanaatleri de bu olasılığı güçlendirmektedir. Nitekim Dârimî, Basralıların, isnâdında bulunan Hişâm b. Hassân (ö. 147 veya 148) sebebiyle bu aktarımı hatalı bulduğunu dile getirir.<sup>917</sup> Öte yandan Buhârî, bu merfû‘ hadisin Abdullah b. Sa‘îd el-Makburî’den (ö. ?) de aktarılan isnâdını zayıf bulmaktadır.<sup>918</sup> Çünkü Abdullah b. Sa‘îd, ona göre çok zayıf bir râvîdir. Zira Yahyâ b. Sa‘îd el-Kattân onun yalancı olduğunu,<sup>919</sup> Buhârî de hadislerine güvenilemeyeceğini söyler.<sup>920</sup> Tirmizî, senesinde yer alan İsâ b. Yûnus’un fert kalması sebebiyle bu aktarıma, hasen garib hükmünü verir. Bunun yanı sıra bu naklin Ebû Hureyre dışında Ebu’d-Derdâ’dan da aktarıldığını; ancak bu tarîkin de zayıf olduğunu söyler. Bununla birlikte ilim ehlinin Ebû Hureyre hadisiyle amel ettiğini dile getirir.<sup>921</sup> Zira Dârekutnî, Ebû Hureyre’den aktarılan tarîkin râvîlerinin sika olduğunu,<sup>922</sup> Hâkim de bu hadisin Buhârî ve Müslim’in şartlarına uyduğu halde ikisinin de onu tahrîc etmediğini kaydeder.<sup>923</sup> İbn Hacer ise Hâkim’in söz konusu hadis hakkındaki kanaatine itiraz

---

<sup>907</sup> *Fethu’l-bârî*, 4: 223.

<sup>908</sup> *el-Müsned*, 2: 498.

<sup>909</sup> *Sünen*, 1: 1079.

<sup>910</sup> “Savm”, 16.

<sup>911</sup> “Savm”, 33.

<sup>912</sup> “Savm”, 25.

<sup>913</sup> “Siyâm”, 91.

<sup>914</sup> *Sahîh*, 3: 226.

<sup>915</sup> *Sünen*, 3: 154.

<sup>916</sup> *el-Müstedrek*, 1: 426.

<sup>917</sup> *Sünen*, 1: 1079.

<sup>918</sup> Abdullah b. Sa‘îd el-Makburî’den aktarılan nakil için bk. Dârekutnî, *Sünen*, 3: 154.

<sup>919</sup> Buhârî, *ed-Du‘afâu’l-kebîr*, 68.

<sup>920</sup> *ed-Du‘afâu’l-kebîr*, 100.

<sup>921</sup> “Savm”, 25.

<sup>922</sup> *Sünen*, 3: 154.

<sup>923</sup> *el-Müstedrek*, 1: 426.

eder ve bu naklin yalnızca Müslim'in şartlarına uyduğunu, Hişâm b. Hassân'ın bu aktarımda teferrüd etme ihtimâli olabileceğini dile getirir.<sup>924</sup> Sonuç olarak tercemede Ebû Hureyre'den aktarılan bu naklin gerek Buhârî'nin bir önceki hadisten daha düşük mertebede olduğunu söylemesi; gerekse hükmünün dayandırıldığı merfû' aktarımdaki zayıflık, burada temrîz sîgası kullanılmasına sebep teşkil edebilir.

## 12. Nakil:

وَيُنْكَرُ عَنْ سَعْدِ وَزَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ وَأُمِّ سَلْمَةَ احْتَجَمُوا صِيَامًا.<sup>925</sup>

Tercemede temrîz sîgasıyla aktarılan bu naklin Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55) tarîki, Mâlik b. Enes,<sup>926</sup> Zeyd b. Erkam (ö. 68) ve Ümmü Seleme (ö. 62) isnâdı Abdürrezzâk<sup>927</sup> ve İbn Ebî Şeybe<sup>928</sup> tarafından muttasıl olarak nakledilmektedir.

Buhârî'nin tercemede aktardığı bu üç rivâyetin, isnâdlarındaki birtakım problemlerden dolayı temrîz sîgasıyla nakledilmiş olması muhtemeldir. Zira İbn Hacer, söz konusu naklin Sa'd b. Ebî Vakkâs tarîkinin munkatı' olduğundan bahsetmiştir.<sup>929</sup> Aynî, Zeyd b. Erkam isnâdı hakkında, râvîlerinden olan Dînar b. Hicâm'ın zayıf kabul edildiğini; bunun yanı sıra söz konusu nakli Ümmü Seleme'den aktaran Kays'ın da meçhûlü'l-hâl olduğunu söylemiştir.<sup>930</sup> Tercemede yer alan bu naklin, isnâdları hakkında zikredilen bu zayıflıklardan ötürü Buhârî tarafından temrîz sîgasıyla aktarılması kuvvetle muhtemeldir.

<sup>924</sup> *Tağlık*, 3: 177.

<sup>925</sup> *Buhârî*, "Savm", 32.

<sup>926</sup> "Siyâm", 32.

<sup>927</sup> *Musannef*, 4: 214.

<sup>928</sup> Zeyd b. Erkam isnâdı için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6: 216; Ümmü Seleme isnâdı için bk. a.e., 6: 219.

<sup>929</sup> *Tağlık*, 3: 180.

<sup>930</sup> *Umdetü'l-kârî*, 11: 37.

### 13. Nakil:

وَيَذْكُرُ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ مُرْسَلًا.<sup>931</sup>

Buhârî'nin tercemede temrîz sîgasıyla aktardığı bu mevkûf rivâyet, Abdürrezzâk,<sup>932</sup> Dârekutnî<sup>933</sup> ve Beyhakî<sup>934</sup> tarafından muttasıl olarak nakledilmiştir. Ebû Hureyre'den nakledilen bu aktarımın iki mevkûf, bir de merfû' tarîki bulunmaktadır. Mevkûf tarîkler Atâ'dan aktarılıyorken merfû' olan Mücâhid'den nakledilmektedir.

Söz konusu rivâyetin merfû' olan tarîkinde bulunan bazı sıhhat problemlerinin, temrîz sîgasıyla aktarılmasına sebep olduğu söylenebilir. Nitekim Dârekutnî, bu aktarımın mevkûf olan isnâdına sahîh hükmü verirken<sup>935</sup> merfû' tarîkine zayıf hükmünü verir.<sup>936</sup> Çünkü merfû' tarîkinde bulunan İbrâhîm en-Nâfi ve Mûsâ b. Vecîh zayıf râvîlerdir. Ebû Hâtim, İbrâhîm en-Nâfi'nin yalancı olduğunu ve Mûsâ b. Vecîh'ten bâtil hadisler aktardığını söyler.<sup>937</sup> Bunun yanı sıra Buhârî'nin söz konusu nakil hakkında mürsel ifadesini kullanması, bu rivâyetin merfû' tarîkindeki inkitâ'a işaret etmesi şeklinde yorumlanabilir. Zira el-Berdicî, (ö. 301) söz konusu senedde Mücâhid ile Ebû Hureyre arasında Abdurrahmân b. Ebî Zi'âb'ı zikredenlerin olduğunu söyler.<sup>938</sup> Kanaatimizce bu nakilde temrîz sîgası kullanılmasının sebebi, merfû' tarîkinin mürsel olarak aktarılmış olması ihtimalidir. Zira Aynî de temrîz sîgası kullanarak Buhârî'nin bu mürsel rivâyete işaret ettiğini söylemiştir.<sup>939</sup>

<sup>931</sup> Buhârî, "Savm", 40.

<sup>932</sup> Musannef, 4: 234.

<sup>933</sup> Sünen, 3: 180.

<sup>934</sup> es-Sünen, 4: 423.

<sup>935</sup> Sünen, 3: 180.

<sup>936</sup> Sünen, 3: 179.

<sup>937</sup> İbnü'l-Cevzî, ed-Du'afâ, 1: 57.

<sup>938</sup> İbn Mülakkin, et-Tavdîh, 13: 360.

<sup>939</sup> Umdetü'l-kârî, 11: 54.

#### 14. Nakil:

وَيَذْكُرُ أَنَّ رَجُلًا سَآوَمَ شَيْئًا فَعَمَزَهُ آخِرَ فَرَأَى عَمْرَ أَنَّ لَهُ شَرَكَةً.<sup>940</sup>

Buhârî'nin tercemede temrîz sîgasıyla aktardığı bu nakil, İbn Ebî Şeybe<sup>941</sup> ve Halef b. Hayyân<sup>942</sup> (ö. 306) tarafından İyâs b. Mu'âviye > Ömer b. Hattâb tarîkiyle muttasıl olarak nakledilmiştir.

Tercemede yer alan bu rivâyetin isnâdındaki zayıflık sebebiyle temrîz sîgasıyla aktarılmış olması muhtemeldir. Zira İyâs b. Mu'âviye ve Hz. Ömer arasında inkitâ' bulunmaktadır. İbn Hacer, bu seneddeki inkitâ'ın, söz konusu hadisin illeti olduğunu; bu illet sebebiyle Buhârî tarafından temrîz sîgasıyla aktarıldığını ifade etmektedir.<sup>943</sup> Buhârî'nin çoğunlukla zayıflığa işaret etmek üzere kullandığı temrîz sîgasını burada da isnâdında bulunan inkitâ' sebebiyle kullanmış olması yüksek bir ihtimal olarak görünmektedir.

#### 15. Nakil:

وقيل لو هب بن مُنْبَهه أليس لا إله إلا الله مُفْتَا ح الأجنة قال بلى ولكن ليس مُفْتَا ح إلا له أسنان فإن جئت بمفتاح له أسنان فتح لك وإلا لم يفتح لك.<sup>944</sup>

Tercemede Vehb b. Münebbih'ten (ö. 114) aktarılan bu söz, İbn Hişâm<sup>945</sup> (ö. 218) ve Bezzâr<sup>946</sup> tarafından Şehr b. Hevşeb > Mu'âz b. Cebel tarîkiyle merfû'; Buhârî tarafından *es-Sahîh*'i dışındaki bir eserinde<sup>947</sup> mevkûf olarak muttasıl isnâdla nakledilmiştir.

Buhârî'nin söz konusu nakli temrîz sîgasıyla aktarmasının sebebi, ilgili rivâyetin merfû' ve mevkûf kanallarında bulunan zayıflık olabilir. Zira Bezzâr, merfû' tarikte bulunan Şehr b. Hevşeb'in Mu'âz b. Cebel'den tahdîs etmediğini dile getirir. Bununla birlikte İbn Hacer'in de söz konusu naklin merfû' isnâdına zayıf hükmü verdiği görülmektedir. Diğer taraftan Buhârî'nin söz konusu rivâyeti burada temrîz sîgasıyla aktarıyorken *es-Sahîh*'i dışındaki bir eserinde mevsûl olarak nakletmesi, bu

<sup>940</sup> Buhârî, "Şirket", 13.

<sup>941</sup> Musannef, 11: 654.

<sup>942</sup> Vekî' b. Muhammed b. Halef b. Hayyân, *Ahbâru'l-kudât* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, t.y), 1: 340.

<sup>943</sup> Tağlik, 3: 337.

<sup>944</sup> Buhârî, "Cenâiz", 1.

<sup>945</sup> İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebevî*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 1990), 4: 233.

<sup>946</sup> Müsned, 7: 104.

<sup>947</sup> *et-Târihu'l-kebîr*, 1: 95.

hadisin sıhhat şartlarına uymadığını gösterir. Bu durumda Buhârî'nin Vehb b. Münebbih'ten naklettiği bu aktarımı, neden temrîz sîgasıyla aktardığı hususu netlik kazanmaktadır. Kanaatimizce merfû' tarîkteki zayıflık ve Buhârî'nin mevkûf naklin sıhhati hususundaki tereddüdü, onu bu rivâyette temrîz sîgası kullanmaya sevk etmiş olabilir.

#### 16. Nakil:

وَيُنْكَرُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ جِلْسَاءَ شَرِكَاؤَهُ وَلَمْ يَصِحَّ.<sup>948</sup>

Buhârî'nin tercemede temrîz sîgasıyla aktardığı bu rivâyet Ukaylî,<sup>949</sup> (ö. 322) Taberânî<sup>950</sup> ve Beyhakî<sup>951</sup> tarafından muttasıl olarak nakledilmiştir.

Söz konusu aktarımda temrîz sîgası kullanılması hususunda merfû' ve mevkûf olarak nakledilen isnâdlarında bulunan bazı sıhhat problemlerinin etkili olduğu söylenebilir. Zira Ukaylî, bu naklin merfû' tarîkini Abdüsselâm b. Abdilkuddûs'ten aktardıktan sonra Abdüsselâm b. Abdilkuddûs'ün zayıf olduğunu söyler. Bununla birlikte söz konusu aktarımın merfû' varyantlarının hepsini taz'îf eder; mevkûf tarîklerinin daha sahîh olduğunu ekler.<sup>952</sup> Beyhakî de bu hadisin merfû' tarîkini aktardıktan sonra onu zayıf kabul ettiğini; mevkûf aktarımın daha sahîh olduğunu belirtir.<sup>953</sup> Öte yandan İbn Hacer, söz konusu naklin mevkûf isnâdının daha sahîh olduğunu belirtmekle beraber bu tarîkte bulunan Muhammed et-Tâ'ifi'nin güvenilirliği hususunda münekkitlerin ihtilâf ettiğini dile getirir. Bununla birlikte mevkûf naklin, Hüseyin b. Alî ve Hz. Aişe'den aktarılan şâhitlerinin bulunduğunu; ancak onların da zayıf olduğunu kaydeder.<sup>954</sup> Bu bilgilerden hareketle Buhârî'nin söz konusu hadiste temrîz sîgası kullanma sebebinin, merfû' ve mevkûf tarîklerinde bulunan zayıflık olduğu söylenebilir.

<sup>948</sup> *Buhârî*, "Hibe", 25.

<sup>949</sup> Ukaylî, *ed-Duafâ 'ü'l-kebîr*, 3: 67.

<sup>950</sup> *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11: 104.

<sup>951</sup> *es-Sünen*, 6: 303.

<sup>952</sup> *ed-Du'afâ*, 3: 67.

<sup>953</sup> *es-Sünen*, 6: 303.

<sup>954</sup> *Tağlîk*, 3: 363.

### 17. Nakil:

وَقَالَ ابْنُ عَمْرٍو أَوْ عَمْرٌو كُلُّ شَرْطٍ خَالَفَ كِتَابَ اللَّهِ فَهُوَ بَاطِلٌ وَإِنْ اشْتَرَطَ مِائَةَ شَرْطٍ. (وقال أبو عبد الله: يُقَالُ عَنْ كِلَيْهِمَا عَنْ عَمْرٍو وَابْنِ عَمْرٍو).<sup>955</sup>

Buhârî tercemede temrîz sîgasıyla yer verdiği bu rivâyetin ilk olarak Hz. Ömer veya İbn Ömer'den nakledildiğini belirtmiş; ardından ikisinden de aktarıldığına işaret eden bir ifade kullanmıştır. İkisinden de aktarıldığını söylediği kısım, *Sahîh-i Buhârî* nüshalarından yalnızca Kerîme'de yer almaktadır.<sup>956</sup> Diğer nüshalarda bulunmayan bu ifade, Tahâvî tarafından da zikredilmektedir. O, Hz. Aişe'den naklettiği bir hadisin ardından aynı rivâyetin Hz. Ömer ve İbn Ömer'den de aktarıldığını söylemiştir.<sup>957</sup> Buhârî, söz konusu nakli Hz. Ömer ve İbn Ömer'den yalnızca birinin naklettiğinden emin olacak ki ikisinin de aktardığını belirttiği ifadesini diğerinden farklı olarak temrîz sîgasıyla nakletmiştir.

### 18. Nakil:

وَيُذَكَّرُ أَنْ شَرِيحًا وَعَمْرٌو بِنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ وَطَاوَسَا وَعَطَاءٌ وَابْنُ أُذَيْنَةَ أَجَازُوا إِفْرَارَ الْمَرِيضِ بَدِينٍ.<sup>958</sup>

Buhârî tercemede temrîz sîgasıyla Şureyh, Ömer b. Abdilazîz, (ö. 101) Tâvûs b. Keysân, Atâ ve İbn Üzeyne'den (ö. ?) ölüm döşegindeki hastanın borcunu ikrâr etmesini câiz gördüklerine dair birer rivâyet aktarmıştır. Şüreyh hadisi İbn Ebî Şeybe<sup>959</sup> ve Beyhakî,<sup>960</sup> Tâvûs b. Keysân, Atâ ve İbn Üzeyne nakilleri İbn Ebî Şeybe<sup>961</sup> tarafından muttasıl olarak nakledilirken Ömer b. Abdilazîz rivâyetinin muttasıl isnâdına ulaşılammıştır.

Tercemede yer alan bu nakillerin temrîz sîgasıyla aktarılması hususunda bazılarının tarîklerinde bulunan zayıflığın etkili olduğu söylenebilir. Zira İbn Hacer, Şüreyh hadisinin, isnâdında bulunan Câbir el-Cu'fî (ö. 128) sebebiyle zayıf kabul edildiğini söyler. Tâvûs hadisini de senesinde zayıf bir râvî olan Leys b. Ebî Süleym bulunduğu için taz'îf eder. Atâ ve İbn Üzeyne rivâyetlerinin ise isnâdlarındaki râvîlerin sika olduğunu dile getirir. Bununla birlikte Şüreyh ve Tâvûs hadislerinde

<sup>955</sup> *Buhârî*, "Şurût", 17.

<sup>956</sup> *Fethu'l-bârî*, 5: 434.

<sup>957</sup> *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 11: 235.

<sup>958</sup> *Buhârî*, "Vesâyâ", 8.

<sup>959</sup> *Musannef*, 10: 660.

<sup>960</sup> *es-Sünen*, 6: 141.

<sup>961</sup> *Musannef*, 10: 660.

bulunan zayıflıklardan dolayı Buhârî'nin temrîz sîgası kullandığını belirtir.<sup>962</sup> Öte yandan Ömer b. Abdilazîz hadisinin muttasıl isnâdının birçok hadis kaynağında yer almaması, bu naklin, Buhârî'nin sıhhat şartlarına uymadığı ihtimalini kuvvetlendirir. Bu bilgilerden hareketle Buhârî'nin burada temrîz sîgası kullanmasının, Şüreyh, Ömer b. Abdilazîz ve Tâvûs hadislerinde bulunan zayıflıkla ilgili olduğunu söylemek mümkündür.

### 19. Nakil:

1- وَيُذَكِّرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ { فَاَنْفَرُوا ثَبَاتٌ } قَالَ سَرَايَا مُتَقَرِّقِينَ.<sup>963</sup> 2- { وَإِنْ أَلْيَاسَ لَمَنْ الْمُرْسَلِينَ } وَيُذَكِّرُ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ وَابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ الْيَاسَ هُوَ إِدْرِيسُ.<sup>964</sup> 3- يُقَالُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ { الصَّدْفِينَ } الْجَبَلِينَ.<sup>965</sup> 4- وَيُذَكِّرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ { حَصْرَتْ ضَاقَتْ } تَلَوْا أَلْسِنَتَكُمْ.<sup>966</sup> 5- وَيُذَكِّرُ عَنِ عِكْرَمَةَ { الْمَشْحُونَ } الْمَوْقِرِ.<sup>967</sup> 6- يُذَكِّرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ { بَعَثَتْ } يَخْرُجُ مِنْ فِيهَا مِنَ الْمَوْتَى.<sup>968</sup>

Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde bazı bölümlerin terceme kısımlarında aktardığı nakillerin Kur'ân-ı Kerîm ayetlerini açıklayıcı kısa ifadeler olmaları ve temrîz sîgasıyla aktarılmaları noktasında benzerlik göstermeleri sebebiyle, çalışmanın hadis değerlendirme kısmında tekrara düşmemek adına onların bir arada ele alınması uygun görülmüştür. Farklı bölüm ve bâb başlıklarında yer alan bu nakillerin tahrîci numaralandırılan sıraya göre şu şekildedir: İlk sıradaki İbn Abbâs tefsîri Taberî;<sup>969</sup> ikinci sıradaki İbn Mes'ûd (ö. 32) tefsîri İbn Ebî Hâtim,<sup>970</sup> İbn Abbâs tefsîri Mâverdî (ö. 450);<sup>971</sup> üçüncü sıradaki İbn Abbâs tefsîri İbn Ebî Hâtim;<sup>972</sup> dördüncü sıradaki İbn Abbâs tefsîri İbn Ebî Hâtim;<sup>973</sup> beşinci sıradaki İkrime tefsîri Taberî;<sup>974</sup> altıncı sıradaki İbn Abbâs tefsîri İbn Ebî Hâtim<sup>975</sup> tarafından muttasıl olarak aktarılmıştır.

Araştırma neticesinde tercemede temrîz sîgasıyla yer alan bu nakillerin sıhhati hakkında bir problemin bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu durum, Buhârî'nin söz

<sup>962</sup> *Fethu'l-bârî*, 5: 460.

<sup>963</sup> *Buhârî*, "Cihâd", 27.

<sup>964</sup> *Buhârî*, "Enbiyâ", 4.

<sup>965</sup> *Buhârî*, "Enbiyâ", 7.

<sup>966</sup> *Buhârî*, "Tefsîr", 4.

<sup>967</sup> *Buhârî*, "Tefsîr", 36.

<sup>968</sup> *Buhârî*, "Tefsîr", 82. Bu kısım yalnızca Nesefî nüshasında yer almaktadır.

<sup>969</sup> Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir ve Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru İbn Teymiyye, t.y), 8: 537.

<sup>970</sup> *Tefsîr*, 2412.

<sup>971</sup> *Tefsîr*, 5: 64.

<sup>972</sup> *Tefsîr*, 2389.

<sup>973</sup> *Tefsîr*, 903.

<sup>974</sup> *Tefsîr*, 19: 371.

<sup>975</sup> *Tefsîr*, 3408.

konusu rivâyetleri temrîz sîgasıyla aktarmasının, zayıflıkla ilgisinin olmadığını ihtimalini gündeme getirir. Bununla birlikte temrîz sîgasıyla nakledilen aktarımlarda eğer sıhhat açısından bir problem varsa, bu sîganın genellikle o probleme işaret ettiğini dile getiren Buhârî şârihlerinin, bu tefsîrlerde neden temrîz sîgası kullanıldığına dair bir açıklamalarının bulunmaması, Buhârî'nin bu nakilleri aktarırken söz konusu sîgayı belirli bir ölçüte göre kullanmadığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

## 20. Nakil:

1- وَيُذَكِّرُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ { عَقِيمًا } لَا تَلِدُ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا الْقُرْآن. 976- 2 وَيُذَكِّرُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ { أَلَمْ نَشْرَحْ }  
شرح الله صدره للإسلام. 977- 3 وَيُذَكِّرُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ { الْوَسْوَاسِ } إِذَا وَلَدَ خَنَسَهُ الشَّيْطَانُ فَإِذَا ذَكَرَ اللهُ عَزَّ  
وَجَلَّ ذَهَبَ فَإِذَا لَمْ يَذْكُرِ اللهُ نَبَتَ عَلَى قَلْبِهِ. 978

Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde farklı bölümlerin bâb başlıklarında aktardığı bu tefsîrlerde, benzer sebeplerden dolayı temrîz sîgası kullanmış olabileceğini tespit ettik. Bu sebeple onları bir arada ele almayı uygun gördük. Söz konusu nakillerin tahrîci şu şekildedir: İlk İbn Abbâs tefsîri İbn Ebî Hâtim<sup>979</sup> ve Taberî;<sup>980</sup> ikincisi İbn Ebî Hâtim,<sup>981</sup> üçüncüsü Taberî<sup>982</sup> ve Hâkim<sup>983</sup> tarafından muttasıl olarak nakledilmektedir.

İbn Abbâs'tan nakledilen bu tefsîrlerde temrîz sîgası kullanılması hususunda Buhârî'nin isnâdlarındaki zayıflığa işaret etmiş olması muhtemeldir. Zira yukarıda İbn Abbâs'tan nakledilen ilk tefsîrin senedinde inkitâ' olabileceğini söyleyen İbn Hacer, bu sebeple burada temrîz sîgası kullanıldığını dile getirmektedir.<sup>984</sup> İkinci tefsîrin nakledildiği tarikte zayıf bir râvî olan İshâk b. ed-Dayf bulunmaktadır.<sup>985</sup> Üçüncü tefsîrin aktarıldığı isnâda da zayıf hükmü verilmiştir.<sup>986</sup> Söz konusu nakillerin tariklerindeki bu zayıflıklar, kanaatimizce Buhârî'nin temrîz sîgası kullanımında etkili olmuştur.

<sup>976</sup> Buhârî, "Tefsîr", 42.

<sup>977</sup> Buhârî, "Tefsîr", 94.

<sup>978</sup> Buhârî, "Tefsîr", 114. Ebû Zer dışındaki nüshalarda وَيُذَكِّرُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ şeklinde; Ebû Zer nüshasında قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ şeklinde rivayet edilmiştir.

<sup>979</sup> Tefsîr, 3313.

<sup>980</sup> Tefsîr, 22: 434.

<sup>981</sup> Tefsîr, 1384.

<sup>982</sup> Tefsîr, 24: 709.

<sup>983</sup> el-Müstedrek, 2: 541.

<sup>984</sup> Fethu'l-bârî, 8: 716.

<sup>985</sup> İbn Hacer, Tağlik, 4: 373.

<sup>986</sup> İbn Hacer, Tağlik, 4: 381.



## 21. Nakil:

وَيُرْوَى عَنْ يَحْيَى الْكِنْدِيِّ عَنِ الشَّعْبِيِّ وَأَبِي جَعْفَرٍ فِيمَنْ يَلْعَبُ بِالصَّبِيِّ إِنْ أَدْخَلَهُ فِيهِ فَلَا يَتَزَوَّجُ أُمَّهُ. وَيُذَكَّرُ عَنْ أَبِي نَصْرٍ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ حَرَّمَهُ. وَيُرْوَى عَنْ عَمْرَانَ بْنِ حَصِينٍ وَجَابِرِ بْنِ زَيْدٍ وَالْحَسَنِ وَبَعْضِ أَهْلِ الْعِرَاقِ قَالَ يَحْرَمُ عَلَيْهِ.<sup>987</sup>

Buhârî, evlenilmesi helâl ve harâm olan kadınlar hakkındaki bâb başlığının tercemesinde Yahyâ b. Kays el-Kindî, (ö. ?) Ebû Nasr, (ö. ?) Ümrân b. Husayn, (ö. 52) Câbir b. Zeyd ve Hasan el-Basrî'den temrîz sîgasıyla birer rivâyet aktarmıştır. Ümrân b. Husayn nakli, Abdürrezzâk<sup>988</sup> ve İbn Ebî Şeybe;<sup>989</sup> Câbir b. Zeyd ve Hasan el-Basrî aktarımları yine Abdürrezzâk<sup>990</sup> ve İbn Ebî Şeybe<sup>991</sup> tarafından muttasıl isnâdla aktarılmaktadır. Yahyâ b. Kays el-Kindî ve Ebû Nasr rivâyetlerinin muttasıl tarîkinin ise inceleme imkânı bulunan birçok hadis kaynağında bulunmadığı tespit edilmiştir.<sup>992</sup> Tercemede yer alan diğer bir rivâyet, Irâk ehlinden bazı kimselerden aktarılmış olup bu nakil de Beyhakî tarafından muttasıl olarak nakledilmektedir.<sup>993</sup>

Buhârî, tercemede yer verdiği bu nakilleri, bazılarının senedlerinde bulunan sıhhat problemlerinden dolayı temrîz sîgasıyla aktarmış olabilir. Nitekim o, Yahyâ b. Kays naklini aktardıktan sonra Yahyâ'nın tanınmayan bir râvî olduğunu ve bu rivâyetinin desteklenmeyeceğini söyler.<sup>994</sup> Bunun yanı sıra Ebû Nasr hadisini naklettikten sonra Ebû Nasr'ın, bu rivâyeti aktardığı İbn Abbâs'tan semâ'ının sâbit olmadığını dile getirir.<sup>995</sup> Diğer taraftan tercemede temrîz sîgasıyla yer alan Ümrân b. Husayn aktarımı hakkında İbn Hacer, senedinin munkatı' olduğunu ifade eder. Öte yandan Buhârî'nin söz konusu tercemede Irâk ehlinden bazı kimselerden temrîz sîgasıyla aktardığı naklin senedinde zayıf kabul edilen Hammâd ve Leys b. Ebî Süleym'in yer alması, bu aktarımın da sahîh olmadığını göstermektedir. Nitekim Beyhakî de Hammâd ve Leys'in zayıflığı sebebiyle bu rivâyeti zayıf kabul ettiğini söyler.<sup>996</sup> Bu bilgilerden ışığında Buhârî'nin bu nakillerde neden temrîz sîgası

<sup>987</sup> Buhârî, "Nikâh", 24.

<sup>988</sup> Musannef, 7: 200.

<sup>989</sup> Musannef, 9: 98.

<sup>990</sup> Musannef, 7: 200.

<sup>991</sup> Musannef, 9: 100.

<sup>992</sup> İbn Hacer, Yahyâ el-Kindî rivâyetinin Vekî' b. Cerrâh tarafından; (*Fethu'l-bârî*, 9: 195) Ebû Nasr tarîkinin de Süfyân es-Sevrî tarafından aktarıldığını dile getirmektedir (*Tağlik*, 4: 404).

<sup>993</sup> *es-Sünen*, 7: 275.

<sup>994</sup> "Nikâh", 24.

<sup>995</sup> "Nikâh", 24.

<sup>996</sup> *es-Sünen*, 7: 276.

kullandığı hususu kısmen netlik kazanmaktadır. O, söz konusu isnâdlardaki zayıflığa işaret etmek istemiş olabilir. Temrîz sîgasıyla aktarılan Câbir b. Zeyd ve Hasan el-Basrî nakillerinde ise araştırma neticesinde Buhârî'nin sıhhat şartlarına aykırı bir durumun olmadığı görülmüştür. Bu da, onun temrîz sîgasını zayıflığa özgü kılmadığını gösteren bir unsur olarak kabul edilebilir.

## 22. Nakil:

وَيُرْوَى فِي ذَلِكَ عَنْ عَلِيٍّ وَسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيْبِ وَعُرْوَةَ بْنِ الزَّبِيرِ وَأَبِي بَكْرٍ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَعَبِيدَ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَتَبَةَ وَأَبَانَ بْنَ عُثْمَانَ وَعَلِيَّ بْنَ حُسَيْنٍ وَشُرَيْحَ وَسَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ وَالْقَاسِمَ وَسَالِمَ وَطَاوُسَ وَالْحَسَنَ وَعَكْرَمَةَ وَعَطَاءَ وَعَامَرَ بْنَ سَعْدٍ وَجَابِرَ بْنَ زَيْدٍ وَنَافِعَ بْنَ جُبَيْرٍ وَمُحَمَّدَ بْنَ كَعْبٍ وَسَلِيمَانَ بْنَ يَسَّارٍ وَمُجَاهِدَ وَالْقَاسِمَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَعَمْرُو بْنَ هَرَمٍ وَالشَّعْبِيَّ أَنَّهَا لَا تَطْلُقُ.<sup>997</sup>

Buhârî, talâkın nikâhtan önce câiz olmaması ile ilgili bâb başlığının tercemesinde biri sahâbeden, yirmi ikisi tâbi'ûndan, biri de etbau't-tâbiûnden olmak üzere art arda yirmi dört nakil aktarmıştır. Alî hadisi, Abdürrezzâk,<sup>998</sup> Sa'îd b. Mansûr,<sup>999</sup> (ö. 227) İbn Ebî Şeybe,<sup>1000</sup> Taberânî<sup>1001</sup> ve Beyhakî;<sup>1002</sup> Sa'îd b. Müseyyeb rivâyeti, Abdürrezzâk<sup>1003</sup> ve Sa'îd b. Mansûr;<sup>1004</sup> Urve b. Zübeyr aktarımı Abdürrezzâk<sup>1005</sup> ve Sa'îd b. Mansûr;<sup>1006</sup> Ebû Bekir b. Abdîrrahmân ve Ubeydullah b. Abdillâh (ö. 98) hadisleri, Beyhakî;<sup>1007</sup> Alî b. Hüseyin nakli, Sa'îd b. Mansûr<sup>1008</sup> ve Beyhakî,<sup>1009</sup> Şüreyh rivâyeti, Abdürrezzâk,<sup>1010</sup> Sa'îd b. Mansûr<sup>1011</sup> ve İbn Ebî Şeybe;<sup>1012</sup> Sa'îd b. Cübeyr (ö. 94) hadisi, Abdurrezzâk,<sup>1013</sup> İbn Ebî Şeybe<sup>1014</sup> ve Dârekutnî;<sup>1015</sup> Kâsım b. Muhammed (ö. 107) ve Sâlim rivâyetleri, Sa'îd b.

<sup>997</sup> Buhârî, "Talâk", 9.

<sup>998</sup> Musannef, 6: 416.

<sup>999</sup> Sünen, 1: 253.

<sup>1000</sup> Musannef, 20: 152.

<sup>1001</sup> el-Mu'cemü'l-evsat, 1: 95.

<sup>1002</sup> es-Sünen, 7: 524.

<sup>1003</sup> Musannef, 6: 418.

<sup>1004</sup> Sünen, 1: 254.

<sup>1005</sup> Musannef, 6: 419.

<sup>1006</sup> Sünen, 1: 254, 259.

<sup>1007</sup> es-Sünen, 7: 525.

<sup>1008</sup> Sünen, 1: 254.

<sup>1009</sup> es-Sünen, 7: 526.

<sup>1010</sup> Musannef, 6: 419.

<sup>1011</sup> Sünen, 1: 252.

<sup>1012</sup> Musannef, 9: 533.

<sup>1013</sup> Musannef, 6: 418.

<sup>1014</sup> Musannef, 9: 529.

<sup>1015</sup> Sünen, 5: 30.

Mansûr;<sup>1016</sup> Tâvûs ve Atâ aktarımları, Abdürrezzâk,<sup>1017</sup> Sa'îd b. Mansûr<sup>1018</sup> ve İbn Ebî Şeybe<sup>1019</sup> ve Beyhakî;<sup>1020</sup> Hasan el-Basrî nakli, Abdürrezzâk<sup>1021</sup> ve Sa'îd b. Mansûr;<sup>1022</sup> İkrime hadisi, Sa'îd b. Mansûr<sup>1023</sup> ve Beyhakî;<sup>1024</sup> Câbir b. Zeyd aktarımı, Sa'îd b. Mansûr;<sup>1025</sup> Nâfi' b. Cübeyr (ö. ?) ve Muhammed b. Ka'b (ö. 108) nakilleri, İbn Ebî Şeybe<sup>1026</sup> ve Beyhakî;<sup>1027</sup> Süleymân b. Yesâr (ö. 107) hadisi, Sa'îd b. Mansûr;<sup>1028</sup> Mücâhid ve Kâsım b. Abdirrahmân rivâyetleri, İbn Ebî Şeybe;<sup>1029</sup> Şa'bî aktarımı da Abdürrezzâk,<sup>1030</sup> Sa'îd b. Mansûr<sup>1031</sup> ve İbn Ebî Şeybe<sup>1032</sup> tarafından muttasıl olarak aktarılmaktadır. Araştırma neticesinde inceleme imkânı bulunan hadis kaynaklarında Ebân b. Osmân, (ö. 105) Âmir b. Sa'd (ö. ?) ve Amr b. Herim (ö. ?) rivâyetlerinin muttasıl isnâdına ulaşılammıştır.

Söz konusu nakillerin bazılarının temrîz sîgasıyla aktarılması hususunda isnâdlarında bulunan zayıflığın etkili olduğu söylenebilir. Senedlerinde zayıflık bulunan bu rivâyetler, Alî, Sa'îd b. Cübeyr, Tâvûs, Câbir b. Zeyd'den aktarılmaktadır. Söz konusu nakillerdeki zayıflıklar şu şekildedir: Alî'den nakledilen isnâdda inkîât' olduğu ifade edilmiştir. Çünkü Alî'den bu rivâyeti aktaran Hasan el-Basrî'nin ondan semâ'ı bulunmamaktadır.<sup>1033</sup> Sa'îd b. Cübeyr rivâyetinin merfû' olarak aktarılan tarîkinde zayıf bir râvî olan Ebû Hâlid el-Vâsîtî yer almaktadır.<sup>1034</sup> Tâvûs rivâyetinin merfû' olarak nakledilen iki tarîki vardır; ancak ikisine de zayıf hükmü verilmiştir.<sup>1035</sup> Çünkü Tâvûs'un, bu hadisi aktardığı Mu'âz b. Cebel ile arasında inkîât' mevcuttur.<sup>1036</sup> Câbir b. Zeyd rivâyetinin senedinde de ismi bilinmeyen bir râvî yer

---

<sup>1016</sup> *Sünen*, 1: 252, 258.

<sup>1017</sup> *Musannef*, 6: 418, 420.

<sup>1018</sup> *Sünen*, 1: 255.

<sup>1019</sup> *Musannef*, 5: 18.

<sup>1020</sup> *es-Sünen*, 7: 526.

<sup>1021</sup> *Musannef*, 6: 417, 419.

<sup>1022</sup> *Sünen*, 1: 254.

<sup>1023</sup> *Sünen*, 1: 252.

<sup>1024</sup> *es-Sünen*, 7: 526.

<sup>1025</sup> *Sünen*, 1: 253.

<sup>1026</sup> *Musannef*, 9: 531.

<sup>1027</sup> *es-Sünen*, 7: 526.

<sup>1028</sup> *Sünen*, 1: 255.

<sup>1029</sup> *Musannef*, 9: 530.

<sup>1030</sup> *Musannef*, 6: 420.

<sup>1031</sup> *Sünen*, 1: 257.

<sup>1032</sup> *Musannef*, 9: 533.

<sup>1033</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9: 473.

<sup>1034</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9: 475.

<sup>1035</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9: 476.

<sup>1036</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl*, 99.

almaktadır.<sup>1037</sup> Bahsi geçen zayıflıkların, söz konusu nakillerin temrîz sîgasıyla aktarılması hususunda etkisi olsa da tercemede yer alan diğer nakillerin birkaçı haricinde temrîz sîgasıyla aktarılmasında etkili olabilecek bir sıhhat probleminin olmadığı görülmektedir. Bu durumda, Buhârî'nin, bazı rivâyetleri sıhhat şartlarına uyup uymadığını gözetmeksizin temrîz sîgasıyla aktarabildiğini söylemek mümkündür.

### 23. Nakil:

وَقَالَ الزُّهْرِيُّ لَا بَأْسَ بِذَبِيحَةِ نَصَارَى الْعَرَبِ وَإِنْ سَمِعْتَهُ يُسَمَّى لِغَيْرِ اللَّهِ فَلَا تَأْكُلْ وَإِنْ لَمْ تَسْمَعْهُ فَقَدْ أَحَلَّهُ اللَّهُ لَكَ  
وَعَلِمَ كَفَرَهُمْ. وَيُذَكَّرُ عَنْ عَلِيٍّ نَحْوَهُ.<sup>1038</sup>

Buhârî'nin tercemede temrîz sîgasıyla Hz. Alî'den naklettiği bu rivâyet, Abdürrezzâk tarafından muttasıl olarak aktarılmıştır.<sup>1039</sup>

Söz konusu naklin temrîz sîgasıyla nakledilmesinde, senedindeki zayıflığın ve metnindeki ihtilâfin etkili olması muhtemeldir. Nitekim tercemede aktarıldığı şekliyle Hz. Alî'den nakledilen bir hadis bulunmamaktadır. Mevsûlen nakledilen târikte ise burada aktarılandan daha farklı ifadeler yer almaktadır. İbn Hacer ve Aynî, buradan hareketle Buhârî'nin, Zührî'den aktarılan bir önceki hadisin Alî'ye nisbet edildiği târikini sahîh kabul etmediği için burada temrîz sîgası kullandığını söyler.<sup>1040</sup>

### 24. Nakil:

وَيُذَكَّرُ عَنِ الزُّهْرِيِّ وَأَبِي بَكْرٍ بِنِ مُحَمَّدٍ وَحَمْرَةَ بِنِ أَبِي أُسَيْدٍ وَمُعَاوِيَةَ بِنِ عَبْدِ اللَّهِ بِنِ جَعْفَرٍ أَنَّهُمْ لَبَسُوا ثِيَابًا  
مَهْدَبَةً.<sup>1041</sup>

Buhârî'nin tercemede yer verdiği bu dört naklin, araştırma imkânı bulunan hadis kaynaklarında muttasıl isnâdı bulunmamaktadır. Muttasıl senedlerinin birçok mu'teber hadis kaynağında yer almaması, bu nakillerin Buhârî'nin sıhhat şartlarına uymaması ihtimalini kuvvetlendiren bir unsur olarak değerlendirilebilir. Eğer ilgili hadisin, onun sıhhat şartlarına uymadığı varsayılırsa burada temrîz sîgası kullanmasının bu durum ile bağlantılı olması mümkündür.

<sup>1037</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9: 477.

<sup>1038</sup> *Buhârî*, "Zebâih", 22.

<sup>1039</sup> *Musannef*, 6: 118.

<sup>1040</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9: 788; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 21: 119.

<sup>1041</sup> *Buhârî*, "Libâs", 6.

## 25. Nakil:

وَيَذْكُرُ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ إِنَّا لَنَكْشِرُ فِي وُجُوهِ أَقْوَامٍ وَإِنْ قُلُوبَنَا لَتَلْعَنُهُمْ.<sup>1042</sup>

Tercemede Buhârî'nin temrîz sîgasıyla aktardığı bu rivâyet, Dîneverî (ö. 333) tarafından Halef b. Havşeb > Ebu'd-Derdâ tarîkiyle muttasıl olarak nakledilmektedir.<sup>1043</sup>

Söz konusu nakilde temrîz sîgası kullanılması hususunda senedindeki zayıflığın etkisi olduğu söylenebilir. Zira Dîneverî, bu aktarımın isnâdına zayıf hükmünü verir.<sup>1044</sup> İbn Hacer de, bu senedde yer alan Halef b. Havşeb ve Ebu'd-Derdâ arasında inkıtâ' olduğunu söyler. Ayrıca söz konusu aktarımın nakledildiği farklı tarîklerin bulunduğunu; ancak onların da zayıf olduğunu belirtir.<sup>1045</sup> Kanaatimizce tercemede yer alan bu hadis, isnâdlarında bulunan zayıflıktan dolayı temrîz sîgasıyla aktarılmıştır. Zira İbn Hacer de bu sebeple onun bu rivâyeti cezim sîgasıyla aktarmadığını dile getirmektedir.<sup>1046</sup>

## 26. Nakil:

وَيَذْكُرُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ وَعَطَاءٍ وَعِزْرَمَةَ مَا كَانَ فِي الْقُرْآنِ أَوْ فَصَاحِبِهِ بِالْخِيَارِ.<sup>1047</sup>

Buhârî, bu tercemede İbn Abbâs, Atâ ve İkrime'den temrîz sîgasıyla birer nakil aktarmıştır. İbn Abbâs nakli Süfyân es-Sevrî,<sup>1048</sup> Atâ ve İkrime hadisleri Taberî<sup>1049</sup> tarafından muttasıl olarak nakledilmiştir.

Söz konusu rivâyetlerin temrîz sîgasıyla aktarılması hususunda Buhârî'nin İbn Abbâs nakli dışında belirli bir kritere göre hareket etmediği söylenebilir. İbn Abbâs hadisinin senedinde yer alan Leys b. Ebî Süleym'in zayıf bir râvî olması sebebiyle bu aktarımın zayıflığına hükmeden İbn Hacer, Buhârî'nin bu nedenle temrîz sîgası kullandığını dile getirir.<sup>1050</sup> Atâ ve İkrime hadislerinde ise araştırmalar neticesinde zayıflık bulunmadığı ve Buhârî'nin bu iki rivâyeti, sıhhat şartlarını gözetmeksizin temrîz sîgasıyla aktardığı söylenebilir.

<sup>1042</sup> Buhârî, "Edeb", 82.

<sup>1043</sup> Ebû Bekir Ahmed b. Mervân b. Muhammed ed-Dîneverî, *el-Mücâlese cevâhiru'l-ilim*, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan es-Selmân (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1998), 3: 479.

<sup>1044</sup> *el-Mücâlese cevâhiru'l-ilim*, 3: 479.

<sup>1045</sup> *Tağlik*, 5: 103.

<sup>1046</sup> *Tağlik*, 5: 103.

<sup>1047</sup> Buhârî, "Kefârâtu'l-eymân", 1.

<sup>1048</sup> *Tefsîr*, 1: 61.

<sup>1049</sup> *Tefsîr*, 4: 76.

<sup>1050</sup> *Fethu'l-bârî*, 11: 724.

## 27. Nakil:

وَيَذْكُرُ عَنْ عَمْرٍ وَعَلَى وَابْنِ مَسْعُودٍ وَزَيْدِ أَقَاوِيلٍ مُخْتَلَفَةً.<sup>1051</sup>

Buhârî, dedenin erkek kardeşlerle beraber mirastaki payı ile ilgili bâb başlığının tercemesinde Ömer b. Hattâb, Alî b. Ebî Tâlib, İbn Mes‘ûd ve Zeyd b. Sâbit’den (ö. 45) bu hususta farklı görüşler aktarıldığını bildirmektedir. Ömer b. Hattâb’ın görüşü, İbn Ebî Şeybe<sup>1052</sup> ve Dârimî;<sup>1053</sup> Alî’nin görüşü, İbn Ebî Şeybe<sup>1054</sup> ve Dârimî,<sup>1055</sup> İbn Mes‘ûd’un görüşü İbn Ebî Şeybe<sup>1056</sup> ve Dârimî,<sup>1057</sup> Zeyd b. Sâbit’in görüşü de Abdürrezzâk<sup>1058</sup> ve Dârimî<sup>1059</sup> tarafından muttasıl senedle nakledilmektedir. Tercemede ismi zikredilen bu sahâbîler, dedenin erkek kardeşlerle beraber mirâstan pay alacağı konusunda ittifâk halinde olmakla beraber bunun ne şekilde yapılacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Söz konusu görüşlerin temrîz sîgası kullanılarak aktarılması hususunda Buhârî’nin sıhhat şartlarını dikkate alarak hareket etmediği görülmektedir. Zira bu hususta yapılan araştırmalara göre söz konusu aktarımların zayıf olduğuna dair bir karîne bulunmamaktadır. Nitekim Buhârî şârihlerinin de burada neden temrîz sîgası kullanıldığı hususunda kanaat belirtmediği görülmektedir.

## 28. Nakil:

وَيَذْكُرُ عَنْ عَمْرٍ تَقَادَ الْمَرْأَةَ مِنَ الرَّجُلِ فِي كُلِّ عَمَدٍ يَبْلُغُ نَفْسَهُ فَمَا دُونَهَا مِنَ الْجِرَاحِ.<sup>1060</sup>

Buhârî’nin tercemede temrîz sîgasıyla Ömer b. Hattâb’dan aktardığı bu nakil, İbn Ebî Şeybe<sup>1061</sup> ve Beyhakî<sup>1062</sup> tarafından muttasıl senedle nakledilmiştir.

Söz konusu aktarımın temrîz sîgası kullanılarak nakledilmesi hususunda, senedindeki sıhhat probleminin etkili olduğu söylenebilir. Zira İbn Hacer ve Aynî, bu rivâyetin İbrâhîm en-Nehâî > Şüreyh > Ömer b. Hattâb şeklindeki tarîkinde İbrâhîm

<sup>1051</sup> *Buhârî*, “Ferâiz”, 9.

<sup>1052</sup> *Musannef*, 16: 270.

<sup>1053</sup> “Ferâiz”, 12.

<sup>1054</sup> *Musannef*, 16: 268.

<sup>1055</sup> “Ferâiz”, 13.

<sup>1056</sup> *Musannef*, 16: 268.

<sup>1057</sup> “Ferâiz”, 15.

<sup>1058</sup> *Musannef*, 10: 266.

<sup>1059</sup> “Ferâiz”, 16.

<sup>1060</sup> *Buhârî*, “Diyât”, 14.

<sup>1061</sup> *Musannef*, 5: 411.

<sup>1062</sup> *es-Sünen*, 8: 179.

en-Nehâî'nin Şüreyh'ten semâ'ında zayıflık olduğuna dikkat çeker.<sup>1063</sup> Bu durumun, Buhârî'nin söz konusu rivâyeti temrîz sîgasıyla aktarmasına sebep teşkil etmesi kuvvetle muhtemeldir. Zira Aynî de buradaki temrîz sîgası kullanımını hususuna, isnâdda yer alan bu zayıflık çerçevesinde açıklık getirmiştir.<sup>1064</sup>

### 29. Nakil:

وَيَذْكُرُ أَنَّ أُمَّ سَلَمَةَ بَعَثَتْ إِلَى مَعْلَمِ الْكِتَابِ ابْعَثْ إِلَيَّ غُلَامًا يَنْفُسُونَ صَوْفًا وَلَا تَبْعَثْ إِلَيَّ حِرًا.<sup>1065</sup>

Tercemede Buhârî tarafından Ümmü Seleme'den aktarılan bu naklin, inceleme imkânı bulunan hadis kaynaklarında muttasıl isnâdı yer almamaktadır. Bununla birlikte Buhârî'nin söz konusu rivâyeti temrîz sîgasıyla aktarmasının, senedindeki zayıflıktan kaynaklanması ihtimal dâhilindedir. Zira İbn Hacer ve Aynî, bu hadisin İbnü'l-Münkedir > Ümmü Seleme şeklinde nakledilen tarîkinde İbnü'l-Münkedir ile Ümmü Seleme arasında inkitâ' olabileceği ihtimalinden bahseder.<sup>1066</sup> Kanaatimizce Buhârî'nin bu sebeple temrîz sîgası kullanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Zira İbn Hacer ve Aynî'nin bu konudaki görüşleri aynı doğrultudadır.

### 30. Nakil:

بَابُ مِنْ حَكْمِ فِي الْمَسْجِدِ. وَيَذْكُرُ عَنْ عَلِيٍّ نَحْوَهُ.<sup>1067</sup>

Buhârî'nin tercemede temrîz sîgasıyla yer verdiği bu rivâyet, İbn Ebî Şeybe tarafından muttasıl olarak aktarılmaktadır.<sup>1068</sup>

Söz konusu hadisin temrîz sîgasıyla nakledilmesinin, isnâdındaki zayıflıktan kaynaklanması muhtemeldir. Nitekim İbn Hacer, bu aktarımın senedinde zayıf bir râvînin yer aldığını söylemiş; Aynî de bu zayıf râvî sebebiyle temrîz sîgası kullanıldığını ifade etmiştir.<sup>1069</sup>

<sup>1063</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 12: 266; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 24: 47.

<sup>1064</sup> *Umdetü'l-kârî*, 24: 47.

<sup>1065</sup> *Buhârî*, "Diyât", 27.

<sup>1066</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 12: 316; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 24: 69.

<sup>1067</sup> *Buhârî*, "Ahkâm", 19.

<sup>1068</sup> *Musannef*, 14: 494.

<sup>1069</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13: 195; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 24: 246.

## 2. İ'tibâr Kısmında Yer Alan Hadisler

### 1. Nakil:

قَالَ الْبُخَارِيُّ الْكَلَامُ الْأَخِيرُ قِصَّةُ فَاطِمَةَ: يُذَكِّرُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ رَجُلٍ عَنِ الرَّهْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ.<sup>1070</sup>

Buhârî, Müslümanların Hz. Peygamber'e hediye edeceği eşyaları vermek için bazı hanımlarının yanında bulunduğu günleri seçtiklerine dair bâb başlığı altında Hz. Aişe'den ihticâcen aktardığı bir hadisin ardından i'tibâr kısmında temrîz sîgasıyla Hişâm b. Urve kanalıyla yukarıdaki rivâyeti nakletmiştir. İhticâcen aktarılan hadiste Hz. Fâtıma'nın (ö. 11) Hz. Peygamber ile konuşması yer almaktadır. Buhârî, temrîz sîgasıyla aktardığı kısım ile bu kıssaya işaret etmektedir. Hz. Fâtıma kıssası, Buhârî,<sup>1071</sup> Müslim<sup>1072</sup> ve Nesâî<sup>1073</sup> tarafından muttasıl olarak aktarılmaktadır.

Söz konusu naklin temrîz sîgasıyla aktarılması hususunda isnâdındaki bir sıhhat probleminin etkili olduğu söylenebilir. Zira bu naklin, Hişâm b. Urve'den aktarıldığı isnâdları hakkında ihtilâfin olduğu görülmektedir. Hişâm b. Urve'den bu rivâyeti dinleyenler arasında Süleyman b. Bilâl ve ismi bilinmeyen bir râvînin bulunması, bu ihtilâfin sebebi olabilir. Nitekim Kirmânî'nin ifade ettiğine göre bu meçhûl râvî, hadis naklinde asıl değil, i'tibâr ve şevâhid şartlarını taşımaktadır.<sup>1074</sup> Bunun yanı sıra Buhârî'nin aynı rivâyeti *es-Sahîh*'inde değil de farklı bir kitabında tahrîc etmesi, bu naklin onun sıhhat şartlarına uymadığını göstermektedir. Buhârî'nin bu sebeple o kişinin rivâyetini şevâhid kısmında temrîz sîgasıyla nakletmiş olması muhtemeldir.

### 2. Nakil:

قَالَ لِي إِسْمَاعِيلُ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةٌ أَشْهُرٌ يُوقَفُ حَتَّى يُطْلَقَ وَلَا يَقَعُ عَلَيْهِ الطَّلَاقُ حَتَّى يُطْلَقَ. وَيُذَكِّرُ ذَلِكَ عَنْ عُثْمَانَ وَعَلِيٍّ وَأَبِي الدَّرْدَاءِ وَعَائِشَةَ وَاثْنَيْ عَشَرَ رَجُلًا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.<sup>1075</sup>

Buhârî, îlâ yapan erkekler için fiilen talâk yapılmaması durumunda beklenen sürenin sonunda boşanmanın gerçekleşmeyeceğine dair İbn Ömer'den muttasıl isnâdla aktardığı rivâyetin ardından bu nakle şahit olarak Osmân b. Affân, Alî, Ebu'd-Derdâ, Âişe ve on iki sahâbîden temrîz sîgasıyla mu'allak olarak birer hadis

<sup>1070</sup> Buhârî, "Hibe", 8.

<sup>1071</sup> Edebü'l-müfred, 287.

<sup>1072</sup> "Fedâilü's-sahâbe", 83.

<sup>1073</sup> "İşratü'n-nisâ", 3.

<sup>1074</sup> el-Kevâkibü'd-derârî, 11: 121.

<sup>1075</sup> Buhârî, "Talak", 21.



aktarmıştır. Osmân b. Affân nakli, Şâfiî<sup>1076</sup> ve Abdürrezzâk;<sup>1077</sup> Alî hadisi, Mâlik b. Enes;<sup>1078</sup> Ebu'd-Derdâ rivâyeti, Beyhakî;<sup>1079</sup> Âişe hadisi de Şâfiî<sup>1080</sup> ve Abdürrezzâk<sup>1081</sup> tarafından muttasıl olarak nakledilmektedir. Söz konusu rivâyetin on iki sahâbîden nakledildiği söylenen hadise de Şâfiî,<sup>1082</sup> Buhârî<sup>1083</sup> ve Beyhakî,<sup>1084</sup> eserlerinde muttasıl isnâdla yer vermektedir.

İ'tibâr kısmında yer alan bu aktarımların temrîz sîgasıyla nakledilmesi hususunda, birkaçında bulunan zayıflığın etkili olduğu söylenebilir. Zira Osmân b. Affân'dan nakledilen hadisin Tâvûs b. Keysân > Osmân b. Affân şeklindeki senedinde inkıtâ' bulunmaktadır. Çünkü Tâvûs, Osmân b. Affân'ın dönemine yetişmiş olsa bile ondan tahdîs etmemiştir.<sup>1085</sup> Öte yandan Ebu'd-Derdâ rivâyetinin Sa'îd b. Müseyyeb > Ebu'd-Derdâ şeklindeki tarîkinde de inkıtâ' olabileceğinden söz edilmiştir. Zira İbn Hacer, Sa'îd b. Müseyyeb'in Ebu'd-Derdâ'dan semâ'ı sâbit olması şartıyla bu senedin sahîh olabileceğini söylemiş;<sup>1086</sup> Aynî de Sa'îd b. Müseyyeb'in ondan tahdîsinde zayıflık olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Âişe hadisinin nakledildiği tarîkte de inkıtâ' bulunduğunu dile getirmiştir.<sup>1087</sup> Kanaatimizce söz konusu rivâyetlerin isnâdlarında bulunan bu zayıflıkların, Buhârî'nin art arda zikrettiği nakillerin sıhhat şartlarına uyup uymamasına bakmaksızın onları temrîz sîgasıyla aktarmasına neden olduğu söylenebilir.

---

<sup>1076</sup> *el-Ümm*, 7: 172.

<sup>1077</sup> *Musannef*, 6: 453.

<sup>1078</sup> "Talâk", 17.

<sup>1079</sup> *es-Sünen*, 7: 620.

<sup>1080</sup> *el-Ümm*, 7: 172.

<sup>1081</sup> *Musannef*, 6: 457.

<sup>1082</sup> *el-Ümm*, 5: 265.

<sup>1083</sup> *et-Târîhu 'l-kebîr*, 2: 166.

<sup>1084</sup> *es-Sünen*, 7: 618.

<sup>1085</sup> İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl*, 99.

<sup>1086</sup> *Fethu 'l-bârî*, 9: 530.

<sup>1087</sup> *Umdetü 'l-kârî*, 20: 277.

### 3. Nakil:

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الرَّهْرِيِّ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ حَكِيمَ بْنَ حَزَامٍ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ قَالَ يَارَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ أُمُورًا كُنْتَ أَتَحْنُثُ الْحَدِيثَ. وَيُقَالُ أَيْضًا عَنْ أَبِي الْيَمَانِ أَتَحْنُتُ بِعَيْنِي بِالْمُتَنَاءَةِ.<sup>1088</sup>

Buhârî, bâb başlığının altında tahrîc ettiği yukarıdaki rivâyette yer alan “أتحنث” ifadesini, bu nakli aktardıktan sonra yine Ebu'l-Yamân'dan (ö. 222) “أتحنث” ifadesiyle temrîz sîgasıyla nakletmektedir. Bu durum onun, Ebu'l-Yamân'dan bu nakli iki ifadeyle de duymuş olabileceği ihtimalinin göz önüne alınması ile netlik kazanabilir. Ancak İsmâîlî, “أتحنث” kelimesinin hatalı olduğunu ve doğru kelimenin “günahtan sakınmak” manâsına gelen “أتحنث” olması gerektiğini; çünkü kelimenin “الحنث” kökünden geldiğini söyler.<sup>1089</sup> Buhârî, lafızlar arasındaki farklılığa işaret etmek için Ebu'l-Yamân'dan ikinci bir nakli bu kısımda aktarmış olmalıdır. Öte yandan Buhârî, “أتحنث” kelimesini yukarıdaki hadisin manâsına uygun bulmadığından olacak ki bu ifadeyi aktarırken temrîz sîgası kullanmıştır.

### 4. Nakil:

وَيُذَكَّرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ { لَا تَعْضَلُوهُنَّ } لَا تَقْهَرُوهُنَّ حَوْبًا إِنَّمَا تَعُولُوا تَمِيلُوا نَحْلَةَ النَّحْلَةِ الْمَهْرُ. وَيُذَكَّرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ { حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابَ أَجَلَهُ } تَنْقُضِي الْعِدَّةَ.<sup>1090</sup>

Buhârî'nin *es-Sahîh*'indeki iki farklı bölümün i'tibâr kısımlarında aktardığı bu rivâyetlerin kısa tefsîrler olmaları ve temrîz sîgasıyla aktarılmaları hususunda aynı doğrultuda olmaları sebebiyle çalışmanın bu kısmında tekrara düşmemek adına onların bir arada değerlendirilmesi tercih edilmiştir.

İbn Abbâs'tan nakledilen ilk tefsîr, İbn Ebî Hâtim;<sup>1092</sup> ikinci tefsîr, Taberî<sup>1093</sup> ve İbn Ebî Hâtim<sup>1094</sup> tarafından muttasıl olarak aktarılmaktadır.

Söz konusu nakillerin isnâdlarında sıhhat probleminin bulunmadığı ve Buhârî şârihlerinin burada temrîz sîgası kullanılması konusunda îzâh yapmadığı görülmektedir. Buradan hareketle Buhârî'nin bu nakillerde neden temrîz sîgası kullanımını ile ilgili herhangi bir ölçüte göre hareket etmediği söylenebilir.

<sup>1088</sup> Buhârî, “Edeb”, 16.

<sup>1089</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10: 521.

<sup>1090</sup> Buhârî, “Tefsîr”, 4.

<sup>1091</sup> Buhârî, “Nikâh”, 34.

<sup>1092</sup> *Tefsîr*, 1028.

<sup>1093</sup> *Tefsîr*, 5: 116.

<sup>1094</sup> *Tefsîr*, 441.

## SONUÇ

İsnâdının baş kısmı hazfedilen rivâyetlerin, Buhârî'nin *es-Sahîh*'i çerçevesinde birçok yönden inceleme ve değerlendirilmeye tâbî tutulduğu bu çalışmada, doğruya en yakın neticeye varabilmek adına öncelikle Buhârî'den önce bu tür nakillerin varlığı, ne şekilde nakledildiği ve hangi tür eserlerde daha çok tercih edildiği meseleleri üzerinde durulması uygun görülmüştür. Zira bu sayede Buhârî'nin naklettiği mu'allak hadisler, önceki uygulamalarla kıyaslanma imkânı bulacak ve neden *es-Sahîh*'inde böyle bir metot takip ettiği meselesi daha iyi anlaşılacak; ilgili rivâyetlerin hangi maksatla ta'lîkan aktarıldığı konusu netlik kazanacaktır. Bu doğrultuda Buhârî'den önce Mâlik b. Enes'in belâğ hadisleri ile onu takiben Şâfiî'nin *el-Ümm*'ünde cezim ve temrîz sîgasıyla yer alan rivâyetlerin, Buhârî'nin ta'lîk uygulamalarına benzediği görülmüştür. Buradan hareketle Buhârî'nin, kendisinden önce mu'allak formunda nakledilen rivâyetlerden şekilsel açıdan birkaç kullanım haricinde farklı bir yöntem takip etmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, mu'allak hadis aktarımının daha öncesinde var olmasına rağmen neden Buhârî'nin *es-Sahîh*'i ile gündeme gelmiş bir ıstılâh olduğu sorusunu akla getirmektedir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus bu tür rivâyetlerin hangi tür eserlerde yer aldığı konusudur. Bilinmektedir ki isnâdının baş kısmı veya tamamı hazfedilmiş rivâyetler, seneddeki râvîlerin güvenilirliklerine dair hallerinin bilinmemesi dolayısıyla usûl kaidelerine göre zayıf hükmündedir. Bu tür aktarımların sahîh hadisleri toplamak amacıyla kaleme alınmış bir eserde çok sayıda yer alması, mu'allak teriminin neden Buhârî ile kavramsal bir boyut kazandığını anlaşılır kılmaktadır. Nitekim gerek onun ta'lîkan aktardığı rivâyetlerin mahiyetini kavramak gerekse *es-Sahîh* adlı eserinde zayıf hadisler naklettiği ve isnâdı değersizleştirdiği ithamlarına karşı savunma mekanizması oluşturmak adına ta'lîk uygulamaları hakkında birtakım kaidelerin belirlenmesi suretiyle onların hadis usûlü konularına dâhil edilmesi gerekli görülmüştür.

Araştırmanın ana konusu olan temrîz sîgasıyla aktarılmış rivâyetler, *es-Sahîh*'te merfû' ve mu'allak olarak yer alan toplamda 1392 rivâyetin 41'ini teşkil etmektedir. Bu sayı söz konusu eserde bulunan bütün mu'allakların %3'üne tekâbül etmektedir. İlgili rivâyetlerin sahîh hadislerin toplanması amacıyla yazılan bu eserde toplam mu'allaklara oranla oldukça düşük bir sayıya karşılık gelmesi Buhârî tarafından bu hadislerin sıhhatlerine dair olumsuz bir kanaat benimsendiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Nitekim bu 41 rivâyetin yalnızca 2'sinin *es-Sahîh*'te muttasıl

isnâdla yer alıyor olması, yine bu sîganın kullanımında bütüne yakın bir oranda zayıflığın etkili olduğu olasılığını artırmaktadır. Bununla birlikte gerek klasik dönem gerekse günümüz hadis araştırmacıları tarafından Buhârî'nin temrîz sîgasıyla aktardığı merfû' hadislerin 14'ünün sahîh; 15'inin hasen; 9'unun zayıf olduğuna hükmedilmektedir. Temrîz sîgasıyla aktarılan yalnızca bir rivâyetin ise isnâdı tespit edilememekle birlikte ilgili hadis metninin diğer tarîklerine ulaşılmış ve onlar hakkında sahîh değerlendirilmesi yapıldığı belirlenmiştir. Bu rivâyetlerin birçoğunun ifade ettiği sıhhat değerinin yüksek bir mertebede olmasının, Buhârî'nin bu yöneme zayıflığa işaret etmek amacıyla başvurduğu ilkesine ters düştüğü söylenebilir. Zira bu bağlamda ilgili hadisler sahîh ise neden Buhârî onların zayıflığına işaret etmek istemiştir sorusu gündeme gelmektedir. İşte burada Buhârî'nin *es-Sahîh* adlı eserinin büyük bir özen ve hassasiyetle bir araya getirilen hadislerden oluştuğu hususu devreye girmektedir. Nitekim Buhârî bazı hadisleri, başkalarının sıhhat şartlarına uysa da kendi sıhhat kaidelerine uymadığı gerekçesiyle *es-Sahîh*'inde nakletmekten imtinâ eden bir müelliftir. Buradan hareketle temrîz sîgası ile aktarılan rivâyetler arasında sahîh mertebesinde olanlar bulunsa da bunların, onun *es-Sahîh*'i için belirlediği en yüksek sıhhat şartlarını taşımaması sebebiyle söz konusu eserde muttasıl olarak yer almadıkları söylenebilir. Aksi takdirde Buhârî'nin temrîz sîgasıyla mu'allak olarak aktardığı rivâyetlerden 5'inin, *Sahîh-i Müslim*'de muttasıl olarak nakledildiği hususunun başka türlü îzâhı yapılamaz.

*Sahîh-i Buhârî*'de temrîz sîgasıyla nakledilen merfû' rivâyetlerin genelinin, gerek isnâd gerekse metindeki bazı sıhhat problemleriyle gündeme geldikleri tespit edilmiştir. İlgili rivâyetlerin sayısı 36 olup bunların 34'ünün isnâd, 2'sinin metin açısından problemlili olduğu görülmüştür. Bu sayı, söz konusu eserde temrîz sîgasıyla aktarılan merfû' hadislerin tümünün %87'sine karşılık gelmektedir. Temrîz sîgasıyla aktarılan hadislerin bu derece büyük bir oranının çeşitli sebeplerle zayıflığı temsil etmesi tesadüf olarak nitelendirilmemelidir. Kaldı ki Buhârî'nin, *es-Sahîh*'ini vücuda getirirken ne denli titiz davrandığı hususu söz konusu eserinin mu'teber hadis kaynakları arasında hatırı sayılır bir konumda bulunmasından anlaşılmaktadır. Bütün bu veriler Buhârî'nin temrîz sîgası ile genellikle sıhate dair problemlere işaret ettiği hususunun doğruluk payının yüksek olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte ilgili sîga ile aktarılıp herhangi bir sıhhat problemi ile gündeme gelmemiş ve aynı zamanda *es-Sahîh*'te mevsûlen yer almayan 3 rivâyet bulunmaktadır. Esasında bu durum

Buhârî'nin bu sîgayı sadece zayıflığa özgü kılmadığının bir göstergesi olması bakımından önem arz etmektedir. Ancak kendisinin sahîh ve sakîm hadis ayırımındaki titizliğini ne ölçüde gerçekleştirdiğinin sonraki dönem âlimleri tarafından bütün yönleriyle bilinmemesi sebebiyle ilgili hadisler için halen bir sıhhat problemi bulunduğu ihtimalinin sürekli var olduğunun altı çizilmelidir. Zira bu hadisler hakkında ortaya çıkarılamamış bir sıhhat probleminin olması durumunda ilgili sîganın kullanımında zayıflığın etkili olduğu rivâyet oranı %95'e çıkmaktadır. Bu ise söz konusu sîga üzerinde sıhhatle dair problemlerin etkili olduğu hususunu kanıtlamak için yeterli bir oran olarak değerlendirilebilir.

Buhârî'nin temrîz sîgasıyla aktardığı merfû' rivâyetlerin birçoğunda sıhhatle dair kusurlar olsa da bu hadislerin ekserîsinin sahîh bir asla dayandığını söylemek mümkündür. Zira *es-Sahîh*'indeki titizliği konusundaki Buhârî'ye olan güven bunu gerektirir. Bununla birlikte söz konusu rivâyetlerin 24'ünün, *Kütüb-i sitte*'de muttasıl olarak nakledilmesi bu güvenin sağlanması için bir dayanak oluşturmaktadır.

Buhârî'nin temrîz sîgasıyla aktardığı mevkûf ve maktû' rivâyetler ile etbâ'u't-tâbiîn sözlerinin tümünün bâb başlığı, terceme ve i'tibâr bölümlerinde yer aldığı tespit edilmiştir. Söz konusu rivâyetlerin toplam sayısı 1341 olup bunların 86'sı temrîz sîgasıyla aktarılmaktadır. Bu rivâyetler arasında Buhârî'nin *es-Sahîh*'te muttasıl olarak yer verdiği 3 nakil bulunmaktadır. Bu durum, bu hadisler arasında merfû'larda olduğu gibi Buhârî'nin sıhhat şartlarını taşıyanların az sayıda olduğunu göstermektedir. İlgili rivâyetler içerisinde isnâdında zayıflık bulunanların sayısı 42 iken herhangi bir sıhhat problemi ile gündeme gelmemiş aktarımların sayısı ise 33'tür. Mevkûf ve maktû' rivâyetler ile etbâ'u't-tâbiîn sözlerinin sıhhati hakkında merfû' rivâyetler kadar geniş ma'lûmâtın bulunmaması bu sayının merfû' aktarımlara göre neden fazla olduğu hususuna ışık tutmaktadır. Diğer taraftan merfû' rivâyetler dışındaki aktarımlar arasında muttasıl isnâdı günümüze ulaşmış hiçbir hadis kaynağında bulunmayan rivâyet sayısı 10'dur. Bu ise ilgili rivâyetlerin sıhhatlerine dair olumsuz bir kanaatin bulunması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Netice itibariyle şunu ifade etmek gerekir ki Buhârî'nin temrîz sîgası kullanması hakkında ortaya konan her türlü veri, bu hususta kesin bilgilere ulaşmaktan öte ilgili konuya dair bir yorum yapabilmek amacıyla toplanmaktadır. Bu noktada gerek geçmiş ulemâ ve günümüz ilim adamlarının eserlerinde gerekse bu araştırmada söz konusu hususta dile getirilen bütün kanaatlerin sadece bir yorum

niteliği taşıdığı itiraf edilmelidir. Zira Buhârî'nin temrîz sîgasıyla hadis nakletmesi konusunda herhangi bir açıklama yaptığı bilinmemektedir.

Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde temrîz sîgasıyla yer alan mu'allak rivâyetlerin incelenmesinin konu edildiği bu çalışma mu'allak hadis rivâyetiyle ilgili sınırlı bir alana ışık tutmaktadır. Konuyu daha iyi değerlendirebilmek adına mu'allak hadislere dair Buhârî'den önceki ve sonraki dönem hadis eserlerinde yer alan örnekler tespit edilerek bu kullanımlarda hangi ölçütlerin itibara alındığını ortaya koyan çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu sayede isnâdının başı veya tamamı hazfedilen rivâyetler hakkında daha isabetli değerlendirmeler yapmanın mümkün olacağı kanaatindeyiz. Bununla birlikte temrîz sîgası ile ilgili olarak yapılması gereken, Buhârî'den önce veya sonra ilgili sîganın hangi tür eserlerde daha sık tercih edildiği ve hangi sıhhat mertebesindeki hadis çeşitlerinde kullanıldığının tespit edilmesi ve değerlendirilmesidir.

## KAYNAKLAR

- Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr Abdürrezzâk es-San'ânî. *el-Musannef*. nşr. Habîburrahmân el-A'zamî. Beyrut: Meclisu'l-İlmî, 1983.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. (Merrûzî rivâyeti) nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmîrânî. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1988.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Kitâbü'l-ilel ve ma'rifetü'r-ricâl*. nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs. Riyad: Dârü'l-Hânî, 2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*. nşr. Şu'ayb Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1995.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Su'âlâtu Ebî Dâvud min âsâri'l-imâm Ahmed b. Hanbel fi'l-cerh ve't-ta'dîl*. nşr. Ziyâd Muhammed Mansûr. Medine: Mektebetü'l-İlim ve'l-Hikem, 1994.
- Aydın, Osman. "Sahîh-i Buhârî'nin Bâb Başlıklarındaki Merfû Rivâyetlerin Kütüb-i Semâniye Çerçevesinde Değerlendirilmesi". Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2015.
- Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed. *Umdetu'l-kâri şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.
- Beğavî, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz. *Mu'cemü's-sahâbe*. nşr. Muhammed el-Emîn b. Muhammed Mahmûd. Kuveyt: Mektebetü Dâri'l-Beyân, t.y.
- Bevâ'ine, Sa'îd Muhammed Alî. "Ta'lîku'l-İmâm el-Buhârî an şuyûhihî fi kitâbihi'l-Câmi'i's-Sahîh". Doktora Tezi, Cami'atü'l-Ürdüniyye, 2009.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *el-Câmi' li şu'abi'l-îmân*. Nşr. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *Ma'rifetü's-sünen ve'l-asâr*. nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. Beyrut: Dâru Kuteybe, 1991.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik el-Bezzâr el-Basrî. *Müsned*. nşr. Âdil b. Sa'd. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikme, 2003.
- Bilen, Mehmet. "Buhârî'nin Fakîhliği Meselesi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2004): 35-52.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Halku ef'âli'l-ibâd*. nşr. Fehd b. Süleyman el-Fehd. Riyad: Dâru Atlasi'l-Hadrâ, 2005.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Kirâ'atü halfe'l-imâm*. nşr. Fazlurrahmân es-Sevrî. Pakistan: Mektebetu's-Selefiyye, 1980.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu's-sağîr*. nşr. Mahmud İbrâhîm Zayed. Dârü'l-Marife, 1986.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu'l-kebîr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Kitâbu'd-du'afâi's-sağîr*. nşr. Muhammed İbrâhîm Zâyed. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1986.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Kitâbu edebi'l-müfred*. nşr. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1998.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Kitâbu ref'i'l-yedeyn fi's-salât*. nşr. Bedî'uddin er-Râşidî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1996.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. *el-İlel*. nşr. Muhammed b. Sâlih b. Muhammed ed-Debâsî. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 2005.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. *el-İlzâmât ve't-Tetebbu'*. nşr. Ebû Abdurrahmân Mukbil b. Hâdî el-Vâdi'î. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. *Suâlâtü'l-Hâkim en-Nisâbûrî li'd-Dârekutnî fi'l-cerh ve't-ta'dîl*. nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadîr. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1984.



- Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. *Sünenü'd-Dârekutnî*. nşr. Şuayb Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Dârimî, Ebü Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fadl b. Behrâm. *Sünenü'd-Dârimî*. nşr. Hüseyin Selîm Esed. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Dayhan, Ahmet Tahir. "Buhârî'ye Yöneltilen Bazı Tenkitler". Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1995.
- Dîneverî, Ebü Bekir Ahmed b. Mervân b. Muhammed. *el-Mücâlese cevâhiru'l-ilim*. nşr. Ebü Ubeyde Meşhûr b. Hasan es-Selmân. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1998.
- Ebü Avâne, Yakub b. İshâk el-İsferâ'inî. *Müsned*. nşr. Eymen b. Ârif ed-Dimeşkî. Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1998.
- Ebü Dâvud et-Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud b. el-Cârûd. *Müsned*. nşr. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. Mısır: Dâru Hecer, 1999.
- Ebü Davûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak b. el-Ezdî es-Sicistanî. *Kitâbu'l-merâsîl*. nşr. Medine: Dâru's-Sami'î, t.y.
- Ebü Dâvûd, Süleymân b.Eş'as b. İshâk b. el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebü Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk el-İsbehânî. *Ma'fîretü's-sahâbe*. nşr. Âdil b. Yusuf. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.
- Ebü Ubeyd, Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Kitâbu'l-emvâl*. nşr. Ebü Ahmed Seyyid b. Receb. Mısır: Dâru'l-Hedyî'n-Nebevî, 2007.
- Ebü Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî. *Müsned*. nşr. Hüseyin Selîm Esed. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1987.
- Ebü Zür'a er-Râzî, *ed-Duafâ ve Ecvibetühü alâ esileti'l-Berze'î*. nşr. Sa'dî el-Hâşimî. Medine: Mektebetü İbn Kayyim, 1989 -Ebü Zür'a er-Râzî ve cühûdühu fi's-sünneti'n-nebevî ile birlikte-
- Ebu'z-Zür'a, Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dımaşkî. *Târîhu Ebi'z-Zür'a ed-Dımaşkî*. nşr. Halîl Mansûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Da'ifu Süneni Ebî Dâvud*. Kuveyt: Mektebetu Geras, 2002.

- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *İrvâu'l-galîl fî tahrîci ehâdîsi menâri's-sebîl*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâm, 1979.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Sahîhu Sünen-i Ebî Dâvud*. Kuveyt: Müessesetu Gheras, 2002.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Sahîhu Süneni İbn Mâce*. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1997.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Sahîhu Süneni'n-Nesâî*. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1998.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 2000.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Sahîhu'l-câmi'i's-sağîr ve ziyâdetuhu*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1988.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha*. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1995.
- Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. el-Abbâs el-Mekkî. *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehr ve hadîsuhu*. nşr. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş. Beyrut: Dâru Hadr, 1994.
- Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn me'a ta'likâti'z-Zehebî fî't-Telhîs*. nşr. Yûfus Abdurrahman el-Maraşlî. Beyrut: Dâru'l-Marife, t.y.
- Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed. *Suâlatü Mes'ûd b. Alî es-Siczi li'l-Hâkim en-Neysâbûrî*. nşr. Muvakkaf b. Abdillâh b. Abdilkadir. Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1988.
- Halef b. Hayyân, Vekî' b. Muhammed b. Halef b. Hayyân. *Ahbâru'l-kudât*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, t.y.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit. *er-Rihle fî talebi'l-ilm*. nşr. Nureddin Itr. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1975.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu medîneti's-selâm*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî, 2001.

- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Büstî. *Me'âlimü's-sünen*. nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh. Halep: Matbaatü'l-İlmiyye, 1932.
- Heysemî, Nureddîn Alî b. Ebî Bekir el-Heysemî. *Zevâ'idi Müsnedi'l-Hâris*. nşr. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkirî. Medine: Câmîatü'l-İslâmiyye, 1992.
- Heysemî, Nureddîn Alî b. Ebî Bekir el-Heysemî. *Mecme'u'z-zevâ'id ve menbe'u'l-fevâ'id*. nşr. Abdullah Muhammed ed-Dervîş. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr b. İsa. *Müsnedü'l-Humeydî*. nşr. Hüseyin Selîm Esed. Dimaşk: Dâru's-Sekâ, 1996.
- Humeydî, Muhammed b. Fütûh. *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*. nşr. Alî Hüseyin el-Bevvâb. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1998.
- Irâkî, Zeydüddîn Abdurrahîmn b. el-Hüseyin. *et-Takyîd ve'l-îzâh*. nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh. Halep: Matbaatü'l-İlmiyye, 1931.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemleddîn Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî Nemerî. *et-Temhîd lima fi'l-Muvattâ mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. nşr. Said Ahmed A'rab. Tıtvan: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1982.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemleddîn Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî Nemerî. *İstizkâr*. Nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. Kahire: Dâru'l-Va'y, 1993.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemleddîn Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî Nemerî. *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fadhîhî*. nşr. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyrî. Dammâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1994.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemleddîn Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî Nemerî. *el-İstî'âb fi ma'freti'l-ashâb*. nşr. Âdil Mürşid. Ürdün: Dâru'l-E'lâm, 2002.
- İbn Abdilhakem, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Abdilhakem. *Futûhi Mısır ve ahbâruha*. nşr. Muhammed Sabîh. Kahire, 1974.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî. *el-Kâmil fi Du'afâi'r-ricâl*. nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Alî Muhammed Mu'avviz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- İbn Balabân, Ebü'l-Hasan Alaeddîn Ali b. Balaban b. Abdillâh. *Sahîhu İbn Hibbân*. nşr. Şuayb Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.

- İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik el-Bekrî el-Kurtubî. *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*. nşr. Ebu't-Temîm Yasir b. İbrâhîm. Riyâd: Mektebetu'r-rüşd, 2003.
- İbn Bişrân, Abdülmelik b. Muhammed b. Abdillâh b. Bişrân. *el-Emâlî*. nşr. Âdil b. Yusuf. Riyad: Dârü'l-Vatan, 1997.
- İbn Cemâ'a, Bedreddin Muhammed b. İbrâhîm. *Menhelü'r-revî*. nşr. Muhyiddin Abdurrahmân Ramazan. Beyrut: Dârü'l-Fikr, t.y.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî. *el-Âhâd ve'l-mesânî*. nşr. Bâsım Faysal Ahmed. Riyad: Dâru'r-Râye, 1991.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs. *Kitâbü'l-merâsîl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs. *Kitâbü'l-ilel*. nşr. Saîd b. Abdullâh el-Humeyyid, Hâlid b. Abdurrahmân el-Cüreysî. Riyad: y.y, 2006.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrût: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1952.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. nşr. Esad Muhammed et-Tayyib. Riyad: Mektebetü Neẓâr Mustafa el-Bâz, 1997.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Musannef*. Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2008.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm. *Müsnedu İbn Ebi Şeybe*. nşr. Âdil b. Yûsuf el-Gâzâvî. Ahmed Ferid el-Mezîdî. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ. *Mu'cemü mekâyisi'l-lüga*. nşr. Abdüsselam Muhammed Hârûn. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahihi'l-Buhârî*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Riyad: Dâru's-Selâm, 2000.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî. *Hedyü's-sârî Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Riyad: Dâru's-Selâm, 2000.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî. *Takrîbu't-Tehzîb*. nşr. Ahmed Şâgîf el-Pâkistânî. Mekke: Dâru'l-Âsime, 1992.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî. *Taglîkü'l-talîk ala Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Saîd b. Abdurrahman Musa Kazakî. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî; Amman: Dâru Ammar, 1985.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî. *Tabakâtü'l-müdekkisîn*. nşr. Âsım b. Abdullah Kayrutî. Zerka: Mektebetü'l-Menâr, 1983.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî. *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. nşr. Rebî' b. Hâdî Umeyr. Riyad: Dârü'r-Râye, 1994.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî. *Tehzîbu't-Tehzîb*. nşr. Âdil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1983.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd. *el-Muhallâ*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Kâhire: İdâretü't-Tıbaâtî'l-Münîriyye, 1928.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî. *el-Mehcrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*. nşr. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. Beyrut: Dârü'l-marife, 1996.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî. *Kitâbü's-sikât*. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973.
- İbn Hişâm. *es-Sîretü'n-nebevî*. nşr. Ömer Abdüsselam Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 1990.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî. *Sahîhu İbn Huzeyme*. nşr. Muhammed Mustafa A'zamî. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1975.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmadüddîn İsmâîl b. Ömer. *el-Bâisü'l-hasîs fî ihtisârî ulûmi'l-hadîs*. nşr. Ebû Abdîrahmân Âdil b. Sa'd. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâilî Makdisî. *el-Mugnî*. nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mâce*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn b. Mükrim. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru's-Sâdır, t.y.
- İbn Receb Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed. *Fethü'l-bârî şerhu Sahîh-i Buhârî*. nşr. Mecdî b. Abdülhalik Şafîi. Medine: Mektebetü'l-Gurabai'l-Eseriyye, 1996.
- İbn Receb, Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*. nşr. Nureddîn İtr. Dımaşk: Dâru'l-Melhâh, 1978.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. nşr. Alî Muhammed Ömer. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Şâhîn. *Târîhu esmâ'i's-sikât*. nşr. Subhî es-Sâmirânî. Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1984.
- İbnü'l-Bağandî, Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed b. Süleymân. *Müsnedü Ömer b. Abdilazîz*. nşr. Muhammed Avvâme. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- İbnü'l-Cârûd, Ebû Muhammed Abdullah b. el-Cârûd. *el-Müntekâ*. nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1988.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Kitâbu'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*. nşr. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fî ma'freti's-sahâbe*. y.y: 1970.

- İbnü'l-Kattân, Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Abdilmelik el-Mağribî. *Beyânu'l-vehm ve'l-ihâmi'l-vâki'ayn fi Kitâbi'l-Ahkâm*. nşr. Hüseyin Âyet Saîd. Riyâd: Dâru Tayyibe li'n-Neşri ve't-Tevzî', t.y.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebu'l-Fadl Muhammed Tâhir b. Alî b. Ahmed el-Makdisî eş-Şeybânî. *Etrâfu'l-Garâib ve'l-efrâd li'd-Dârekutnî*. nşr. Mahmûd Hasan Nessâr. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- İbnü'l-Mülakkin, Sirâcuddîn Ebû Hafs. *et-Tavdîh li-şerhi Câmi'i's-sahîh*. nşr. Hâlid er-Rebât, Cuma Fethî. Katar: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şu'ûnu'l-İslâmiyye, 2008.
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm b. Münzir en-Neysâbûrî. *el-Evsat mine's-sünen ve'l-icma' ve'l-ihtilâf*. nşr. Muhyiddîn el-Bekârî. Riyâd: Dârü'l-Fellâh, 2010.
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm b. Münzir en-Neysâbûrî. *el-İşrâf alâ mezâhibi'l-ulemâ*. nşr. Ebû Hammâd Sağîr Ahmed el-Ensârî. Mekke: Mektebetü Mekke es-Sekâfiyye, 2004.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdirrahmân eş-Şehrezûrî. *Ulûmu'l-hadîs*. nşr. Nureddin Itr. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1986.
- İbnü't-Türkmânî, Alâuddin Alî b. Osmân el-Mâverdî. *el-Müntehib fi Ulûmi'l-hadîs*. nşr. Avvâd el-Halef. Beyrut: Dârü'l-Besâiri'l-İslâmiyye, 2008.
- İclî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdullah b. Sâlih. *Ma'rifetü's-sikât*. nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985.
- İshâk b. Râhûye, İshâk b. İbrâhîm b. Mahled el-Hanzalî el-Mervezî. *Müsned*. nşr. Abdulgafûr Abdulhak Hüseyin. Medine: Mektebetü'l-Îmân, 1991.
- Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yehsubî es-Sebtî. *İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâ'idi Müslim*. nşr. Yahyâ İsmâîl. İskenderiye: Dârü'l-Vefâ, 1998.
- Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yehsubî es-Sebtî. *Meşâriku'l-envâr alâ sıhâhi'l-âsâr*. Tunus: Mektebetü'l-Atîka, 1915.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed. *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Bulak: Matbaâtü'l-Emîriyye, 1891.
- Kettânî, Muhammed Abdilhay. *Nizâmu hukûmeti'n-nebevî*. nşr. Abdullah el-Hâlidî. Beyrut: Dârü'l-Erkam, t.y.

- Kirmânî, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Sa'îd Şemsuddîn. *el-Kevâkibu'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, 1981.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî el-Yemenî. *Muvattâ*. nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Abu Dabi: Müessesetü Zayed b. Sultan, 2004.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *Tefsîru'l-Mâverdî*. nşr. Abdülmaksûd b. Abdirrahîm. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî. *el-Mu'lim bi fevâ'idü Müslim*. nşr. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer. Tunus: Dârü't-Tunusiyye, 1987.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâleddin Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâleddin Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf. *Tuhfetü'l-eşraf bi ma'rifeti'l-etrâf*. nşr. Beşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2008.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alaüddin. *İslâhu kitâbi İbni's-Salâh*. Ebû Abdillâh Muhyiddin b. Cemâl el-Bekârî. Kahire: Mektebetü'l-İslâmî, 2007.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb. *Kitâbu'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*. nşr. Kemal Yusuf el-Hût. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1985.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şu'ayb. *Sünenü'n-Nesâî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nevevî, Muhyiddin b. Şeref. *Kitâbu'l-Mecmû' fî şerhi'l-Mühezzib li's-Şîrâzî*. nşr. Muhammed Necîb el-Mu'tî. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd t.y.
- Nevevî, Muhyiddin b. Şeref. *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*. nşr. Muhammed Osmân el-Huş. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 1985.
- Nevevî, Muhyiddin b. Şeref. *Sahîhu Müslim bi şerhi'n-Nevevî*. Kahire: Matbaatü'l-Mısriyye, 1929.
- Nûr Abd, Abdullah Şeyh. "el-Ehâdisü'l-mu'allaka fî Kitâbi'l-Ümm li'l-İmâm eş-Şâfiî". Doktora Tezi, Câmî'atü Ümmi Dermân el-İslâmiyye, 2013.



- Öz, Şâban. *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 2008.
- Râmehürmüzî, Hasan b. Abdullah. *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. nşr. Muhammed Accâc el-Hatîb. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984.
- Sa'îd b. Mansûr, Ebû Osmân Sa'îd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî el-Mekkî. *Sünen*. nşr. Habîburrahmân el-A'zamî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Sehâvî, Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân. *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyeti'l-hadîs*. nşr. Abdülkerim b. Abdullah b. Abdirrahmân el-Hudayr ve Muhammed b. Abdullah b. Fuheyd. Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc 2005.
- Sezgin, M. Fuad. *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1956.
- Süfyân es-Sevrî, Ebû Abdullah Süfyân b. Sa'îd b. Mesrûk es-Sevrî. *Tefsîru Süfyân es-Sevrî*. nşr. Ebû Cafer Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Şâfî, Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. nşr. Muhammed Zehrâ en-Neccâr. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1990.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-evsat*. nşr. Ebû Mu'âz Târik b. Avdillah ve Ebu'l-Fadl Abdülmuhsin b. İbrâhîm. Kahire: Dârü'l-Harameyn, 1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*. nşr. Hamdi Abdülmecid es-Selefi. Beyrut: Müessestü'r-Risâle, 1989.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru't-Taberî*. nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir ve Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru İbn Teymiyye, t.y.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusul ve'l-memlûk*. nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Mısır: Dârü'l-Me'ârif, 1967.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdümelik b. Seleme Ezdî Hacrî Mısırî el-Hanefî. *Şerhu Me'ânî'l-âsâr*. nşr. Muhammed Seyyid

- Cadelhak, Muhammed Zührî en-Neccâr. Kahire: Matbaatü'l-Envari'l-Muhammediyye, 1968.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdülmelik b. Seleme Ezdî Hacrî Mısırî el-Hanefî. *Şerhu müşkili'l-âsâr*. nşr. Şuayb Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Tebrîzî, Muhammed b. Abdillâh el-Hatîb et-Tebrîzî. *Mişkâtü'l-mesâbîh*. nşr. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1979.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevrâ. *el-Câmiü's-sahîh Sünenü't-Tirmizî*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Kâhire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1978.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra. *Sünenü't-Tirmizî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevrâ. *İlelü't-Tirmizî el-kebîr*. (Ebû Tâlib el-Kâdî tertîbi) nşr. Subhî es-Sâmirânî. Ebu'l-Me'âtî en-Nûrî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1989.
- Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd. *ed-Duafâ'ü'l-kebîr*. nşr. Abdülmü'ti Emin Kal'acî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.
- Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ma'în b. Avn el-Bağdâdî. *Suâlâtu İbni'l-Cüneyd li Yahyâ b. Ma'în*. nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1988.
- Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ma'în b. Avn el-Bağdâdî. *Târîhu Osman b. Saîd ed-Dârimî fi tecrîhi'r-ruvât ve ta'dîlihîm*. (Dârimî rivâyeti) nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf. Dımaşk: Dârü'l-Me'mun li't-Türâs, 1980.
- Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ma'în b. Avn el-Bağdâdî. *Yahyâ b. Ma'în ve kitâbuhu't-Târîh*. (Dûrî rivâyeti) nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf. Mekke: Câmiatü'l-Melik Abdülazîz, 1979.
- Yamanus, Ayşenur. "Hadis Usûlünde Mu'allak Kavramı". Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, 2013.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İstulâhlarının Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 1996.

- Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehu rivâyetun fi'l-Kütübi's-sitte*. nşr. Muhammed Sıbt ibnu'l-Acemî el-Halebî. Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Müessesetu Ulûmi'l-Kur'ân, 1992.
- Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-Muğnî fi'd-du'afâ*. nşr. Nureddîn Itr. Katar: İdâretu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1987.
- Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *er-Ruvâtu's-sikât*. nşr. Muhammed b. İbrâhîm el-Mevsîlî. Beyrut: Dâru'l-Beşâri'l-İslâmiyye, 1996.
- Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Lisânü'l-mîzân*. nşr. Abdülfettah Ebû Gudde. Beyrut: Mektebetü'l-Matbaati'l-İslâmiyye, 2002.
- Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. nşr. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, t.y.
- Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tehzîbu Tehzîbi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. nşr. Mus'ad Kâmil, Mecdî es-Seyyid Emîn. Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşr, 2004.
- Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiratü'l-huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Zerkeşî, Bedruddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Cemâlidîn Abdullâh b. Bahadır. *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. nşr. Zeynelabidin b. Muhammed. Riyad: Mektebetü Evdâi's-Selef, 1998.

## ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Ayşegül TOPRAK		
Doğum Yeri ve Yılı	RİZE - 1990		
Medeni Durumu	Bekâr		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Arapça - C		
Öğrenim Durumu	Başlama – Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lisans	2009	2014	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Çalıştığı Kurumlar		Başlama – Ayrılma Yılı	
1. Artvin Çoruh Üniversitesi		2015	2016
2. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi		2016	-
İletişim (eposta)	aysegulltoprak@hotmail.com		